

Dr Sanja Ćopić

**Rodna ravnopravnost u Srbiji:
stanje i perspektive**

Beograd
2016

Dr Sanja Čopić
**Rodna ravnopravnost u Srbiji:
stanje i perspektive**

Izdavač:

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd

E-mail: krinstitut@gmail.com

Za izdavača:

Dr Ivana Stevanović

Recenzentkinje:

Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović
Dr Ivana Stevanović

Kompjuterska obrada teksta:

Slavica Miličić

Dizajn korica:

Dr Ana Batrićević

Štampa:

Zuhra Simić

Tiraž

100

SADRŽAJ

UVODNA RAZMATRANJA.....	9
RODNA RAVNOPRAVNOST: DEFINISANJE OSNOVNIH POJMOVA.....	19
Pol i rod.....	20
Rodni identitet.....	21
Rodne uloge.....	23
Rodna ravnopravnost	25
Diskriminacija	26
Rodna perspektiva i rodno osveščena politika (<i>gender mainstreaming</i>).....	27
Rodno osetljiv jezik.....	29
Rodno zasnovano nasilje	30
Mehanizmi rodne ravnopravnosti	37
INSTRUMENTI OSTVARIVANJA RODNE RAVNOPRAVNOSTI.....	39
Međunarodni standardi za postizanje rodne ravnopravnosti	40
Opšti dokumenti o ljudskim pravima.....	41

Međunarodni dokumenti o ženskim pravima	44
Međunarodni dokumenti o nasilju nad ženama	54
Pravni okvir Republike Srbije u oblasti rodne ravnopravnosti	63
Ustav Republike Srbije	64
Antidiskriminaciono zakonodavstvo	65
Zakon o zabrani diskriminacije	66
Zakon o ravnopravnosti polova	69
Ostali relevantni zakonski propisi.....	75
Implementacioni instrumenti	79
Strategije.....	81
Protokoli	90
POKAZATELJI RODNE (NE)RAVNOPRAVNOSTI: GDE SMO SADA I KUDA DALJE?	95
Rodna (ne)ravnopravnost u partnerskim i porodičnim odnosima	97
Rodna (ne)ravnopravnost u sistemu obrazovanja	98
Rodna (ne)ravnopravnost u sferi ekonomije i rada.....	100
Učešće žena u političkom i javnom životu.....	106
Rodno zasnovano nasilje	109
Žene i mediji.....	114
Završni osvrt.....	117
INSTITUCIJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI	119
Institucije rodne ravnopravnosti na nacionalnom nivou.....	120

Institucije rodne ravnopravnosti na pokrajinskom nivou.....	123
Institucije rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou.....	126
MEHANIZMI ZAŠTITE RODNE RAVNOPRAVNOSTI.....	127
Zaštitnik građana.....	128
Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.....	129
Postupak za zaštitu od diskriminacije.....	130
Sudska (građanskopravna) zaštita.....	138
ZAKLJUČAK.....	141
LITERATURA.....	147
O AUTORKI.....	159

UVODNA RAZMATRANJA¹

Unapređivanje položaja žena i postizanje rodne ravnopravnosti je pitanje ljudskih prava i uslov za društvenu pravdu, pa ga, kako se navodi u Pekinškoj deklaraciji (1995), ne treba posmatrati izolovano, odnosno kao isključivo žensko pitanje. Rodna ravnopravnost predstavlja jedan od ključnih preduslova za uspostavljanje demokratije, poštovanje ljudskih prava, postizanje socijalnog mira i pravde, ekonomski prosperitet, održivi razvoj društva i unapređenje društvenih odnosa. Rodna ravnopravnost podrazumeva jednak položaj, tretman i mogućnosti za žene i muškarce u ostvarivanju ljudskih prava i to u svim sferama društvenog i privatnog života. Kao takva, ona se zasniva na opšteprihvaćenom načelu zabrane diskriminacije, čineći tako „poseban vid zaštite i očuvanja

¹ Monografija *Rodna ravnopravnost u Srbiji: stanje i perspektive* predstavlja rezultat rada na projektu *Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije*, koji sprovodi Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, br. 47011, a koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

principa jednakosti“². Unapređenje rodne ravnopravnosti je, kako je bilo navedeno u *Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009-2015*,³ „jedno od ključnih razvojnih pitanja jer omogućava adekvatno korišćenje ženskih ljudskih resursa i direktno doprinosi poboljšanju kvaliteta života svih građanki i građana“. Osnazivanje žena i postizanje rodne ravnopravnosti, kako se ističe u Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju, ključni su preduslovi za postizanje političke, socijalne, ekonomske, kulturne i ekološke sigurnosti svih ljudi.

Shodno Ustavu i međunarodnim ugovorima, Republika Srbija je obavezna da vodi politiku jednakih mogućnosti i primenjuje posebne mere radi sprečavanja i otklanjanja diskriminacije. U Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja u Republici Srbiji iz 2006. godine⁴, kao jedan od ciljeva definiše se rodna ravnopravnost i poboljšanje položaja žena. Kao posebni zadaci, u ovom dokumentu navode se: smanjivanje ekonomske neravnopravnosti između žena i muškaraca, povećanje zastupljenosti žena na svim nivoima političkog odlučivanja na najmanje 30%, zaokruživanje stvaranja sistemskih pretpostavki

² Đorđević, Lj. (2010) *Analiza Zakona o ravnopravnosti polova*. Beograd: Program UN za razvoj; str. 1.

³ „Službeni glasnik RS“ RS, br. 15/09.

⁴ *Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja u Republici Srbiji*, Vlada Republike Srbije, 2006.

za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i razvijanje sistema zaštite žena žrtava nasilja i sistema prevencije nasilja nad ženama.⁵

Tokom protekle decenije u Srbiji je puno toga urađeno u cilju postizanja rodne ravnopravnosti, čime je država pokazala određeni stepen političke volje i posvećenosti u ispunjavanju obaveza preuzetih ratifikacijom *Konvencije o eliminisanju svih vidova diskriminacije žena* (CEDAW)⁶ i drugim međunarodnim ugovorima, potom zahteva koji se stavljaju pred našu državu u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, kao i načela definisanih u Ustavu Republike Srbije^{7,8}. Značajni koraci načinjeni su na nivou zakonodavstva, s posebnim fokusom na usvajanje seta antidiskriminacionih zakona, kao i odgovarajućih implementacionih dokumenata. Drugim rečima, „Srbija je izgradila celovit i koherentan sistem pravne zaštite od diskriminacije, poštujući međunarodne standarde i oslanjajući se na iskustvo u uporednom pravu“.⁹ Uspostavljeni su mehanizmi rodne ravnopravnosti na svim nivoima zakonodavne i izvršne vlasti. Uspostavljeni su zakonski mehanizmi za zaštitu od diskriminacije. Formirano je posebno, nezavisno državno telo nadležno za zaštitu

⁵ *Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja u Republici Srbiji*, op.cit. str. 9.

⁶ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena usvojena je 18. decembra 1979. godine u Njujorku. Stupila je na snagu 3. septembra 1981. godine (Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81)

⁷ „Službeni glasnik RS“ RS, br. 98/2006.

⁸ Videti i: Hughson, M., Baćanović, V. (2014) Rodna ravnopravnost u Srbiji 2014: analiza stanja u oblasti ekonomije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 2: str. 7-24.

⁹ Petrušić, N. (2014) Pravni status, uloga i nadležnost Poverenika za zaštitu ravnopravnosti. *Temida*, vol. 17, br. 2: str. 27.

ravnopravnosti – *Poverenik za zaštitu ravnopravnosti*, kao i nezavisni nadzorni mehanizmi na lokalnom i pokrajinskom nivou. Razvijani su različiti programi obuka o rodnoj ravnopravnosti i, posebno, rodno zasnovanom nasilju, namenjeni različitim ciljnim grupama (zaposlenima u policiji, sistemu socijalne zaštite, obrazovnim ustanovama, zdravstvenom sistemu i slično). Radilo se na podizanju svesti javnosti o rodnoj ravnopravnosti, pa je pitanje rodne ravnopravnosti postalo vidljivije, a tome su doprinele i aktivnosti mehanizama rodne ravnopravnosti. U mnogim oblastima je uvedena rodno osetljiva statistika. Republički zavod za statistiku je u značajnoj meri unapredio prikazivanje i dostupnost podataka razvrstanih prema polu. Tome je posebno doprinelo redovno publikovanje specijalnog izdanja *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, koje, počev od 2005. godine, izlazi svake tri godine.¹⁰ U ovoj publikaciji prikazani su podaci i trendovi u nekoliko ključnih oblasti, pa je ona korisna za sagledavanje dostignutog nivoa ravnopravnosti žena i muškaraca u Srbiji.¹¹

Pa ipak, pred svima nama je još puno zalaganja i napora koje treba usmeriti u pravcu postizanja suštinske, *de facto*,

¹⁰ *Žene i muškarci u Srbiji* (2005), (2008), (2011), (2014) Republički zavod za statistiku, Beograd.

¹¹ Publikacija sadrži statističke podatke prikazane prema polu i to u okviru sledećih oblasti: stanovništvo, zdravstvo, obrazovanje, socijalna zaštita, pravosuđe, zaposlenost, zarade i penzije, korišćenje vremena i donošenje odluka. Podaci se prikupljaju iz različitih izvora, kako bi se preko statističkih podataka sagledao položaj žena i muškaraca u Srbiji u određenom vremenskom periodu. Time se ujedno doprinosi izgradnji rodno osetljive statistike, koja treba da posluži kao osnov za kreiranje i sprovođenje politika usmerenih ka potpunijem ostvarivanju principa rodne ravnopravnosti u društvu.

ravnopravnosti, u smislu pune implementacije postojećih rešenja u praksi, tako da prihvaćeni principi rodne ravnopravnosti ne ostanu samo na nivou retorike. Evaluacija implementacije Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, sa Akcionim planom za period 2010-2015. godina, pokazuje da su ostvareni skromni pozitivni pomaci u odnosu na definisane ciljeve, a ujedno su identifikovane brojne prepreke vezano za koordinaciju efektivnog sprovođenja mera i aktivnosti i mogućnosti praćenja i merenja napretka.¹² U prilog tome govore i nalazi prvog Indeksa rodne ravnopravnosti Evropske unije za Srbiji, koji je izračunat za 2014. godinu.¹³ Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju iznosi

¹² Babović, M. (2016) *Indeks rodne ravnopravnosti 2016. Merenje rodne ravnopravnosti u Srbiji 2014*. Beograd: Indeks rodne ravnopravnosti 2016. Merenje rodne ravnopravnosti u Srbiji Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije: str. 6.

¹³ Indeks rodne ravnopravnosti je merni instrument Evropske unije, koji meri nivo ostvarene rodne ravnopravnosti kroz šest oblasti: znanje, rad, novac, zdravlje, vreme, moć i dve podoblasti: nasilje i domen unakrsne nejednakosti. Indeks rodne ravnopravnosti je razvio Evropski institut za rodnu ravnopravnost kako bi se kreirala efikasnija politika postizanja rodne ravnopravnosti, zasnovana na dokazima (nivo dostignuća u domenu rodne ravnopravnosti, s jedne, i postojeći rodni jaz, sa druge strane). Indeks rodne ravnopravnosti je prvi put pokrenut 2013. godine u zemljama članicama EU. Podaci su pokazali da je EU u celini na pola puta do dostizanja ravnopravnosti (indekst ostvarene rodne ravnopravnosti izračunat za 2012. godinu iznosio je 52,9%). Evropski institut za rodnu ravnopravnost ažurira Indeks rodne ravnopravnosti na svake dve godine. Godinu dana nakon prvog Indeksa rodne ravnopravnosti, Srbija je započela proces računanja njegovih vrednosti na nacionalnom i regionalnom nivou. Srbija je tako prva zemlja van EU koja je za koju je izračunat indeks rodne ravnopravnosti. O konceptualnom i metodološkom okviru, kao i nalazima Indeksa ravnopravnosti za Srbiju videti više u: Babović, M. (2016) op.cit.

40,6%, pa kako se ističe u izveštaju, „Srbija je na 10% od polovine puta ka rodnoj ravnopravnosti“.¹⁴ Pri tome, Srbija zaostaje za prosekom EU u ukupnoj rodnoj ravnopravnosti - na nivou EU je indeks rodne ravnopravnosti za 2012. godinu bio 52,9%.¹⁵ Kada se posmatraju pojedine države EU, primećuje se da je najviši indeks rodne ravnopravnosti za 2012. godinu zabeležen u skandinavskim zemljama - Švedskoj (74,2%), Finskoj (72,7%) i Danskoj (70,9%), dok su najniži indeksi rodne ravnopravnosti (ispod 40%) zabeleženi u Rumuniji (33,7%), Slovačkoj (36,5%), Portugaliji (37,9%), Grčkoj (38,3%), Bugarskoj (38,5%) i Hrvatskoj (39,8%).¹⁶ Dakle, rodna ravnopravnost u Srbiji je na sličnom nivou kao u zemljama regiona, kao i nekim drugim bivšim socijalističkim državama.¹⁷ Kada se, pak, posmatraju pojedine oblasti praćenja rodne ravnopravnosti, došlo se do zaključka da, osim domena moći, Srbija zaostaje za prosekom EU u svim domenima rodne ravnopravnosti. Pri tome, najveći rodni jaz postoji u domenu rada i novca, a namanji u sferi zdravlja.¹⁸

Za više informacija o ovom instrumentu videti na interent stranici Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost <http://eige.europa.eu/gender-statistics>.

¹⁴ Babović, M. (2016) op.cit. str. 20.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Izvor: Index 2012, Evropski institut za rodnu ravnopravnost, <http://eige.europa.eu/gender-statistics/gender-equality-index/2012>, pristupljeno 10.1.2016.

¹⁷ Babović, M. (2016) op.cit. str. 21.

¹⁸ Ibid.

U Izveštaju Evropske komisije o skriningu za Srbiju, poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava iz 2014. godine,¹⁹ navodi se da je u procesu harmonizacije pozitivnog zakonodavstva sa pravnim tekovinama Evropske unije i daljeg unapređenja institucionalnog okvira neophodno ojačati kapacitete nadležnih institucija, unaprediti njihovu saradnju i osigurati da nadležne institucije efikasnije prate moguća kršenja ravnopravnosti, uključujući i slučajeve kršenja principa rodne ravnopravnosti. Potrebno je raditi na podizanju svesti i promovisanju mera podrške, posebno mera za zapošljavanje i javnu zastupljenost žena.

Polazeći od toga, ova monografija ima za cilj da ukaže na koncept i osnovni pojmovni aparat rodne ravnopravnosti i da pruži informacije o institucionalnim mehanizmima za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i za zaštitu od diskriminacije, koji su uspostavljeni u Republici Srbiji. Drugim rečima, kroz ovu monografiju načinjen je pokušaj da se sagleda trenutno stanje u pogledu rodne ravnopravnosti u Srbiji i da se ukaže na nove perspektive i pravce delovanja u cilju postizanja pune rodne ravnopravnosti, odnosno da se sagleda gde smo sada i kuda dalje. Monografija je nastala kao rezultat kvalitativne analize postojeće literature koja se bavi različitim pitanjima i aspektima rodne

¹⁹ Izveštaj Evropske komisije o skriningu za Srbiju, poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava (EU MD 45/14 od 15. maj 2014. godine), dostupno na internet stranici Ministarstva pravde RS, <http://www.drzavnauprava.gov.rs/tekst/7073/izvestaj-o-skriningu.php>, pristupljeno 18.12.2015.

ravnopravnosti, uključujući naučne radove, istraživačke izveštaje, izveštaje nezavisnih državnih tela, posebno Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, potom, međunarodnih dokumenata, nacionalnog zakonodavstva i strateških dokumenata, kao i informacija dostupnih na internetu.

Monografiju čini pet celina. Prva celina nosi naziv *Rodna ravnopravnost: definisanje osnovnih pojmova*, te kako i sam naslov kaže, ima za cilj da čitaoce i čitateljke upozna sa osnovnim pojmovnim aparatom kojim se služi jezik rodne ravnopravnosti. Druga celina *Instrumenti ostvarivanja rodne ravnopravnosti* bavi se analizom relevantnih međunarodnih dokumenata u oblasti rodne ravnopravnosti, kao i analizom pravnog okvira Republike Srbije, koji je relevantan za postizanje rodne ravnopravnosti. Treća celina *Pokazatelji rodne (ne)ravnopravnosti: gde smo sada i kuda dalje?* donosi pregled rezultata pojedinih istraživanja sprovednih u Srbiji pole 2009. godine, koja se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, odnosno položajem žena u različitim segmentima društvenih odnosa i različitim vidovima diskriminacije po osnovu pola i roda. Naime, tek na osnovu empirijskih pokazatelja, moguće je sagledati postojeće stanje i uvideti u kojoj meri je rodna ravnopravnost *de facto* postignuta. Četvrti deo *Institucije rodne ravnopravnosti* ima za cilj da ukaže na postojeće institucionalne oblike uspostavljene u cilju promovisanja, postizanja i zaštite rodne ravnopravnosti, kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou vlasti. Najzad, peta celina, koja nosi naziv *Mehanizmi*

zaštite rodne ravnopravnosti, bavi se postojećim vidovima zaštite u slučaju diskriminacije, pri čemu je poseban akcenat stavljen na mesto i ulogu Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

RODNA RAVNOPRAVNOST: DEFINISANJE OSNOVNIH POJMOVA

Kako primećuju pojedine autorke, „rodna (ne)ravnopravnost pretpostavlja društveno i kulturno izgrađene uloge polova, odnosno, način na koji se u jednom društvu gleda na uloge koje se pripisuju ženama i muškarcima“.²⁰ Pri tome, iste autorke nastavljaju: „rodne uloge se ogledaju u društvenim stereotipima o muškarcima i ženama. Realno razlikovanje muškarca i žene, koje se manifestuje kao postojanje rodnog jaza, pokazuje da je svet u kome živimo još uvek podeljen i da se kategorija pola/roda mora uvažavati“.²¹ Stoga, da bi se razumeo koncept rodne ravnopravnosti potrebno je najpre definisati osnovne pojmove i to: pol i rod, rodni identitet, rodne uloge, rodna ravnopravnost, diskriminacija, rodna perspektiva i rodno osveščena politika, rodno osetljiv jezik i rodno zasnovano nasilje.

²⁰ Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Žunić, N. (2015) Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, vol. 18, br. 1: str 34.

²¹ Ibid.

Pol i rod

Pol je biološka kategorija, te predstavlja skup bioloških karakteristika „kojima društvo daje obeležje određenog pola – muškog ili ženskog (polna binarnost)“.²² Kada se govori o kategoriji pola, te biološkim razlikama između žena i muškaraca, primećuje se da se ovaj pojam definiše pre svega s obzirom na genitalne organe i reproduktivnu funkciju osobe.²³ Tako posmatrano, može se reći da je pol determinisan samim rođenjem i da je kao takav uglavnom nepromenljiv i univerzalan tokom celog života pojedinca-pojedinke.

Rod je „socijalni konstrukt 'muškosti' i 'ženskosti'“²⁴. On podrazumeva „različite uloge, odgovornosti i mogućnosti koje žene i muškarci imaju u jednom društvu“.²⁵ Drugim rečima, rod je skup društvenih karakteristika, odnosno očekivanja vezanih za određeni pol, koja su uslovljena društvenim, kulturnim, religioznim, političkim i ekonomskim okolnostima, kao i običajima, tradicijom, klasnom ili etničkom pripadnošću, te su promenljiva, pa ne važe jednako za svako društvo i za isti

²² Nikolić-Ristanović, V. (2008) Definisane i razgraničenje osnovnih pojmova, u: *Specijalistički kurs o rodno zasnovanom nasilju za službenike policije – priručnik*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije (neobjavljeno): str. 21.

²³ Više o tome u: Jarić, N., Radović, N. (2011) *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike RS: str. 124-125.

²⁴ Ibid.

²⁵ Dokmanović, M. (2011) Rod i pravo, u: I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing: str. 295.

vremenski period. U *Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*²⁶ pod pojmom „rod“ podrazumevaju se „društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atributi, koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce“ (član 3). Tako se, na primer, za ženski rod, odnosno ženskost obično vezuju atributi poput pasivna, nevina, slaba, emotivna, tiha, zavisna, samokritična, zahvalna, a za muški rod, odnosno muškost pojmovi kao što su nezavisan, neemotivan, agresivan, iskusan, jak, aktivan, pun samopouzdanja, seksualno agresivan i slično.²⁷

Rodni identitet

Svaki pojedinac i pojedinka poseduju mnogostruke identitete. U istraživanju javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti, koje je 2010. godine sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka u Beogradu, ispitalo se devet tipova identiteta, pri čemu je pripadnost porodici bila isključena jer je ovaj identitet univerzalno identifikovan kao najvažniji.²⁸ Podaci do kojih se

²⁶ „Službeni glasnik RS“, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

²⁷ Za prepoznavanje kategorija „pol“ i „rod“ videti primere iznete u publikaciji *Advancing Gender Equality Using CEDAW and UN Security Council resolution 1325 - Training Module for Gender Equality Advocates*, UNIFEM Regional Project “Women for Conflict Prevention and Peace-Building in the Southern Caucasus”, UNIFEM, 2006: str. 18.

²⁸ Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) *Građani i građanke Srbije o rodnoj ravnopravnosti – javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike RS: str. 32.

došlo pokazuju da je najvažniji identitet pripadnost određenom krugu prijatelja, slede lokalni i nacionalni identitet, potom, generacijski, rodni i religijski identitet, dok su najmanje važni profesionalni, evropski i politički identitet.²⁹

Rodni identitet je, dakle, samo jedan aspekt društvenog identiteta pojedinaca i pojedinki, koji podrazumeva ličnu percepciju o pripadnosti ili nepripadnosti vlastitom biološkom polu, a nastaje u interakciji pojedinca sa drugim osobama, odnosno društvenim očekivanjima.³⁰ Iako se najveći deo populacije identifikuje sa biološkim polom, na individualnom nivou je rodni identitet nezavisan od toga kog je pola lice, odnosno koji je pol detetu upisan pri rođenju.³¹

U cilju lakšeg razumevanja razlike između kategorije pola i roda, kao primer se navode virdžine.³² To su žene koje su, u tradicionalnim balkanskim kulturama, posebno na Kosovu, u Crnoj Gori i Albaniji, u odsustvu muškog naslednika u porodici, preuzimale ulogu muškarca. One su se družile sa muškarcima, oblačile kao muškarci, pile i pušile u muškom društvu, radile sve što je muškarcima društvo dozvoljavalo, a ženama ne, iako su prema biološkim karakteristikama one pripadale ženskom polu.

²⁹ Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) op.cit. str. 32.

³⁰ Nikolić-Ristanović, V. (2008) op.cit. str. 21.

³¹ Jarić, N., Radović, N. (2011) op.cit. str. 153.

³² Dokmanović, M. (2011) p. cit. str. 153-154.

Rodne uloge

Rodne uloge podrazumevaju društvene uloge, odnosno skup očekivanja koje određena zajednica ima u odnosu na muški i ženski pol. One se uče kroz proces socijalizacije i u interakciji sa drugima. Pri tome, tri su glavne sfere na koje se odnose očekivanja u vezi rodni uloga: rodna podela rada, rodni odnosi moći i seksualnost.³³

Rodne uloge su u tesnoj vezi sa stereotipima i predrasudama koje postoje u društvu i koje oblikuju modele ponašanja koji su prihvatljivi za žene, s jedne, i muškarce, sa druge strane. Pri tome, rodne uloge reflektuju „uslove proizvodnje, reprodukcije, kulturnih, religijskih i ideoloških sistema“ koji su dominantni u određenom društvu.³⁴ Kao takve, odnosno društveno uslovljene, rodne uloge su promenljive. One nisu jednake u različitim vremenskim periodima u istom društvu, a razlikuju se i među kulturama, etničkim grupama, socijalnim slojevima. Tako, na primer, u nekim kriznim periodima, poput rata, žene mogu da preuzmu tradicionalno muške uloge, pa da one budu glave porodice, radnice u fabrikama ili vojnici. Ili, rodne uloge mogu da se menjaju i tokom samo jednog dana: na primer, ako žena koja je i majka ostaje kod kuće i brine o bolesnom detetu, ona u tom momentu ostvaruje tradicionalnu žensku ulogu. Kada ta ista

³³ Nikolić-Ristanović, V. (2008) op.cit. str. 21.

³⁴ Mršević, Z. (2011a) *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka: str. 37.

žena, nakon što dete ozdravi, ode na posao i svojom zaradom obezbeđuje porodici egzistenciju, ona tada igra tradicionalnu ulogu muškog roda.

Istraživanje javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti, koje je 2010. godine sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka u Beogradu, pokazalo je da, iako velika većina ispitanika smatra da su vrednosti socijalizacije koje su ispitivane podjednako važne za oba pola, u nekim slučajevima ipak postoje tradicionalni stereotipi, i to ne samo kod muškaraca, već i kod žena.³⁵ Tako su muški ispitanici mišljenja da su samostalnost (12%) i bavljenje sportom (18%) važniji za dečake, a da devojčice treba da budu poslušne (14%), da se ponašaju pristojno (10%), da obavljaju kućne poslove (31%), izražavaju svoja osećanja (15%) i brinu o deci (11%). Sa druge strane, neke ispitanice su relativno često navodile da očekuju da devojčice pomažu u kući (24%), pokazuju emocije (11%), da budu poslušne i brinu o drugima (oba po 9%). Isto tako, ovo istraživanje je pokazalo da žene i muškarci u podjednakoj meri smatraju da su žene poželjnije kada su u pitanju poslovi poput čišćenja, nege stare ili nemoćne osobe ili čuvanja dece, a muškarci su poželjniji za krećenje, popravku kompjutera ili let avionom, što pokazuje da su rodni stereotipi prisutni kod osoba oba pola.³⁶

³⁵ Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) op.cit. str. 37-38.

³⁶ Ibid, str. 69.

Zato je „važno razumeti postojanje stalne napetosti koja postoji između očekivanog i stvarnog iskustva igranja rodni uloga, kako bi se dobila vernija slika prirode i uticaja rodni odnosa i razumelo nasilje kao njihov deo“.³⁷ Kao ilustracija toga mogu da posluže nalazi istraživanja nasilja u porodici. Tako je istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da ekonomska zavisnost muškarca od partnerke, koja vodi „zamenu tradicionalnih muško-ženskih rodni (ekonomskih) uloga“, predstavlja rizik za ženu da bude izložena nasilju.³⁸ Kada je u pitanju, na primer, fizičko nasilje u porodici, podaci su pokazali da je procentualno nešto više žena koje su bile stub porodice bilo izloženo nasilju (41,6%) u poređenju sa ženama koje su bile ekonomski zavisne od svojih partnera (36,5%).³⁹

Rodna ravnopravnost

Rodna ravnopravnost podrazumeva jednake mogućnosti, jednaku vidljivost i jednaku zastupljenost muškaraca i žena u svim sferama privatnog i javnog života.

Zakon o ravnopravnosti polova,⁴⁰ na žalost, nije dosledan u primeni pojmovnog aparata, te ne govori o rodnoj ravnopravnosti

³⁷ Nikolić-Ristanović, V. (2008) op.cit. str. 21.

³⁸ Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. (2010) Faktori koji utiču na izloženost žena nasilju u porodici, u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova: str. 76.

³⁹ Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. (2010) op.cit. str. 67.

⁴⁰ „Službeni glasnik RS“, br. 104/2009.

već o ravnopravnosti polova, a nju definiše kao „ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim oblastima javnog i privatnog sektora, u skladu sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima, Ustavom Republike Srbije i zakonima, i svi su dužni da je poštuju“ (član 2).

Pomenuto istraživanje javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti pokazalo je da građani i građanke Srbije pojam rodne ravnopravnosti prevashodno vezuju za suzbijanje nasilja u porodici (64%), pa tek onda za postizanje jednake finansijske moći žena i muškaraca (47%), ravnomernu zastupljenost na rukovodećim pozicijama, odnosno pozicijama moći i odlučivanja u sferi ekonomije i politike (44%) i ravnomernu raspodelu poslova u domaćinstvu (41%).⁴¹

Diskriminacija

Diskriminacija, kako je navedeno u članu 1 *Konvencije UN o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW), podrazumeva „svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posledicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarivanje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena“.

⁴¹ Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) op.cit. 58.

Zakon o ravnopravnosti polova u članu 4 definiše diskriminaciju prema polu, određujući je kao „svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) koje ima za cilj ili posledicu da licu ili grupi oteža, ugrozi, onemogućí ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj, porodičnoj i drugoj oblasti“. Takođe, kako stoji u ovom članu, pod pojam diskriminacije podvodi se i svako neopravdano postupanje lošije prema licu u odnosu na druga lica i to isključivo ili uglavnom zbog toga što je ono „tražilo ili namerava da traži pravnu zaštitu od diskriminacije ili je ponudilo ili namerava da ponudi dokaze o diskriminatorском postupanju“.

Rodna perspektiva i rodno osveščena politika (*gender mainstreaming*)

Rodna perspektiva podrazumeva „svest o rodnim razlikama“⁴² te shodno tome strategiju uključivanja tih razlika, odnosno rodne dimenzije ili perspektive rodne ravnopravnosti prilikom formulisanja mera, politika i aktivnosti, i to na svim nivoima donošenja odluka, planiranja i implementacije. Rodna perspektiva je važna za obrazovni proces, kulturu, politiku i svakodnevni život.⁴³

⁴² Jarić, V., Radović, N. (2011) op.cit. str. 150.

⁴³ Ibid.

Rodno osvešćena politika, pak, podrazumeva „sistemska uvažavanje principa rodne ravnopravnosti“.⁴⁴ To je zapravo strategija stvaranja uslova u kojima potrebe, znanja i iskustva i žena i muškaraca čine integralni deo razvijanja, implementacije, praćenja i evaluacije politika i programa u svim sferama društvenog, političkog i ekonomskog života.⁴⁵ Drugim rečima, rodno osvešćena politika podrazumeva rodno specifične aktivnosti i afirmativne akcije koje se preduzimaju u situaciji kada su žene ili muškarci u posebno nepovoljnom položaju iz nekog razloga. Stoga je prvi korak u razvijanju rodno osvešćene politike uključivanje stavova rodne ravnopravnosti u zakonska rešenja, te garantovanje jednakih prava i mogućnosti ženama i muškarcima. Drugi korak, pak, predstavlja praćenje primene tih rešenja u praksi kako bi politika rodne ravnopravnosti zaživela u praksi i stvarali se dalji uslovi za njeno puno, suštinsko, postizanje. Takođe, pored unošenja rodne perspektive u sadržaj javnih politika, drugu komponentu rodno osvešćene politike čini i pitanje reprezentacije žena i muškaraca u datim oblastima javnih politika. Dakle, obe komponente moraju biti uzete u obzir prilikom razvijanja javnih politika.⁴⁶

⁴⁴ Jarić, V., Radović, N. (2011) op.cit. str. 159.

⁴⁵ Više na

<http://www.ilo.org/public/english/bureau/gender/newsite2002/about/defin.htm>, pristupljeno 21. 2.2012. godine.

⁴⁶ Više o tome videti na internet stranici Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost <http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming>, pristupljeno 20.12.2015.

Rodno osetljiv jezik

Jezik je „osnovno sredstvo komunikacije među ljudima“; to je ključni element u „uspostavljanju i održavanju međuljudskih odnosa“ i prenošenju „stavova, vrednosti, ideologija i kulturnih modela jedne govorne zajednice“.⁴⁷ Upotreba rodno osetljivog jezika jedan je od prvih koraka u postizanju rodne ravnopravnosti. Rodno osetljiv jezik zapravo podrazumeva jezičku vidljivost žena, dok, generička upotreba muškog gramatičkog roda ili pretpostavka da je takva upotreba automatski „rodno neutralna“ narušava rodnu ravnopravnost ukoliko nije praćena odgovarajućim objašnjenjem. Kako primećuje Mršević, „jezik koji se koristi u zakonodavstvu treba da ima za cilj da postavi žene i muškarce na jednaku društvenu osnovu, uz izbegavanje bilo kakve diskriminacije zasnovane na ideji muške superiornosti nad ženskim polom. U ovom kontekstu, zakonodavci mogu igrati odlučujuću ulogu korišćenjem svog prava parlamentarne inicijative.“⁴⁸

Tako se, na primer, u Zakonu o ravnopravnosti polova navodi da svi „termini kojima su u ovom zakonu označeni položaji, profesije, odnosno zanimanja, izraženi u gramatičkom muškom rodu, podrazumevaju prirodni muški i ženski rod lica

⁴⁷ Filipović, J. (2011) Rod i jezik, u: I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing: str. 419.

⁴⁸ Mršević, Z. (2011b) Mehanizmi za rodnu ravnopravnost. U: D. Popović (ur.) *Zbornik predavanja sa kursa Politike rodne ravnopravnosti*, Beograd: Ženske studije: 17.

na koje se odnose“. Međutim, tek kada imenice u gramatičkom ženskom i muškom rodu budu „ravnopravno stajale jedna uz drugu“ moći će da se govori o rodno osetljivom jeziku.⁴⁹ Dakle, bez negiranja bioloških razlika između muškaraca i žena, kod jezika koji poznaju gramatički diferencirane rodove, potrebno je da se zakoni pišu uz korišćenje oblika kako muškog, tako i ženskog roda.

Rodno zasnovano nasilje

Rodno zasnovano nasilje je nasilje koje se vrši prema ženama i devojčicama, zbog njihove pripadnosti ženskom polu, odnosno nasilje koje nesrazmerno pogađa žene, a koje je u tesnoj vezi sa očekivanjima koje patrijarhalno društvo stavlja pred muškarce i žene.⁵⁰ Stoga se u literaturi i međunarodnim dokumentima ovaj pojam često koristi naizmenično sa pojmom nasilje prema ženama. Rodno zasnovano nasilje je, s jedne strane, zasnovano na tradicionalnim shvatanjima o položaju žena i muškaraca i predstavlja manifestaciju istorijski nejednake raspodele moći između žena i muškaraca, dok, sa druge strane, ono rezultira čitavim nizom negativnih posledica: „negativno utiče na fizičko i psihičko zdravlje žena, stvara degradirane porodice, osiromašuje zajednice i pojačava druge oblike neravnopravnosti i nasilja u

⁴⁹ Jarić, Radović (2011) op.cit. str. 157.

⁵⁰ Nikolić-Ristanović (2008) op.cit. str. 22.

društvu“.⁵¹ Stoga se rodno zasnovano nasilje mora posmatrati u kontekstu širih društvenih odnosa, kao deo „ukorenjenog koncepta diskriminacije žena (i to one sistemske, strukturalne)“.⁵²

Prema podacima Evropskog barometra rodne ravnopravnosti za 2009. godinu, 62% Evropljana je mišljenja da rodno zasnovano nasilje treba da bude prioritet u sferi zalaganja i postizanja rodne ravnopravnosti, dok je 92% uvereno da ovo pitanje zahteva hitnu akciju.⁵³ Istraživanje javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti, koje je 2010. godine sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka u Beogradu, pokazalo je da je većina ispitanika (64%) pojam rodne ravnopravnosti vezala upravo za iskorenjivanje nasilja prema ženama, a tek onda za postizanje ravnopravnosti u drugim segmentima društvenog života.⁵⁴

Rodno zasnovano nasilje se mahom javlja u sledećim oblicima: nasilje u porodici, seksualno nasilje i trgovina ženama i devojčicama.

⁵¹ Konstantinović Vilić, S. (2012) Indikatori za merenje nasilja prema ženama sadržani u međunarodnim dokumentima. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*, Beograd: Prometej-Beograd: str. 131.

⁵² Jovanović, S. (2013a) Prevencija nasilja nad ženama: međunarodnopravni zahtevi i preporuke. U: M. Blagojević, Z. Stevanović (ur.) *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija - evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 141.

⁵³ Podatak preuzet sa internet stranice Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost <http://eige.europa.eu/gender-based-violence>, pristupljeno 20.12.2015.

⁵⁴ Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) op.cit. str. 58.

Nasilje u porodici podrazumeva kontinuirano vršenje nasilja prema članu-članici porodice. U *Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* nasilje u porodici je definisano kao „svako delo fizičkog, seksualnog, psihičkog odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac deli ili je delio isto boravište sa žrtvom“. Nasilje u porodici po pravilu uključuje razne kontrolne mehanizme i taktike: ponižavanje i omalovažavanje, pretnje, vređanje, korišćenje i potvrđivanje muških i roditeljskih privilegija, izolacija i ekonomsko nasilje. Kada se vrši prema deci, nasilje u porodici može se manifestovati i u formi zanemarivanja.

Kako pokazuju rezultati istraživanja, u strukturi nasilja u porodici dominira muško nasilje nad ženama.⁵⁵ Najprisutniji vid nasilja u porodici je partnersko nasilje, pri čemu žrtve mogu da budu aktuelni i bivši bračni i vanbračni drugovi, kao i intimni partneri. Tako, na primer, podaci istraživanja koje je sprovedla Svetska zdravstvena organizacija pokazuju da u svetu, između 10 i 60% žena biva izloženo fizičkom zlostavljanju od strane muža ili

⁵⁵ Videti: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd; Otašević, S. (ur.) (2005) *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*. Beograd: Autonomni ženski centar; Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova; Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010) *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost.

partnera u toku života.⁵⁶ U zemljama Saveta Evrope svaka peta žena je žrtva nasilja, pri čemu više žena starosti između 16-44 godine umre ili bude povređeno zbog nasilja u porodici svake godine nego zbog karcinoma ili saobraćajnih nesreća.⁵⁷ Uz to, podaci Svetske zdravstvene organizacije pokazuju da od ukupnog broja ubijenih žena u svetu između 40 i 70% je ubijeno od strane supruga ili partnera, često tokom ili u vezi sa zlostavljanjem u braku ili vezi. Pored toga, žrtve nasilja u porodici su i deca (maloletna i punoletna) kao žrtve roditelja, najčešće oca, potom, roditelji i roditelji bračnog druga, odnosno partnera, stari, koji trpe nasilje od strane dece ili drugih lica od kojih su zavisni, od strane dece koja od njih zavise (najčešće nasilje sinova) ili je u pitanju, pak, partnersko nasilje koje se nastavlja u starosti; najzad, žrtve mogu biti i braća i sestre, srodnici po tazbini, drugi članovi porodice i lica koja žive u istom domaćinstvu.

U Srbiji je nasilje u porodici inkriminisano članom 194 *Krivičnog zakonika Republike Srbije*⁵⁸, a zabranjuje ga i *Porodični zakon*,⁵⁹ koji ujedno predviđa mere zaštite od nasilja u porodici i postupak za njihovo izricanje. Pri tome, inkrimincija sadržana u Krivičnom zakoniku prepoznaje samo psihičko i fizičko nasilje, dok se u slučaju seksualnog nasilja u porodici primenjuju

⁵⁶ Ellsberg, M., Heise, L. (2005) *Researching Violence Against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists*. World Health Organization.

⁵⁷ Jovanović, S. (2010) *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

⁵⁸ „Službeni glasnik RS” br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009.

⁵⁹ „Službeni glasnik RS” br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

odredbe kojima se inkriminišu seksualni delikti. Sa druge strane, definicija nasilja u porodici sadržana u Porodičnom zakonu je nešto šira, te pored psihičkog i fizičkog, uključuje i seksualno nasilje. Međutim, ni jedna ni druga definicija ne obuhvataju ekonomsko nasilje.

Kao poseban oblik nasilja prema ženama izdvaja se femicid. Femicid je „rodno zasnovano ubistvo“, odnosno namerno ubistvo žene od strane muškarca zato što je žena.⁶⁰ Dakle, u slučaju femicida bitan je pol žrtve, a izvršenje dela je motivisano mržnjom, prezirom, netrpeljivošću prema ženama i osećajem nadmoći muškarca nad ženom. Pri tome je femicid u partnerskoj vezi najraspostranjeniji oblik femicida.⁶¹ Kada je u pitanju femicid u partnerskim odnosima, istraživanja pokazuju da su riziku posebno izložene mlađe žene (do 25 godina), koje su u kritično vreme bile u braku ili partnerskom odnosu, kao i da je femicidu prethodilo nasilje kome je žrtva duži period bila izložena od strane partnera.⁶²

Seksualno nasilje predstavlja seksualni čin, pokušaj takvog čina, neželjeni seksualni komentar ili predlog koji je usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može učiniti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se žrtva nalazi,

⁶⁰ Mršević, Z. (2013) Femicid, *Politika i pravo*, god. 6, br. 1: 51-52.

⁶¹ Mršević, Z. (2013) op.cit. str. 53; Više o tome videti i u: Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

⁶² Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) op.cit. str. 21.

uključujući ali ne ograničavajući se na kuću i radno mesto.⁶³ Seksualno nasilje karakteriše upotreba sile, pretnje ili ucene usmerene prema žrtvi ili njoj bliskoj osobi. Ono postoji i u situaciji kada osoba (žrtva) nije u stanju da da svoj pristanak, na primer, zbog dejstva alkohola, narkotika ili zato što nije sposobna da razume situaciju. Seksualno nasilje se manifestuje na različite načine: silovanje u braku ili partnerskoj vezi, silovanje od strane nepoznate osobe, sistematsko silovanje u oružanim sukobima, neželjeni seksualni predlozi i seksualno uznemiravanje, uključujući zahtevanje seksualnih usluga u zamenu za druge usluge, seksualna zloupotreba osoba sa posebnim potrebama, seksualno zlostavljanje dece, prisilni brakovi ili kohabitirajuće zajednice, uključujući dečije brakove, negiranje prava na korišćenje kontraceptivnih sredstava ili na prihvatanje drugih načina zaštite od polno prenosivih bolesti, prisilni pobačaj, prisilna trudnoća, nasilna dela protiv seksualnog integriteta žena, uključujući genitalno sakaćenje i obavezne provere nevinosti devojčica, nasilna prostitucija i trgovina u cilju seksualne eksploatacije.⁶⁴

Krivičnim zakonikom Republike Srbije predviđen je veći broj krivičnih dela kojima se štiti polna sloboda. Tako se odredbama Krivičnog zakonika obezbeđuje sankcionisanje

⁶³ Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A., Lozano, R. (2002) *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization: str. 149. Dostupno na http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf

⁶⁴ Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A., Lozano, R. (2002) op.cit. str. 149.

silovanja, seksualnog nasilja nad nemoćnim licem, seksualnog nasilja nad detetom, seksualnog nasilja zloupotrebom položaja prema licu koje se prema učiniocu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, potom, podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa i posredovanje u vršenju prostitucije.

Trgovina ženama i devojkicama, kao i trgovina ljudima uopšte, podrazumeva namamljivanje, prevoz odnosno drugi način transfera, kupovinu, prodaju, prijem ili držanje u nekom prostoru drugih lica, i to upotrebom sile, pretnje, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teške situacije u kojoj se ta osoba nalazi, ili zadržavanjem ličnih isprava, davanjem ili primanjem novca ili druge koristi osobi koja ima kontrolu nad drugom osobom, a sve to u cilju njene eksploatacije. Eksploatacija može da se javi u različitim oblicima, pri čemu se u slučaju žena ona mahom svodi na seksualnu i radnu eksploataciju (uslužni sektor, domaći rad), kao i sklapanje brakova, a u slučaju devojkica, na seksualnu eksploataciju, pornografiju, prosjačenje, sklapanje maloletničkih brakova i usvojenje.⁶⁵ Trgovina ljudima je predviđena kao posebno krivično delo u Krivičnom zakoniku Republike Srbije.

⁶⁵ Nikolić-Ristanović, V.; Ćopić, S.; Simeunović-Patić, B.; Milivojević, S.; Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd: OEBS/OSCE; Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2010) *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd; Milivojević, S., Ćopić, S. (2010) Victims of Sex Trafficking: Gender, Myths, and Consequences, u: S. G. Shoham. P. Knepper, K. Martin (eds.) *International Handbook of Victimology*, Boca Raton: Taylor and Fransis Group: 283-302. Bjerkan, Lise (ur.) (2005) *Samo moj*

Mehanizmi rodne ravnopravnosti

Mehanizmi rodne ravnopravnosti⁶⁶ su, kako navode pojedine autorke, „institucije i zakoni kojima se reguliše rad institucija ili različite procedure sa ciljem ostvarivanja rodne ravnopravnosti na državnom, institucionalnom nivou. Nastali su kao rezultat shvatanja da za rodnu ravnopravnost nije dovoljno imati ustavne i zakonske odredbe koje predviđaju da su svi ljudi jednaki bez obzira na svoj pol. Nije dovoljno ni doneti zakone o rodnoj ravnopravnosti i/ili antidiskriminaciji već su za to bile potrebne posebne institucije“.⁶⁷ Drugim rečima, mehanizmi rodne ravnopravnosti su mere koje države preduzimaju u cilju uspostavljanja odgovarajućeg institucionalnog i pravnog okvira za postizanje rodne ravnopravnosti. Institucionalni mehanizmi rodne ravnopravnosti „treba da omoguće organizovano delovanje u institucijama državne vlasti na pitanjima rodne ravnopravnosti“.⁶⁸ Pri tome, institucionalni mehanizmi rodne ravnopravnosti obuhvataju tri osnovna nivoa delovanja, odnosno tri ključne kategorije: 1. Instrumente ostvarivanja rodne ravnopravnosti; 2. Institucije rodne ravnopravnosti, i 3. Mehanizme zaštite rodne

život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

⁶⁶ O nastanku mehanizama rodne ravnopravnosti videti: Mršević Z. (2001) *Standardi i mehanizmi za rodnu ravnopravnost u demokratskim zemljama.* Beograd: OSCE.

⁶⁷ Mršević, Z. (2011b) op. cit. str. 8.

⁶⁸ Pajvančić, M., Pajvančić, A. (2011) Rod i politika, u: I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije.* Novi Sad: Mediterran Publishing; str. 287.

ravnopravnosti.⁶⁹ Ovim segmentima institucionalnog mehanizma rodne ravnopravnosti posvećena su posebna poglavlja ove monografije.

⁶⁹ Pajvančić, M., Pajvančić, A. (2011) op. cit. str. 287.

INSTRUMENTI OSTVARIVANJA RODNE RAVNOPRAVNOSTI

Instrumenti ostvarivanja rodne ravnopravnosti obuhvataju dokumente kojima se definiše normativni okvir za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, instrumente koji omogućavaju primenu i kontrolu primene propisa u praksi i mehanizme ili instrumente zaštite u slučaju kada je pravo na ravnopravnost povređeno.⁷⁰ S obzirom da će se o mehanizmima zaštite rodne ravnopravnosti govoriti u posebnom poglavlju, na ovom mestu će se ukazati na normativni okvir relevantan za postizanje rodne ravnopravnosti. Pri tome, o normativnom okviru će se govoriti na dva nivoa: na nivou međunarodnog prava i na nivou zakonodavnog okvira Republike Srbije.

⁷⁰ Pajvančić, M., Pajvančić, A. (2011) op.cit. str. 287.

Međunarodni standardi za postizanje rodne ravnopravnosti

Međunarodno pravo je skup pravnih pravila, koja se primenjuju između država i drugih subjekata sa međunarodnopravnim subjektivitetom priznatih od strane suverenih država. Pojedinci su ušli u fokus međunarodnog prava nakon osnivanja Ujedinjenih nacija i usvajanja osnovnih dokumenata o ljudskim pravima, kojima se predviđa da su ljudska prava zapravo prava koja ima svako ljudsko biće, ona su univerzalna, odnosno priznaju se jednako i bez diskriminacije po bilo kom osnovu, neotuđiva su (osim u specifičnim situacijama), nedeljiva, povezana i međuzavisna. Dokumentima koji se donose na nivou međunarodnih i regionalnih organizacija (kao što su Ujedinjene nacije, Savet Evrope, Evropska unija i slično) postavljaju se, između ostalog, osnovni standardi i principi rodne ravnopravnosti i suprotstavljanja različitim vidovima rodne diskriminacije, uključujući i rodno zasnovano nasilje, te se tako trasira put reformi nacionalnih zakonodavstava, politika i praksi. Svi međunarodni i regionalni dokumenti, koji su od značaja za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, mogu da se podele u tri kategorije: opšti dokumenti o ljudskim pravima, međunarodni dokumenti o ženskim pravima i dokumenti o nasilju nad ženama.

Opšti dokumenti o ljudskim pravima

Svi ključni međunarodni i regionalni instrumenti kojima se promovišu, garantuju i štite ljudska prava sadrže „klauzulu nediskriminacije“.⁷¹ Tako *Povelja UN o ljudskim pravima* iz 1945. godine obavezuje sve članice na „poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez razlikovanja rase, pola, jezika ili vere“.

U *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*⁷² navodi se da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u pravima, te da sva prava i slobode proglašene u ovom dokumentu pripadaju svakome bez razlika u pogledu bilo kog ličnog svojstva, kao što su rasa, boja, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalnost, poreklo, imovina, rođenje ili drugo svojstvo ili okolnost.

*Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima*⁷³ predviđa se zabrana svakog zagovaranja nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju,

⁷¹ Dokmanović, M. (2011) op. cit str. 296.

⁷² Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine.

⁷³ Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (Službeni list SFRJ, br. 7/71), Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/2001), Zakon o potvrđivanju Drugog fakultativnog protokola uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji ima za cilj ukidanje smrtno kazne (Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/2001).

neprijateljstvo ili nasilje, promoviše se jednakost svih pred zakonom i pravo na jednaku zakonsku zaštitu, a zabranjuje se i svaka diskriminacije, po bilo kom osnovu.

Članom 14 *Evropske konvencija za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda*⁷⁴ predviđena je zabrana diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status. Drugim rečima, ovim članom se garantuje jednakost u uživanju ostalih prava zagwarantovanih Konvencijom. Zato je odredba iz člana 14 imala isključivo pomoćni karakter, jer je zabranjivala diskriminaciju samo u odnosu na uživanje prava koja su garantovana Konvencijom. Ovaj nedostatak ispravlja Protokol broj 12 uz Konvenciju iz 2000. godine: njime je utvrđena opšta zabrana diskriminacije, odnosno obim zabrane diskriminacije proširen je na jednakost u uživanju svih prava, i to ne samo onih garantovanih međunarodnim dokumentima, već i prava zagwarantovanih

⁷⁴ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtno kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtno kazne u svim okolnostima (Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 - ispr. i „Službeni glasnik RS“ - Međunarodni ugovori, br. 12/2010).

nacionalnim zakonima. Time je omogućena sveobuhvatnija zaštita lica od diskriminatorских postupaka.

U členu 23 *Povelje Evropske unije o osnovnim ljudskim pravima*⁷⁵ navodi se da ravnopravnost žena i muškaraca mora da bude osigurana u svim oblastima, uključujući domen zapošljavanja, rada i plaćanja. Ističe se i da princip ravnopravnosti ne treba da spreči očuvanje ili usvajanje mera koje bi trebalo da obezbede posebne prednosti u korist manje zastupljenog pola (tzv. afirmativne mere ili akcije).

Dakle, svi ključni, napred pomenuti, međunarodni instrumenti iz oblasti ljudskih prava predviđaju pol kao jedan od osnova po kojima države ne smeju vršiti diskriminaciju. Prema odredbama pomenutih dokumenata, sva ljudska bića imaju pravo da bez diskriminacije po bilo kom osnovu uživaju osnovna ljudska prava i slobode u svim segmentima društvenog i privatnog života, i to:

- Pravo na život;
- Pravo na ravnopravnost;
- Slobodu od diskriminacije;
- Pravo na slobodu, ljudsko dostojanstvo i ličnu sigurnost;
- Pravo da se ne bude podvrgnut mučenju, surovom, nehumanom i ponižavajućem postupanju i kažnjavanju;
- Pravo na ravnopravnost u porodici;

⁷⁵ Official Journal of the European Communities, 2000/C 364/01. Dostupno na http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, pristupljeno 18.12.2015.

- Pravo na priznavanje pravnog subjektiviteta;
- Pravo na jednaku zakonsku zaštitu;
- Pravo na pravedne i prihvatljive uslove rada;
- Pravo na najviši dostupni standard mentalnog i fizičkog zdravlja.

Međunarodni dokumenti o ženskim pravima

Kada su u pitanju međunarodni dokumenti koji posebnu pažnju posvećuju ukupnom položaju žena u društvu i ženskim ljudskim pravima, te koji su na taj način usmereni ka uspostavljanju rodne ravnopravnosti u svim segmentima javnog i privatnog života,⁷⁶ posebno se izdvajaju Pekinška deklaracija i Platforma za akciju (1995), Milenijumska deklaracija Ujedinjenih nacija sa ciljevima razvoja UN (2000) i Konvencija Ujedinjenih

⁷⁶ Konvencija UN o političkim pravima žena (1952), Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966), Najrobijska pravila o poboljšanju budućeg položaja žena, UN (1985), Bečka deklaracija i Akcioni program, UN (1993), Pekinška deklaracija i Platforma za akciju, usvojena na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama (1995), Milenijumska deklaracija, odnosno Milenijumski ciljevi razvoja UN (2000), Rezolucija 1325 (2000) Saveta bezbednosti UN, Rezolucija 3521 (XXX) Generalne skupštine UN *Ravnopravnost između muškaraca i žena i eliminacija diskriminacije prema ženama* (1975), Rezolucija 58/142 *Žene i politička participacija* (2003), Konvencija o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete (1960), Konvencija o državljanstvu udete žene (1957), Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja (1958), Konvencija o zaštiti materinstva (1952), Konvencija o jednakim mogućnostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodičnim obavezama) (1981), Konvencija o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti (1951), Generalna preporuka 33 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena o pristupu pravdi (2015).

nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), kojima se definišu ključni principi i smernice postupanja u cilju postizanja rodne ravnopravnosti. Uz to, s obzirom na evropske integracije Srbije, važno je pomenuti i dokumente donete na nivou Evropske unije, sa kojima će, takođe, biti potrebno uskladiti nacionalni pravni i institucionalni okvir. S tim u vezi, ukazaće se na Povelju Evropske unije o ženama, koju je Evropska komisija usvojila marta 2010. godine, Pakt Evropske unije o rodnoj ravnopravnosti,⁷⁷ koju je Savet Evropske unije usvojio 2006, a potom i revidiranu verziju marta 2011. godine i Strategiju Evropske unije o ravnopravnosti žena i muškaraca, koju je usvojio Evropski parlament septembra 2011. godine⁷⁸.

U *Pekinskoj deklaraciji i Platformi za akciju* (1995) ističe se da su ljudska prava i osnovne slobode prava koja ljudska bića stiču rođenjem, a njihova zaštita i unapređivanje su u neposrednoj nadležnosti država, odnosno vlada. Naglašava se da su prava žena i devojčica neotuđivi, integralni i nedeljivi deo univerzalnih ljudskih prava. Takođe, navodi se i da je osnaživanje žena i njihovo puno učešće zasnovano na jednakosti u svim sferama društvenog života, uključujući i učešće u procesu donošenja odluka i pristup

⁷⁷ Council conclusions on the European Pact for gender equality for the period 2011-2020 3073th Employment, social policy, health and consumer affairs council meeting, Brussels, 7 March 2011, dostupno na https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lisa/119628.pdf, pristupljeno 18.12.2015.

⁷⁸ The EU Strategy for equality between women and men, SEC(2010) 1079 SEC(2010) 1080, dostupno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:EN:PDF>, pristupljeno 18.12.2015.

strukturama vlasti, od suštinske važnosti za postizanje jednakosti, razvoja i mira. Jednaka prava i mogućnosti moraju biti osigurani i u privatnoj sferi. Drugim rečima, jednaka prava, mogućnosti i pristup sredstvima, ravnopravna podela porodičnih odgovornosti između muškaraca i žena, kao i skladno partnerstvo između njih, kako se navodi u ovom dokumentu, od ključnog su značaja za njihovu dobrobit i dobrobit njihovih porodica, ali i šire, za učvršćivanje demokratije.

Države su dužne da osiguraju učešće žena u ekonomskom i društvenom razvoju jednako kao muškarcima. Posebno se ističe priznavanje i potvrda prava žena da upravljaju svim aspektima svog zdravlja, posebno sopstvenom plodnošću. Apostrofira se obezbeđivanje jednakog pristupa sistemu obrazovanja, kao i ekonomskim resursima, ali i obezbeđivanje obrazovanja i informisanje o ljudskim pravima i načinima njihove zaštite, kao i garantovanje jednakog pristupa pravdi za sve. Vlade bi trebalo da preduzmu mere usmerene na suzbijanje i ukidanje svih oblika nasilja nad ženama u privatnom i javnom životu, bilo da ih čini ili toleriše država ili pojedinci. Sve skupa, to je od naročitog značaja za osnaživanje žena, postizanje rodne ravnopravnosti i prosperitet svakog društva. Odnosno, kako se navodi u Platformi za akciju, potpuno i ravnopravno učešće žena u političkom, građanskom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kao i iskorenjivanje svih oblika diskriminacije na osnovu pola prioritetni su ciljevi međunarodne zajednice.

Polazeći od toga, u Platformi za akciju definisane su kritične oblasti u kojima se ogleda neravnopravnost žena i muškaraca, pa je stoga potrebno da države preduzmu određene strateške mere kako bi se stanje promenilo i obezbedilo postizanje rodne ravnopravnosti *de iure* i *de facto*. Kao kritične oblasti poznate su: stalni i sve veći teret siromaštva koji žene nose (feminizacija siromaštva); neravnopravnost i nedostaci u obrazovanju i obuci, kao i nejednak pristup sistemu obrazovanja i drugim obukama; neravnopravnost i nedostaci u zdravstvenoj zaštiti i srodnim uslugama, kao i nejednak pristup istima; nasilje nad ženama; posledice oružanih i drugih sukoba koje pogađaju žene, uključujući i žene koje žive pod stranom okupacijom; neravnopravnost u ekonomskim strukturama i politikama, u svim formama proizvodnih aktivnosti i u pristupu sredstvima; neravnopravnost između muškaraca i žena u raspodeli vlasti i odlučivanja na svim nivoima; nedovoljni mehanizmi podrške unapređivanju položaja žena na svim nivoima; nedostatak poštovanja i neadekvatna promocija i zaštita ljudskih prava žena; stereotipno prikazivanje žena i neravnopravnost u pristupu svim sistemima komunikacije, posebno medijima, i učešću u njihovom radu; neravnopravnost polova u upravljanju prirodnim resursima i u očuvanju životne sredine; stalna diskriminacija i kršenje prava ženske dece.

*Milenijumska deklaracija Ujedinjenih nacija*⁷⁹ iz 2000. godine definiše osnovne vrednosti na kojima treba da se zasnivaju međunarodni odnosi u 21. veku: sloboda, jednakost, solidarnost, tolerancija, poštovanje prirode i podela odgovornosti. Shodno tome, u Deklaraciji su definisani ciljevi razvoja Ujedinjenih nacija, odnosno država članica, kojima se daje prioritet. Treći milenijumski cilj razvoja je promovisanje jednakosti polova i davanje prava ženama, odnosno poboljšanje njihovog položaja. S tim u vezi, kao poseban zadatak definisano je eliminisanje razlike među polovima u osnovnom i srednjem obrazovanju, po mogućstvu do 2005. godine, a na svim nivoima najkasnije do 2015. godine. Kao indikatori napretka u ovom dokumentu definisani su: odnos devojčica i dečaka u osnovnom, srednjem i višem/visokom obrazovanju; odnos pismenih žena prema muškarcima u dobi od 15-24 godine starosti; udeo žena u zapošljavanju uz nadnicu/platu u nepoljoprivrednom sektoru i proporcija mesta koja zauzimaju žene u nacionalnom parlamentu.

Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) je usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 1979. godine. Ona se smatra najznačajnijim dokumentom za postizanje rodne ravnopravnosti, a ujedno i „međunarodnom poveljom ženskih prava“⁸⁰. Ova Konvencija definiše pojam

⁷⁹ Rezolucija usvojena od strane Generalne skupštine bez pozivanja na Glavni komitet [A/55/L.2] 55/2. Milenijumska deklaracija Ujedinjenih nacija, A/RES/55/2, od 18. septembra 2000. godine.

⁸⁰ Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M. (2006) *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*. Beograd: „Prometej“: str. 55.

diskriminacije žena i postavlja okvir za preduzimanje mera usmerenih na eliminisanje svih vidova diskriminacije žena, te poboljšanje njihovog položaja. Države koje su pristupile ili ratifikovale Konvenciju, kakav je slučaj sa Srbijom, preuzele su obavezu da preuzmu mere koje za cilj imaju prevenciju i eliminisanje diskriminacije žena u svim njenim oblicima, i to kroz uključivanje principa rodne ravnopravnosti u svoj pravni sistem i kroz izgradnju institucija koje bi trebalo da osiguraju zaštitu žena od svih vidova diskriminacije.

Konvencija formuliše politiku koja za cilj ima otklanjanje svih vidova diskriminacije žena, shodno kojoj se države obavezuju na preduzimanje niza različitih mera kako bi eliminisale sve vidove diskriminacije žena, uključujući:

- Unošenje principa ravnopravnosti muškaraca i žena u ustav ili odgovarajući zakon i obezbeđivanje praktične primene tog principa;
- Usvajanje odgovarajućih zakonskih i drugih mera, uključujući i sankcije kada je potrebno, kojima se zabranjuju svi vidovi diskriminacije žena;
- Uvođenje pravne zaštite prava žena na ravnopravnoj osnovi s muškarcima i formiranje sudova i drugih pravnih institucija radi obezbeđivanja efikasne zaštite žena od svakog postupka kojim se vrši diskriminacija;
- Preduzimanje potrebnih mera za otklanjanje diskriminacije žena od strane bilo kog lica, organizacije ili preduzeća;

- Preduzimanje mera, uključujući i zakonodavne, radi izmene ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju žena;
- Stavljanje van snage svih unutrašnjih kaznenih odredbi kojima se vrši diskriminacija žena.

Uz to, države se obavezuju na preduzimanje mera koje imaju za cilj menjanje ukorenjenih predrasuda i stereotipa o „inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca, odnosno žena“ (član 5). Na ovaj način Konvencija izričito staje na stranu neophodnosti menjanja dominantne rodne ideologije, kao osnova za postizanje rodne ravnopravnosti.

Konvencija sadrži i osnovne standare koji bi trebalo da doprinesu *de facto* poboljšanju položaja žena u različitim sferama društvenog i privatnog života, uključujući javni i politički život, obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i druge segmente privrednog i društvenog života; kao i jednakost pred zakonom i položaj u braku i porodici.

U javnom i političkom životu posebno se ukazuje na potrebu preduzimanja mera kojima se obezbeđuje da žene, na ravnopravnoj osnovi sa muškarcima, imaju aktivno i pasivno biračko pravo; učestvuju u kreiranju i sprovođenju vladinih programa; zauzimaju rukovodeće položaje i obavljaju javne funkcije na svim nivoima vlasti; predstavljaju svoje vlade i

učestvuju u radu međunarodnih organizacija; steknu, promene ili zadrže svoje državljanstvo.

U pogledu obrazovanja, postizanje faktičke rodne ravnopravnosti, između ostalog, znači: jednaku dostupnost svih nivoa obrazovanja i profesionalnog usmeravanja; korišćenje na ravnopravnoj osnovi stipendija; jednaku dostupnost obrazovnih programa, sporta i fizičkog vežbanja; podsticanje stvaranja mešovitih odeljenja kako bi se otklonila tradicionalna shvatanja o rodnim ulogama; preduzimanje mera usmerenih na smanjenje stope napuštanja škole od strane devojčica; jednaku dostupnost procesa opismenjavanja, obrazovanja za odrasle i sličnih programa.

U sferi zapošljavanja, posebno se ističe da je pravo na rad neotuđivo pravo svih ljudi, te da žene i muškarci moraju da imaju: pravo na jednake mogućnosti zapošljavanja; jednaka prava na izbor profesije i zaposlenja, unapređenje, stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju; pravo na jednaku nadoknadu za svoj rad, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, pri čemu se posebna pažnja posvećuje sprečavanju diskriminacije žena zbog stupanja u brak i zaštiti materinstva.

Kada je u pitanju zdravstvena zaštita princip rodne ravnopravnosti znači jednaku dostupnost zdravstvene zaštite svim licima, pri čemu se posebno ukazuje na potrebu obezbeđivanja posebne zaštite žena za vreme trudnoće, porođaja i u periodu posle rođenja deteta.

Pod jednakim uslovima ženama i muškarcima mora da bude priznato pravo na porodična davanja, bankarske zajmove, hipotekarne i druge vrste finansijskih kredita, kao i učešće u rekreativnim aktivnostima, sportu i svim oblicima kulturnog života.

Žene i muškarci moraju da budu jednaki pred zakonom, što znači da žene, na istim osnovama kao i muškarci, treba da uživaju pravnu zaštitu i da im budu priznate pravna i poslovna sposobnost.

U pogledu bračnih i porodičnih odnosa, Konvencija posebno ističe sledeće: jednako pravo na sklapanje braka, slobodan izbor bračnog druga i sklapanje braka samo po slobodnoj volji i uz potpunu saglasnost; jednaka prava i odgovornosti u braku i prilikom razvoda; jednaka roditeljska prava i obaveze u odnosu na decu, bez obzira na bračni status, ali uz vođenje računa o najboljem interesu deteta; jednaka prava da slobodno i odgovorno odlučuju o planiranju porodice; jednaka prava i odgovornosti u pogledu starateljstva, tutorstva, upravljanja imovinom i usvajanja dece; jednaka lična prava muža i žene, uključujući pravo na izbor porodičnog imena, profesije i zanimanja, kao i jednaka prava oba bračna druga u pogledu vlasništva nad imovinom.

U cilju praćenja napretka ostvarenog u primeni Konvencije, predviđeno je osnivanje Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena. Države koje su pristupile ili ratifikovale Konvenciju imaju

obavezu podnošenja izveštaja ovom Komitetu o merama koje se preduzimaju u cilju ispunjavanja preuzetih obaveza.

Rodna ravnopravnost predstavlja jednu od pet ključnih vrednosti na kojima počiva Evropska unija. Marta 2010. godine, Evropska komisija usvojila je *Povelju o ženama*, u kojoj je potvrdila svoju posvećenost rodnoj ravnopravnosti, jačanju rodne perspektive u svim svojim politikama i istakla obavezu zalaganja za ravnopravnost žena i muškaraca u svim svojim aktivnostima. Godinu dana kasnije Savet Evropske unije usvojio je revidiranu verziju *Pakta Evropske unije o rodnoj ravnopravnosti*, u kome se kao tri ključna cilja, odnosno polja delovanja ističu: 1. eliminisanje, odnosno prevazilaženje jaza u pogledu zapošljavanja i socijalne zaštite žena i muškaraca, uključujući jaz u platama, naročito u tri glavna segmenta - na tržištu rada, u obrazovanju i promovisanju socijalnog uključivanja, posebno kroz smanjenje siromaštva; 2. promocija boljeg balansa između poslovnog i privatnog života za žene i muškarce tokom celog života kako bi se unapredila rodna ravnopravnost, podigao nivo participacije žena na tržištu rada i doprinelo izlaženju u susret zahtevima u pogledu demografskih izazova, i 3. suzbijanje svih oblika nasilja prema ženama kako bi se osiguralo puno uživanje ljudskih prava od strane žena.

Najzad, septembra 2011. godine Evropski parlament je usvojio *Strategiju Evropske unije o ravnopravnosti žena i muškaraca*. Ova Strategija predstavlja okvir za dalji rad Evropske komisije u pogledu postizanja rodne ravnopravnosti, imajući u isto

vreme za cilj da stimuliše razvoj na nacionalnom nivou i da postavi osnov za saradnju sa drugim evropskim institucijama i zainteresovanim stranama. Strategija poseban akcenat stavlja na jednako pravo na ekonomsku nezavisnost, kao glavni preduslov koji omogućava ženama i muškarcima da imaju kontrolu nad sopstvenim životom i prave vlastite izbore; jednaku zaradu za jednak rad i rad jednake vrednosti; ravnopravnost prilikom donošenja odluka; dostojanstvo, integritet i iskorenjivanje rodno zasnovanog nasilja, i rodnu ravnopravnost u spoljnim aktivnostima.

Međunarodni dokumenti o nasilju nad ženama

Komitet za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena (Komitet CEDAW) je u Opštoj preporuci broj 19 o nasilju nad ženama iz 1992. godine⁸¹ prepoznao rodno zasnovano nasilje, odnosno nasilje zasnovano na razlici polova, kao oblik diskriminacije žena, koji ozbiljno umanjuje mogućnosti da žene koriste prava i slobode na osnovu ravnopravnosti sa muškarcima. Usledilo je usvajanje niza dokumenata koji se bave problemom nasilja nad ženama, bilo uopšte ili pojedinim vidovima nasilja, i to kako na nivou Ujedinjenih nacija, tako i na nivou Saveta Evrope, Evropske unije i drugih međunarodnih i

⁸¹ Videti u dokumentu *Opšte preporuke Komiteta za ukidanje svih oblika diskriminacije žena*, dostupno na <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1te-preporuke-Komiteta-za-ukidanje-svih-oblika-diskriminacije-%C5%BEena.pdf>, pristupljeno 18.12.2015.

regionalnih organizacija i tela.⁸² Međutim, kako su mnogi od ovih međunarodnih dokumenata analizirani u drugim radovima, na ovom mestu bi trebalo ukazati na jedan od poslednjih dokumenata koji je od krucijalnog značaja za sprečavanje nasilja nad ženama - *Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, tzv. Istanbulska konvencija.⁸³

Komitet ministara Saveta Evrope usvojio je aprila 2011. godine Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja je maja 2011. godine otvorena za potpisivanje.⁸⁴ Značaj ovog dokumenta leži u tome što je to praktično prvi (evropski) pravnoobavezujući dokument koji na

⁸² Više o tome u: Mršević, Z. (2000) *Ženska prava u međunarodnom pravu*. Banja Luka: Helsinški parlament građana i Udružene žene Banja Luke; Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M. (2006) op.cit.; *Specijalistički kurs o rodno zasnovanom nasilju za službenike policije – priručnik* (2008). Beograd: Viktimološko društvo Srbije (neobjavljeno); Dokmanović, M. (2010) Bela knjiga sa predlozima za izmenu postojeće legislative u oblasti nasilja u porodici, u: V. Jarić i D. Ranković (ur.) *Prilozi za unapređenje strateškog i pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost: str. 228-239; Dokmanović, M. (2011) op.cit.; Macanović, V. (ur.) *Međunarodni dokumenti u oblasti zaštite žena od svih oblika rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: Autonomni ženski centar.

⁸³ Srbija je potpisala Istanbulsku konvenciju 2012. godine, a 31. oktobra 2013. godine Narodna skupština Republike Srbije usvojila je Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici („Službeni glasnik RS“, Međunarodni ugovori, br. 12/2013).

⁸⁴ O Konvenciji videti više i u: Jovanović, S. (2013b) *Zahtevi Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. u: L. Kron, A. Jugović (ur.) *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 261-274.

celovit način postavlja pravni okvir za zaštitu žena od nasilja, s posebnim akcentom na zaštitu od nasilja u porodici.

U ovom dokumentu polazi se od toga da nasilje nad ženama predstavlja manifestaciju istorijski nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena, koji su usloveli dominaciju muškaraca nad ženama i diskriminaciju žena, i doveli do sprečavanja napredovanja žena u punoj meri. Stoga je ključni element u prevenciji nasilja nad ženama zapravo postizanje pune, *de iure* i *de facto*, rodne ravnopravnosti. Nasilje nad ženama se prepoznaje kao rodno zasnovano nasilje, a ističe se da je nasilje nad ženama jedan od ključnih društvenih mehanizama kojima se žene primoravaju da budu u podređenom položaju u odnosu na muškarce. Nasilje nad ženama predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava žena i devojčica i glavnu prepreku ostvarivanju jednakosti između žena i muškaraca, a, kako stoji u preambuli ovog dokumenta, žene i devojčice su izložene većem riziku od rodno zasnovanog nasilja u odnosu na muškarce.

Istanbulskom konvencijom definisano je pet osnovnih ciljeva: zaštita žena od svih vidova nasilja i sprečavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici; doprinos suzbijanju svih oblika diskriminacije nad ženama i promocija suštinske jednakosti između žena i muškaraca, uključujući i osnaživanje žena; izrada sveobuhvatnog okvira, politika i mera zaštite i pomoći svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u porodici; promocija međunarodne saradnje u pogledu eliminisanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici, i

pružanje podrške i pomoći organizacijama i organima unutrašnjih poslova u delotvornoj saradnji da bi se osigurao obuhvatni pristup eliminisanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (član 1).

Prema odredbama Konvencije, nasilje nad ženama obuhvata „sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do ili mogu da dovedu do: fizičke, seksualne, psihičke, odnosno, finansijske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu“ (član 3). Pri tome, pojam „žena“ uključuje devojke ispod 18 godina života. Po prvi put se kroz ovakvu definiciju imenuje ekonomsko nasilje, koje se dovodi u vezu sa psihičkim nasiljem.⁸⁵ Konvencija definiše rodno zasnovano nasilje kao nasilje koje je usmereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmerno pogađa žene. Sa druge strane, nasilje u porodici, pak, označava „svako delo fizičkog, seksualnog, psihičkog odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac deli ili je delio isto boravište sa žrtvom“ (član 3). Dakle, nasilje u porodici obuhvata dva osnovan tipa nasilja: partnersko nasilje, koje je definisano kao rodno zasnovano, i međugeneracijsko nasilje u

⁸⁵ Ignjatović, T., Pavlović Babić, D., Lukić, M. (2015) *Delotvornost sistemskih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici*. Beograd: Autonomni ženski centar: str. 17.

porodici, koje je određeno rodno neutralno, pa obuhvata žrtve i učinioce oba pola.⁸⁶

Države potpisnice Konvencije obavezuju se da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere za unapređenje i zaštitu prava na život bez nasilja, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi i to svakome, a posebno ženama. Takođe, strane se obavezuju da, bez odlaganja, preduzmu neophodne zakonodavne i druge mere za sprečavanje diskriminacije. To posebno podrazumeva: uključivanje principa jednakosti između žena i muškaraca u ustav države ili druge odgovarajuće propise i obezbeđivanje praktičnog ostvarenja ovog principa; zabranu diskriminacije nad ženama, uključujući primenu sankcija, prema potrebi i ukidanje zakona i praksi, koje diskriminišu žene (član 4).

Države su dužne da postupaju u skladu sa standardom potpune posvećenosti (*due diligence*), što znači da se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i spreče, istraže, kazne i obezbede naknadu štete za dela nasilja, te na taj način deluju u pravcu uspostavljanja *de iure* i *de facto* rodne ravnopravnosti.⁸⁷

Konvencija afirmiše razvijanje rodno osetljive politike, razvijanje mehanizama na nacionalnom nivou za koordinaciju, sprovođenje, praćenje i procenu politika i mera za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja obuhvaćenih ovom Konvencijom i

⁸⁶ Ignjatović, T., Pavlović Babić, D., Lukić, M. (2015) op.cit. str. 17.

⁸⁷ Više o tome u: Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Žunić, N. (2015) op.cit. str. 37-38.

redovno prikupljanje podataka i organizovanje istraživanja o nasilju nad ženama kao osnove za dalje razvijanje efikasne politike suprotstavljanja ovoj pojavi. Dakle, države potpisnice se obavezuju na razvijanje sveobuhvatne i koordinirane politike i holističkog pristupa suprotstavljanju nasilju nad ženama i nasilju u porodici. To, između ostalog, podrazumeva podsticanje i podršku radu relevantnih udruženja građana i organizacija civilnog društva, kao i njihovo aktivno uključivanje u borbu protiv nasilja prema ženama. Konvencija tako afirmiše uspostavljanje delotvorne saradnje između državnih organa i institucija, s jedne, i civilnog sektora, sa druge strane, i to na svim nivoima.

Konvencija postavlja pravni okvir za sistemsko rešavanje pitanja suzbijanja i sprečavanja nasilja nad ženama. Stoga se obaveze država ugovornica razrađuju u okviru posebnih poglavlja, koja se bave prevencijom, podrškom i zaštitom žrtava, postavljanjem osnova za procesuiranje učinilaca, sudskim postupcima i merama zaštite. Drugim rečima, Istanbulska konvencija uspostavlja jasne standarde u oblastima zakonodavstva, prevencije, obuhvatnih mera pravne i institucionalne zaštite i podrške žrtvama, zatim, efikasnog procesuiranja i kažnjavanja učinilaca nasilja, kao i u oblasti razvijanja programa tretmana za nasilnike.⁸⁸

⁸⁸ Videti i u: Branković, B. (2013) *Vesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama. Funkcionisanje opštih servisa - operacionalizacija dužne prilježnosti*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Kada je u pitanju prevencija, poseban akcenat stavlja se na obavezu države da preduzima mere usmerene na promenu društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca kako bi se iskorenjivale predrasude, običaji, tradicija i druge prakse, koji se zasnivaju na ideji inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama žena i muškaraca. Jer, upravo stereotipi i predrasude omogućavaju potčinjavanje žena muškarcima i podstiču diskriminatornu praksu. Uz to, u cilju prevencije, neopodno je raditi na podizanju svesti javnosti o različitim manifestacijama svih vidova nasilja obuhvaćenih Konvencijom, njihovim posledicama po decu i potrebe da se takvo nasilje spreči. Potom, prema potrebi, države potpisnice se obavezuju da uvedu teme rodne ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja u obrazovni sistem na svim nivoima, ali se ističe da je neophodno uvoditi ove sadržaje i u neformalne vidove obrazovanja. Važno je i jačanje kapaciteta zaposlenih u državnim organima, institucijama i ustanovama, posebno onih koji rade sa žrtvama i učiniocima, kroz odgovarajuće obuke. Najzad, u cilju prevencije, Konvencija apostrofira značaj razvijanja programa preventivne intervencije, ali i programa tretmana za nasilnike u cilju sprečavanja daljeg nasilja i promene nasilnog obrasca ponašanja.

Poseban deo Konvencije posvećen je pitanju zaštite i podrške žrtvama nasilja, što, između ostalog, uključuje uspostavljanje i održiv razvoj opštih i specijalizovanih usluga koje moraju biti dostupne svim žrtvama nasilja, uključujući sigurne kuće, SOS

telefone i slično. Pri tome, mere koje se preduzimaju u cilju pomoći, podrške i zaštite žena žrtava nasilja moraju da budu zasnovane na određenim principima, odnosno polaznim premisama. Prvo, sve mere koje se preduzimaju moraju da budu zasnovane na razumevanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz rodne perspektive i da budu usmerene na ljudska prava i bezbednost žrtve. Drugo, mere moraju da budu zasnovane na integrisanom pristupu, koji podrazumeva uzimanje u obzir odnosa između žrtava, učinilaca, dece i njihovog šireg društvenog okruženja; dakle, nasilje nad ženama ne sme da se posmatra kao izolovani incident izvan šireg konteksta porodičnih i drugih odnosa. Zatim, mere moraju da budu usmerene na izbegavanje sekundarne viktimizacije, kao i na osnaživanje i ekonomsku nezavisnost žena žrtava nasilja. Konvencija ukazuje da mere koje se preduzimaju u cilju podrške i zaštite, kada god je moguće, treba da budu dostupne u istim prostorijama za različite usluge namenjene zaštiti i podršci žrtava. Najzad, neophodno je predviđanje i preduzimanje mera koje će odgovarati specifičnim potrebama ugroženih lica, uključujući i decu žrtve, kao i da te mere budu dostupne na jednak način. Važno je što Konvencija poseban akcenat stavlja na blagovremeno informisanje žrtve o raspoloživim uslugama podrške i pravnim merama. Pored toga, opšte usluge podrške obuhvataju i pravno i psihološko savetovalište, finansijsku pomoć, stanovanje, obrazovanje, obuku i pomoć prilikom zapošljavanja i slično.⁸⁹

⁸⁹ Više o značaju i radu službi za podršku žrtvama videti u: Ćopić, S.; Vidaković, I.

Pristupanjem Istanbulske konvenciji države se obavezuju da inkriminišu različite vidove nasilja nad ženama: psihičko nasilje, proganjanje, fizičko nasilje, seksualno nasilje, uključujući silovanje, prinudni brak, genitalno sakaćenje, prinudni abortus i prinudnu sterilizaciju, seksualno uznemiravanje, te da predvide sankcije za vršenje ovih dela, koje su delotvorne, srazmerne i koje odvrćaju od vršenja krivičnih dela (specijalna i generalna prevencija). Sudski postupci moraju da budu hitni, mora da se predvidi obaveza procene rizika po život i bezbednost žrtve, kao i preduzimanje hitnih mera zaštite usmerenih na onemogućavanje kontakta nasilnika sa žrtvom kako bi se sprečila nova viktimizacija. Takođe, u cilju zaštite žrtava, države su dužne da predvide odgovarajuće mere zabrane prilaska i kontaktiranja sa žrtvom, ali i mere usmerene na zaštitu žrtava od sekundarne viktimizacije tokom sudskog postupka.⁹⁰ Konvencija takođe

(2002) Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj, *Temida*, vol. 5, br. 2: str. 19-29; Ćopić, S., Nikolić, J. (2006) The Development of Victim Support Services in Serbia, *International Perspectives in Victimology*, vol. 2, br. 1: str. 114-125; Ćopić, S. (2007) Službe za žrtve u Srbiji: rezultati istraživanja“, *Temida*, vol. 1, br. 2: str. 13-28; Nikolić-Ristanović, V. (2007) Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji, *Temida*, vol. 10, br. 2: str. 5-11; Nikolić-Ristanović, V. Ćopić, S. (2010) *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej; Nikolić-Ristanović, V. (2011) Izazovi pružanja pomoći žrtvama u Srbiji. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej: str. 163-178.

⁹⁰ Više o merama zaštite od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije videti i: Ćopić, S. (2011) Položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd: str. 135-160; Nikolić-Ristanović, V. Ćopić, S. (2006) Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde, *Temida*, vol. 9, br. 1: str. 67-75; Nikolić-

prepoznaje problem višestruko diskriminiranih žrtava, stavljajući poseban akcenat na žene izbeglice, migrantkinje i tražiteljke azila.

Ukupno gledano, Istanbulska konvencija „promoviše i integriše modele dobre prakse u zaštiti žrtava iz pojedinih evropskih zemalja“.⁹¹ Na kraju, posebno se ukazuje na neophodnost međunarodne saradnje, a ovom Konvencijom je predviđeno i osnivanje Ekspertske grupe za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO), koja je nadležna za praćenje primene Konvencije od strane država ugovornica.

Pravni okvir Republike Srbije u oblasti rodne ravnopravnosti

Na nacionalnom nivou gledano, za postizanje rodne ravnopravnosti relevantne su odredbe Ustava, seta antidiskriminacionih zakona, ali i drugih zakonskih tekstova, kao i implementacioni instrumenti koji su od značaja za sprovođenje postojećih zakonskih rešenja u praksi (strategije i protokoli).

Ristanović, V. (2001) Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela, *Temida*, vol. 4, br. 2: str. 45-53; Nikolić-Ristanović, V. (2003) Podrška žrtvama i sekundarna viktimizacija: savremena zakonska rešenja i praksa, *Temida*, vol. 6, br. 1: str. 3-12.

⁹¹ Branković, B. (2013) op.cit. str. 17.

Ustav Republike Srbije

Ustav Republike Srbije garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti (član 15). U članu 21 je predviđeno da su pred Ustavom i zakonom svi jednaki, te da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije (zabrana diskriminacije). Takođe, Ustav garantuje jednaku sudsku zaštitu (član 36), kao i pravnu zaštitu svih osnovnih ljudskih prava svim građanima i građankama bez diskriminacije, uključujući i obraćanje međunarodnim institucijama u cilju zaštite zajemčenih prava (član 22 stav 2).

Ustav, takođe, zabranjuje svaku diskriminaciju, i to kako neposrednu, tako i posrednu, i to po bilo kom osnovu, uključujući pol, ali ne zabranjuje diskriminaciju na osnovu roda. Međutim, kako pimećuju neke autorke, „priznavanje diskriminacije samo na osnovu pola nepovoljno utiče na razvijanje odgovarajuće i efikasne nacionalne politike u cilju suzbijanja diskriminacije žena i sticanja suštinske rodne ravnopravnosti“, pa bi „inkorporacija principa rodne ravnopravnosti u Ustav pojačala njegovu prihvaćenost kao fundamentalnog principa od strane države“.⁹² Dakle, terminologija koja se koristi u Ustavu je veoma važna, jer se na ustavne odredbe oslanjanja dalje keiranje politike jednakih mogućnosti kroz odgovarajuće zakonske tekstove, a potom i praksu.

⁹² Dokmanović, M. (2010) op. cit. str. 241.

Ustav ne definiše pojam diskriminacije, već je to ostavljeno da bude regulisano odgovarajućim zakonskim propisima. Uz to, Ustavom je predviđeno i šta se ne smatra diskriminacijom, pa je tako u članu 21. stav 4 navedeno da se diskriminacijom ne smatraju „posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima“ (tzv. afirmativne mere). Time se otvara prostor za razvijanje politike rodne ravnopravnosti i unapređenje zakonodavstva, kao i za uvođenje i primenu mera sa ciljem eliminacije diskriminacije žena.

Pored opšte zabrane diskriminacije, Ustav sadrži niz drugih odredbi kojima se, na posredan ili neposredan način, zabranjuje diskriminacija, odnosno garantuju prava i slobode pod jednakim uslovima svima, kao i ravnopravnost žena i muškaraca (na primer, u braku i porodici, u domenu obrazovanja, rada, zapošljavanja i slobodnog izbora profesije, zdravstvene i socijalne zaštite, zabrane diskriminacije nacionalnih manjina i tome slično).

Antidiskriminaciono zakonodavstvo

Antidiskriminaciono zakonodavstvo čine tri ključna zakona: *Zakon o zabrani diskriminacije*, *Zakon o ravnopravnosti polova* i *Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*. Ono što karakteriše ovaj set zakona je da oni svi na gotovo isti način definišu diskriminaciju, čime se obezbeđuje veća pravna sigurnost i umanjuje mogućnost zloupotreba. U sva tri zakonska teksta

sadržane su odredbe o zabrani svih vidova diskriminacije, i to kako neposredne, tako i posredne. Osnov zabrane diskriminacije je načelo jednakosti, shodno kome su, kako je već navedeno, svi jednaki i uživaju jednak položaj i jednaku pravnu zaštitu, bez obzira na lična svojstva. Na ovom mestu će se ukazati na dva od navedena tri zakona: Zakon o zabrani diskriminacije, kao krovni antidiskriminacioni zakon, i Zakon o ravnopravnosti polova, kao prvi poseban zakon kojim se reguliše pitanje rodne ravnopravnosti.

Zakon o zabrani diskriminacije

Zakon o zabrani diskriminacije⁹³ je opšti ili krovni antidiskriminacioni zakon, koji je usvojen sredinom 2009. godine. Njegovo usvajanje predstavljalo je značajan korak u procesu demokratizacije Srbije. Kako primećuju pojedini autori, tri su ključna razloga koja su usloвила donošenje ovog zakona: ispunjavanje međunarodnih obaveza preuzetih ratifikovanim međunarodnim ugovorima iz oblasti ljudskih prava i sloboda, poštovanje Ustavne odredbe o zabrani diskriminacije i odsustvo jedinstvenog, sveobuhvatnog i sistemskog rešenja u pogledu jednake i efikasne zaštite od svih vidova diskriminacije.⁹⁴

Zakon o zabrani diskriminacije definiše pojam diskriminacije i diskriminatornog postupanja. To je „svako neopravdano pravljenje

⁹³ „Službeni glasnik RS“, br. 22/2009.

⁹⁴ Milenković, D. (2010) *Vodič kroz Zakon o zabrani diskriminacije*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: str. 7-8.

razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliskih lica, na otvoren ili prikriven način, a zasniva se na stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima“ (član 2).

Kao što se vidi iz ove definicije, naglasak je na neopravdanosti pravljenja razlika ili drugačijeg postupanja, kao i na razlogu za takvo ponašanje, a to su lična svojstva pojedinca-pojedinke ili grupe lica. Pri tome, lično svojstvo je svako obeležje vezano za ličnost pojedinca-pojedinke, uključujući i pol i rodni identitet. Drugim rečima, diskriminacija neće postojati ukoliko je pravljenje razlike opravdano, kao što je slučaj sa tzv. afirmativnim akcijama, koje imaju za cilj puno uključivanje određene „manjinske grupe“ u društveni život ili u neku određenu oblast.⁹⁵ Takođe, lično svojstvo samo po sebi nije diskriminacija, već ona postoji samo ako to lično svojstvo dovodi do neopravdanog postupanja ili nepostupanja drugog lica.

Diskriminacija može da bude neposredna i posredna. Uz to, kao oblike diskriminacije zakon prepoznaje i: povredu načela jednakih prava i obaveza, pozivanje na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje. Neposredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa lica, zbog njegovog, odnosno njihovog ličnog svojstva, u istoj ili sličnoj situaciji, bilo kojim aktom, radnjom ili propuštanjem, stavljaju ili su stavljani u nepovoljniji položaj, ili bi

⁹⁵ Milenković, D. (2010) op.cit. str. 24.

mogli biti stavljeni u nepovoljniji položaj. Posredna diskriminacija, pak, postoji ako se lice ili grupa lica, zbog njegovog, odnosno njihovog ličnog svojstva, stavlja u nepovoljniji položaj aktom, radnjom ili propuštanjem, koje je prividno zasnovano na načelu jednakosti i zabrane diskriminacije, osim ako je to opravdano zakonitim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja jesu primerena i nužna.

Kao poseban oblik diskriminacije zakon prepoznaje diskriminaciju na osnovu pola. Diskriminacija na osnovu pola podrazumeva postupanje protivno načelu ravnopravnosti polova, odnosno načelu poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, kulturnom i drugom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. Zakonodavac izričito zabranjuje uskraćivanje prava ili javno ili prikriveno priznavanje pogodnosti u odnosu na pol ili zbog promene pola, kao i fizičko i drugo nasilje, eksploataciju, izražavanje mržnje, omalovažavanje, ucenjivanje i uznemiravanje s obzirom na pol. Takođe, zakon zabranjuje javno zagovaranje, podržavanje i postupanje u skladu sa predrasudama, običajima i drugim društvenim obrascima ponašanja, koji su zasnovani na ideji podređenosti ili nadređenosti polova, odnosno stereotipnih uloga polova.

Zakon o ravnopravnosti polova

Zakon o ravnopravnosti polova⁹⁶ usvojen je 2009. godine. Svi organi javne vlasti se ovim zakonom obavezuju da vode aktivnu politiku jednakih mogućnosti, da prate ostvarivanje načela rodne ravnopravnosti u svim oblastima javnog života i primenu međunarodnih standarda i prava zagaranтованиh Ustavom u ovoj oblasti. Zakonom o ravnopravnosti polova se uređuje stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja prava i obaveza, preduzimanje mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije po osnovu pola i roda, kao i postupak pravne zaštite u slučaju diskriminacije. Zakonom se definišu pojmovi rod i pol, ravnopravnost polova, diskriminacija no osnovu pola, nasilje zasnovano na polu i uznemiravanje i seksualno uznemiravanje no osnovu pola. Primećuje se da, iako definiše pojam *rod*, zakonodavac izbegava njegovo korišćenje, pa tako ne govori o rodno zasnovanom nasilju, već o nasilju na osnovu pola ili o uznemiravanju na osnovu pola, što je upravo konsekvencа neprepoznavanja i nekorišćenja pojma *rod* u Ustavu.

Zakon o ravnopravnosti polova određuje pol kao biološke karakteristike lica, dok rod definiše kao skup društveno uspostavljenih uloga, položaja i statusa žena i muškaraca u javnom i privatnom životu, a iz kojih, usled društvenih, kulturnih i

⁹⁶ „Službeni glasnik RS“, br. 104/2009.

istorijskih razlika, proističe diskriminacija zasnovana na biološkoj pripadnosti određenom polu.

Ravnopravnost polova podrazumeva ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim oblastima javnog i privatnog života. Uz to, zakon predviđa razvijanje politike jednakih mogućnosti u svim oblastima društvenog života i to od strane organa vlasti na svim nivoima. Politika jednakih mogućnosti podrazumeva ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim fazama planiranja, donošenja i sprovođenja odluka, koje su od uticaja na njihov ukupni položaj.

Diskriminacija na osnovu pola se definiše slično kao u napred pomenutom Zakonu o zabrani diskriminacije. Diskriminacija na osnovu pola obuhvata pet ključnih elemenata: način postupanja, svrhu, smisao ili cilj postupanja, subjekte koji mogu da budu diskriminirani, osnov diskriminacije i oblasti u kojima dolazi do diskriminacije.⁹⁷ Način postupanja obuhvata: neopravdano pravljenje razlike, nejednako postupanje, propuštanje, isključivanje, ograničavanje i davanje prvenstva. Takvo postupanje će se smatrati diskriminacijom ukoliko su njegova svrha, smisao i cilj otežavanje, ugrožavanje, onemogućavanje i negiranje priznanja, uživanja ili ostvarivanja ljudskih prava. Subjekti koji mogu biti diskriminirani su pojedinci-pojedinke (određena lica) i grupa lica (krug lica koje u ovom slučaju povezuje pripadnost polu

⁹⁷ Pajvančić, M., Petrušić, N., Jašarević, S. (2010) *Komentar Zakona o ravnopravnosti polova*. Beograd: Udruženje građana „Centar modernih veština“: str. 26-27.

kao zajedničko lično svojstvo). Osnov diskriminacije je pripadnost polu, ali isto tako i diskriminacija na osnovu pola (na primer, bračno stanje, materinstvo, trudnoća i slično). Najzad, do diskriminacije na osnovu pola može da dođe u različitim sferama javnog i privatnog života: političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj, porodičnoj i drugoj.

Bitno je istaći da se diskriminacijom smatra i neopravdano postupanje lošije prema jednom licu u odnosu na druga i to isključivo ili uglavnom zato što je to lice tražilo ili namerava da traži pravnu zaštitu od diskriminacije ili je ponudilo ili namerava da ponudi dokaze o diskriminatorском postupanju. Takođe, niko ne sme trpeti štetne posledice zbog toga što je kao svedok ili žrtva diskriminacije po osnovu pola dao iskaz pred nadležnim organom ili upozorio javnost na slučaj diskriminacije.

Zakonom o ravnopravnosti polova posebno se uređuje pitanje rodne ravnopravnosti, odnosno politika jednakih mogućnosti u oblasti zapošljavanja, socijalne i zdravstvene zaštite; političkog i javnog života; porodičnih odnosa, i obrazovanja, kulture i sporta.

Tako se, na primer, u oblasti zapošljavanja predviđa da je poslodavac dužan da zaposlenima, bez obzira na pol, obezbedi jednake mogućnosti i tretman na radu. Zakon zabranjuje diskriminaciju prema polu prilikom zapošljavanja ili drugog radnog angažovanja, predviđa da pripadnost polu ne sme da bude prepreka za napredovanje, garantuje jednaku zaradu za isti rad ili rad jednake vrednosti kod poslodavca, kao i jednake mogućnosti za stručno usavršavanje i obuku. Uznemiravanje,

seksualno uznemiravanje ili seksualno ucenjivanje na radu ili u vezi sa radom koje čini zaposleni prema drugom zaposlenom smatra se povredom radne obaveze koja predstavlja osnov za otkaz ugovora o radu, odnosno za izricanje mere prestanka radnog odnosa, kao i osnov za udaljenje zaposlenog sa rada. Uz to, zakon zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola prilikom ostvarivanja i uživanja prava iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite.

Zakon ističe ravnopravnost polova u porodičnim odnosima. Dakle, svako je ravnopravan bez obzira na porodični i bračni status. Posebno se ukazuje na to da su bračni i vanbračni supružnici ravnopravni, kao i da su partneri ravnopravni u planiranju porodice. Najzad, zakon apostrofira da svi članovi porodice imaju jednaka prava na zaštitu od nasilja u porodici.

U domenu obrazovanja, zakon ističe jednaku dostupnost svim nivoima obrazovanja, profesionalnom i stručnom usavršavanju, opismenjavanju i obrazovanju odraslih. Drugim rečima, obrazovne i naučne ustanove kao i ustanove za stručno osposobljavanje ne smeju vršiti diskriminaciju zasnovanu na polu. Uz to, vaspitanje o ravnopravnosti polova treba ba bude sastavni deo predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, kao i trajnog učenja. Najzad, obrazovne ustanove dužne su da obezbede jednake uslove za aktivno bavljenje sportom, nezavisno od pola, i da preduzimaju mere podsticanja fizičkog vežbanja i sportskih aktivnosti za devojčice i žene.

Kada je u pitanju javni i politički život, ukazuje se na jednake mogućnosti za političko delovanje, kao i na obezbeđivanje ravnomerne zastupljenosti i jednake mogućnosti pristupa u organima izvršne vlasti, javnim, finansijskim i drugim institucijama.

Proces vođenja pregovora o članstvu Republike Srbije u Evropskoj uniji pokazao je da se postojećim Zakonom o ravnopravnosti polova ne dostižu zajedničke tekovine u vezi sa rodnom ravnopravnošću. Zbog toga se 2013. godine pristupilo reviziji ove materije, odnosno izradi novog zakona. Početkom 2016. godine Narodnoj skupštini Republike Srbije upućen je *Predlog Zakona o ravnopravnosti žena i muškaraca*,⁹⁸ koji je u februaru 2016. godine trebalo da bude usvojen po hitnoj proceduri. Međutim, zbog niza primedbi koje su stavile nevladine organizacije Predlog je povučen iz skupštinske procedure.⁹⁹ Jedna od prvih primedbi odnosi se na naziv Predloga ovog zakona, koji ne unosi suštinsku izmenu u odnosu na naziv važećeg zakona, koji je, takođe, osporavan, a svakako predstavlja korak unazad u odnosu na tekst *Nacrta Zakona o rodnoj ravnopravnosti*.¹⁰⁰ Stoga ova promena naziva u odnosu na fazu Nacrta predstavlja

⁹⁸ Tekst Predloga Zakona o ravnopravnosti žena i muškaraca dostupan je na <http://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/predlog-zakona-o-ravnopravnosti-zhena-i-mushkaraca>, pristupljeno 20.12.2015.

⁹⁹ Više o tome na <http://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/190216/190216-vest10.html>, pristupljeno 21.2.2016.

¹⁰⁰ Tekst Nacrta Zakona o rodnoj ravnopravnosti dostupan je na <http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacrt-zakona-o-rodnoj-ravnopravnosti>, pristupljeno 20.12.2015.

suštinsko, a ne jezičko pitanje, jer pol i rod nisu isto. U primedbama se ističe i izbacivanje oznake „rodno“ iz gotovo svih članova. Tako je, na primer, u Nacrtu Zakona o rodnoj ravnopravnosti u članu 1 bilo navedeno da se zakonom uređuju *rodna ravnopravnost*, obaveze državnih organa, institucija, službi i organizacija, mere za sprečavanje i otklanjanje *diskriminacije na osnovu roda i rodne pripadnosti*, postupak pravne zaštite lica izloženog diskriminaciji na osnovu roda i rodne pripadnosti, nadzor nad primenom ovog zakona, kao i kazne za kršenje odredbi propisanih ovim zakonom. Sa druge strane, pak, u Predlogu zakona koji je upućen Narodnoj skupštini, stoji da se zakonom uređuje stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja *prava i obaveza žena i muškaraca* (što se u daljem tekstu imenuje kao ravnopravnost), obaveze organa javne vlasti i drugih fizičkih i pravnih lica u vezi sa ravnopravnošću, mere za sprečavanje i otklanjanje *diskriminacije zasnovane na polu*, postupak pravne zaštite lica izloženih diskriminaciji, nadzor nad primenom ovog zakona i prekršaji za neizvršavanje odredaba ovog zakona. Dakle, kao što je navedeno, u Predlogu zakona se ne govori o rodnoj ravnopravnosti, te se ne pravi razlika između roda i pola, iako se u članu 2 ovi pojmovi definišu.

Takođe, u primedbama se ukazuje na nepredviđanje sankcija za nepoštovanje odredaba ovog zakona, na nedorečenost u pogledu praćenja i koordinacije vezano za uspostavljanje specijalizovanih usluga u odsustvu mehanizama za koordinaciju na lokalnom nivou; potom, nejasnoće u delu

koje se odnose na pristup uslugama podrške i zaštite i tome slično.¹⁰¹ Uz to, veliki deo primedbi odnosi se na to da se u Predlogu zakona uopšte ne spominje rodno zasnovano nasilje (iako se definiše u članu 2), već samo nasilje, odnosno da se potpuno izjednačavaju pojmovi rodno zasnovano nasilje, nasilje nad ženama i nasilje, tj. da je cela tema rodno zasnovanog nasilja zamagljena i da je ostala izvan ovog zakona.

S obzirom na to da je pitanje kada će nova verzija ovog zakonskog teksta biti dostupna i ući u skupštinsku proceduru, te da li će i kakve, očigledno neophodne suštinske izmene biti unete, na ovom mestu se neće ulaziti detaljnije u analizu rešenja predviđenih Predlogom Zakona o ravnopravnosti žena i muškaraca, već ostaje da se vidi kakva će biti sudbina ovog akta.

Ostali relevantni zakonski propisi

Pored napred iznetih zakonskih rešenja, odredbe koje se odnose na ostvarivanje principa rodne ravnopravnosti i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja sadržane su i u nizu drugih zakonskih tekstova, koji čine tzv. supsidijarno zakonodavstvo. Tu ulaze krivično, građansko, porodično, radno zakonodavstvo, zakoni o obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, izborima, sportu i slično. S obzirom na brojnost rešenja koja bi mogla da se analiziraju, na

¹⁰¹ Više o tome videti na internet stranici Autonomnog ženskog centra <http://www.womenngo.org.rs/vesti/436-stopiran-los-predlog-zakona-iz-skupstinske-procedure-povucen-predlog-zakona-o-ravnopravnosti-zena-i-muskaraca>, pristupljeno 20.2.2016.

ovom mestu se neće ulaziti u analizu svih odredbi subsidiarnog zakonodavstva, već će se ukazati samo na neka rešenja koja se odnose na promovisanje i zaštitu principa rodne ravnopravnosti, odnosno na zabranu diskriminacije.

Članom 128 *Krivičnog zakonika*¹⁰² predviđeno je posebno krivično delo pod nazivom povreda ravnopravnosti, kojim se obezbeđuje zaštita ravnopravnosti. Kaznom zatvora do tri godine kazniće se onaj ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili veroispovesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porekla, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči prava čoveka i građanina utvrđena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti.

*Zakonom o radu*¹⁰³ se eksplicitno zabranjuje diskriminacija lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenih s obzirom na njihovo lično svojstvo, pod kojim se, između ostalog, podrazumeva i pol. Pri tome se zabranjuju kako neposredna, tako i posredna diskriminacija. Tako je diskriminacija zabranjena u odnosu na uslove za zapošljavanje i izbor kandidata za obavljanje određenog posla; uslove rada i sva prava iz radnog odnosa; obrazovanje,

¹⁰² „Služeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

¹⁰³ „Službeni glasnik RS“, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014.

osposobljavanje i usavršavanje; napredovanje na poslu i otkaz ugovora o radu. Pored toga, Zakon o radu eksplicitno zabranjuje i uznemiravanje i seksualno uznemiravanje (član 21). Pri tome, uznemiravanje je definisano kao svako neželjeno ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenog, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Sa druge strane, seksualno uznemiravanje je svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenog u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

U *Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*¹⁰⁴ i *Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju*,¹⁰⁵ kao jedan od ciljeva obrazovnog procesa navodi se razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne i uzrasne ravnopravnosti i tolerancije. U članu 4 *Zakona o visokom obrazovanju*¹⁰⁶ predviđeno je da je jedan od osnovnih principa visokog obrazovanja poštovanje ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih vidova diskriminacije.

¹⁰⁴ „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013.

¹⁰⁵ „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013.

¹⁰⁶ „Službeni glasnik RS“, br. 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013, 99/2014, 45/2015 - autentično tumačenje i 68/2015.

U članu 20 *Zakona o zdravstvenoj zaštiti*¹⁰⁷ definiše se načelo pravičnosti zdravstvene zaštite, koje se ostvaruje zabranom diskriminacije prilikom pružanja zdravstvene zaštite po osnovu rase, pola, starosti, nacionalne pripadnosti, socijalnog porekla, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, imovnog stanja, kulture, jezika, vrste bolesti, psihičkog ili telesnog invaliditeta. Načelo zabrane diskriminacije po osnovu ličnih svojstava, uključujući pol, ali ne i rod, predviđa i *Zakon o socijalnoj zaštiti*.¹⁰⁸

U članu 91 *Zakona o sportu*,¹⁰⁹ između ostalog, zabranjuje se podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti, koje su zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima. Uz to, ističe se važnost afirmisanja većeg učešća određenih kategorija lica u sportskim aktivnostima, što uključuje decu, mlade, žene i osobe sa invaliditetom. Takođe se ukazuje na neophodnost usmeravanja aktivnosti nadležnih na svim nivoima vlasti (od lokalne do centralne), ali i organizacija u oblasti sporta na omasovljavanje ženskih sportskih organizacija i davanje ravnopravnog značaja ženama u sportu.

¹⁰⁷ „Službeni glasnik RS“, br. 107/2005, 72/2009 - dr. zakon, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 - dr. zakon, 93/2014, 96/2015 i 106/2015.

¹⁰⁸ „Službeni glasnik RS“, br. 24/2011.

¹⁰⁹ „Službeni glasnik RS“, br. 10/2016.

U cilju povećanja učešća žena u javnom i političkom životu, značajna je odredba *Zakona o izbornima narodnih poslanika*,¹¹⁰ koja predviđa da na izbornoj listi među svaka tri kandidata mora biti najmanje po jedan kandidat - pripadnik manje zastupljenog pola.

Implementacioni instrumenti

Implementacioni instrumenti obuhvataju podzakonska akta vlade i ministarstava, kojima se reguliše primena usvojenih zakona i vrši nadzor nad njihovom primenom.¹¹¹ Iako se ne mogu striktno ubrojati u ovu grupu dokumenata, ipak se čini da su za implementaciju postojećih rešenja od posebnog značaja strategije, kao dokumenti koji definišu politiku u određenoj oblasti i predstavljaju osnov za formulisanje konkretnih aktivnosti kako bi se ona ostvarila (kroz akcione planove). Drugim rečima, „strategije su široki, celoviti dokumenti programskih prioriteta ili usmerenja koje je prihvatila država, a koje sadrže izbor mera i načina na koje je najbolje postići željeni cilj“.¹¹²

S obzirom na predmet ove monografije, u nastavku će se ukazati na tri važne strategije: *Nacionalnu strategiju za rodnu*

¹¹⁰ „Službeni glasnik RS“, br. 35/2000, 57/2003 - odluka USRS, 72/2003 - dr. zakon, 75/2003 - ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 28/2011 - odluka US, 36/2011 i 104/2009 - dr. zakon.

¹¹¹ Pajvančić, M., Pajvančić, A. (2011) op.cit. str. 289-290.

¹¹² Mršević, Z. (2014) O Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije kao osnovnom dokumentu antidiskriminativne državne politike. *Temida*, vol. 17, br. 2: 46.

ravnopravnost, koja se neposredno odnosi na aktivnosti usmerene ka postizanju rodne ravnopravnosti, *Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije*, sa kojom je Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost komplementarna, a koja predstavlja širi strateški okvir za zaštitu od diskriminacije i identifikuje žene kao jednu od devet osetljivih društvenih grupa, koje su naročito izložene riziku od diskriminacije i diskriminatorskog postupanja, i *Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*, kojom se postavlja okvir za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja kao jednog vida ispoljavanja diskriminacije po osnovu pola i roda, odnosno rodne neravnopravnosti.

Pored toga, za efikasnu primenu zakonskih rešenja u praksi značajnim se čine i protokoli o saradnji, kojima se obezbeđuje umrežavanje, strateško partnerstvo i koordinirano delovanje nadležnih institucija sistema. To se posebno značajnim čini u domenu suzbijanja i sprečavanja nasilja prema ženama, uključujući nasilje u porodici, čime se obezbeđuje osnov za integrisani institucionalni odgovor na ovaj oblik kršenja osnovnih ljudskih prava. S tim u vezi, od naročitog značaja su *Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* i posebni protokoli o postupanju nadležnih službi (policije, centara za socijalni rad, zdravstvenih i vaspitno-obrazovnih ustanova i pravosudnih organa) u slučajevima nasilja prema ženama i nasilja

u porodici, a u cilju obezbeđivanja pravovremene i odgovarajuće zaštite žrtava.¹¹³

Strategije

Vlada Republike Srbije je 2013. godine usvojila *Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije*.¹¹⁴ Ovim dokumentom se postavlja strateški okvir za zaštitu od diskriminacije, pri čemu su u njemu žene identifikovane kao jedna od devet osetljivih društvenih grupa, koje su naročito izložene riziku od diskriminacije i diskriminatorskih postupanja, te je potrebno osigurati odgovarajuću zaštitu. Strategija kao opšti cilj u ovom segmentu postavlja harmonizaciju pravnog okvira sa međunarodnim standardima; sprečavanje kršenja zabrane diskriminacije prema ženama, kroz ustavne, zakonodavne i regulatorne reforme i praćenje njihovog sprovođenja, i promenu,

¹¹³ Posebni protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Vlade Republike Srbije o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima (2013), Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova Vlade Republike Srbije o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2013), Posebni protokol Ministarstva zdravlja Vlade Republike Srbije o postupanju u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2010) i Prikaz postupanja obrazovno-vaspitnih ustanova u slučajevima nasilja nad devojčicama i porodičnog nasilja. Tekstovi protokola dostupni su u: Jarić, V. (ur.) (2013) *Multisektorska saradnja - institucionalni odgovor na nasilje nad ženama*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP). Pored toga, Ministarstvo pravde je donelo Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima (2014).

¹¹⁴ O razlozima i procesu razvijanja i donošenja ovog strateškog dokumenta videti više u: Mršević, Z. (2014) op.cit.

kroz proaktivni pristup, tradicionalnog, patrijarhalnog stereotipa o rodnim ulogama i ukidanje diskriminatorских praksi prema ženama. Pri tome, posebno se ističe značaj sprečavanja i zaštite od diskriminacije višestruko marginalizovanih i diskriminiranih grupa žena (posebno Romkinja, žena sa invaliditetom, samohranih majki, izbeglih ili raseljenih žena, starijih žena, žena žrtvi nasilja, žena drugačije seksualne orijentacije i druge). Posebni ciljevi razrađuju se unutar slećih ključnih oblasti: rad i zapošljavanje, obrazovanje, sport, politički i javni život, privatni i porodićni život, zdravlje i reproduktivna prava žena, i mediji i oglašavanje.

Kada je u pitanju domen rodne ravnopravnosti, prvu nacionalnu strategiju Vlada Republike Srbije usvojila je 2009. godine: *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009-2015*, koja je predstavljala prekretnicu u kreiranju i utvrđivanju politike rodne ravnopravnosti na nacionalnom nivou. Ova strategija je nastala kao rezultat participativnog procesa, koji je vodio Savet za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije, a u okviru koga je ostvarena sinergija znanja i iskustva predstavnica državnih organa i institucija, s jedne, i organizacija civilnog društva, sa druge strane. Ovim veoma značajnim političkim dokumentom utvrđena je „celovita i usklađena politika države u cilju eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanja principa rodne ravnopravnosti u sve oblasti delovanja institucija sistema“, a u skladu sa politikom jednakih mogućnosti koju proklamuje Ustav. Pri tome, kako je stajalo u ovom dokumentu

„osnaživanje uloge žena i unapređenje rodne ravnopravnosti ne predstavlja traženje posebnih privilegija, već doprinosi uspostavljanju ravnoteže među polovima i izgradnji harmoničnih odnosa na dobrobit celokupnog društva“.

Prvom nacionalnom strategijom u domenu rodne ravnopravnosti ukazano je na identifikovane probleme u ostvarivanju prava žena i predviđene su mere i aktivnosti koje treba da doprinesu poboljšanju njihovog položaja u društvu, i to u pet ključnih oblasti: odlučivanje, ekonomija, obrazovanje, zdravlje, nasilje nad ženama i mediji. Shodno tome, definisano je šest strateških prioriteta: 1. Povećanje učešća žena u procesima odlučivanja i ostvarivanje ravnopravne zastupljenosti oba pola; 2. Poboljšanje ekonomskog položaja žena kao jedan od uslova za ostvarivanje rodne ravnopravnosti; 3. Ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju i uključivanje rodne perspektive u sistem obrazovanja; 4. Poboljšanje zdravlja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti u zdravstvenoj politici; 5. Prevencija i suzbijanje nasilja nad ženama i obezbeđivanje sveobuhvatnog sistema zaštite žena žrtava nasilja; 6. Uklanjanje rodnih stereotipa u medijima i promocija rodne ravnopravnosti u njima, uključujući eliminisanje mizoginije.

Tokom 2015. godine sprovedena je evaluacija implementacije Akcionog plana za primenu Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti u periodu od 2010. do 2015. godine. Izveštaj o evaluaciji je, između ostalog, poslužio kao osnova za razvijanje novog strateškog dokumenta -

Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine, koju je Vlada Republike Srbije, zajedno sa Akcionim planom za njeno sprovođenje, usvojila januara 2016. godine. Nalazi evaluacije, kako se navodi u tekstu nove strategije, pokazuju da je učinjen izvestan napredak u oblastima koje su bile definisane prethodnom strategijom kao prioritetne za delovanje. Pri tome, poseban napredak ostvaren je na zakonodavnom planu, potom u oblasti ravnopravnog učešća žena i muškaraca u političkom životu, antidiskriminacije, rada i zapošljavanja. Uz to, pozitivno je ocenjeno uspostavljanje institucionalnih mehanizama rodne ravnopravnosti, unapređivanja rodno osetljive statistike i povećanje vidljivosti problematike nasilja nad ženama. Pa ipak, kako je zaključeno, u mnogim ključnim oblastima nisu postignuti željeni efekti. Rodna perspektiva nije uključena u sve relevantne strategije, a opredeljeni resursi nisu bili dovoljni za efektivnu primenu definisanih aktivnosti. Uz to, ukazano je i na nepostojanje stalnih i efektivnih mehanizama praćenja i izveštavanja.

Polazeći od toga, *Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godina* sa pratećim Akcionim planom definiše tri strateška cilja ka kojima će u naznačenom periodu biti usmeren fokus javne politike: 1. Promenjeni rodni obrasci i unapređena kultura rodne ravnopravnosti; 2. Povećana ravnopravnost žena i muškaraca primenom politika i mera jednakih mogućnosti, i 3. Sistemsko uvođenje rodne perspektive u donošenje, sprovođenje i praćenje javnih politika.

Kako se navodi u tekstu Strategije, za promenu rodnoeg režima i osiguranje poštovanja rodne ravnopravnosti, neophodno je raditi na otklanjanju negativnih rodnih stereotipa¹¹⁵ i diskriminatorskih praksi prema ženama, kao i praksi koje omogućuju i reprodukuju nejednak odnos moći između žena i muškaraca. To iziskuje menjanje rodnih obrazaca, koji počivaju na stereotipima i predrasudama patrijarhalnog društva. U tom cilju, potrebno je da formalno obrazovanje postane rodno osetljivo, da se radi na otklanjanju i sprečavanju seksizma, seksističkog ponašanja i govora mržnje u javnoj i političkoj sferi. Sa druge strane, neophodno je promovisati i podsticati rodno osetljivo izveštavanje i afirmativno medijsko predstavljanje potencijala žena i njihovih doprinosa nauci, umetnosti i drugim oblicima stvaralaštva.¹¹⁶ S tim u vezi, ističe se da „unapređenje rodne

¹¹⁵ Tako, na primer, postojanje predrasuda i stereotipa o nasilju u porodici i nasilju u braku u velikoj meri otežavaju preventivno delovanje i suzbijanje ovog vida kriminaliteta, a mogu negativno da utiču i na pomirljiv stav društva i prihvatanje nasilja kao legitimnog načina ponašanja i reagovanja. Više o tome u: Konstantinović-Vilić, S. (2010) Pravo žena na zaštitu od nasilja u porodici. U: S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić (ur.) *Žene, zakon i društvena stvarnost, knjiga prva*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, SVEN: 148-153.

¹¹⁶ Jedan od načina afirmisanja potencijala žena, feminističkih istraživanja i stvaralaštva predstavlja ustanovljavanje nagrade „Anđelka Milić“. Ovu nagradu je 2016. godine ustanovila Sekcija za feministička istraživanja i kritičke studije maskuliniteta Srpskog sociološkog društva u znak sećanja na naučno delo, naučni doprinos i feministički aktivizam Anđelke Milić (1942-2014), koja je bila prva predsednica Sekcije. Nagrada se dodeljuje za feminističko stvaralaštvo u oblasti nauke i kulture, kao i za podršku tom stvaralaštvu i primenu feminističkih ideja u različitim oblastima društvenog života. Nagrada se dodeljuje u nekoliko kategorija: za najbolji naučni rad u oblasti društvenih i humanističkih nauka (uključujući studije kulture) i nauke o umetnosti, za podršku razvoju stvaranja znanja iz oblasti rodni studija u Srbiji (teorija i istraživanja), za uvođenje ili podsticanje praksi koje značajno doprinose uspostavljanju rodne ravnopravnosti u organizacijama, institucijama ili u

ravnopravnosti, promena rodnih obrazaca i otklanjanje neravnoteže moći između žena i muškaraca treba da doprinese i otklanjanju diskriminatorskih praksi i rodno zasnovanog nasilja, uključujući nasilje u porodici i u partnerskim odnosima“. Stoga je u okviru prvog strateškog cilja definisano pet posebnih ciljeva: povećani kapaciteti i znanja rukovodilaca/rukovoditeljki i zaposlenih u organima javne vlasti o rodnoj ravnopravnosti; uspostavljeno rodno osjetljivo formalno obrazovanje; razvijena znanja i vidljivost akademskih rezultata u oblasti studija roda; povećan nivo svesti javnosti o značaju rodne ravnopravnosti i povećana sigurnost žena od rodno zasnovanog nasilja u porodici i u partnerskim odnosima.

U okviru drugog strateškog cilja definisanog ovim dokumentom, određeno je sedam posebnih cilja: povećana ravnopravnost žena i muškaraca primenom politika i mera jednakih mogućnosti; ravnopravno učešće žena i muškaraca u roditeljstvu i ekonomiji staranja; žene i muškarci ravnopravno odlučuju u javnom i političkom životu; poboljšani ekonomski položaj žena i status žena na tržištu rada; unapređena uloga žena u sistemu bezbednosti; žene i muškarci u ruralnim područjima aktivno i ravnopravno doprinose razvoju i imaju

lokalnim zajednicama, za kreativni poduhvat iz svih područja stvaralaštva koji koristi saznanja iz oblasti feminističke teorije i istraživanja, kao i kritičkih studija maskuliniteta. Posebne nagrade dodeljuju se za značajan doprinos razvoju feminističkog znanja i feminističkog stvaralaštva. Više o tome na internet stranici Sekcije za feministička istraživanja i kritičke studije maskuliniteta <http://sefem.org/konkursi/stipendije/nagrada-andelka-milic-2016/>.

ravnopravan pristup rezultatima razvoja; unapređen položaj višestruko diskriminiranih i ranjivih grupa žena, i poboljšano zdravlje žena i ravnopravan pristup zdravstvenim uslugama.

Najzad, kada je u pitanju treći strateški cilj usmeren na uvođenje rodne ravnopravnosti u javne politike na svim nivoima, prioritet se daje prevenciji rodno zasnovane diskriminacije i otklanjanju strukturalne diskriminacije. Dakle, cilj je baviti se uzrocima, a ne samo posledicama rodno zasnovane diskriminacije. Rodna ravnopravnost mora u potpunosti da postane deo planiranja, formulisanja i primene zakona, politika i mera. Stoga su kao posebni ciljevi u okviru ovog strateškog cilja definisani: uspostavljeni funkcionalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost na svim nivoima; rodna perspektiva uključena u sva strateška dokumenta; rodna analiza politika, programa i mera; rodno osetljiva statistika i evidencija; rodno odgovorno budžetiranje; uspostavljeni mehanizmi saradnje sa udruženjima, kao i uspostavljena međunarodna i regionalna saradnja i razmena dobrih praksi.

Važno je istaći da se prilikom utvrđivanja strateških ciljeva pošlo od devet ključnih principa: poštovanje ljudskih prava, dostojanstva i integriteta ličnosti, kao i uvažavanje različitosti; solidarnost, pravičnost i jednake mogućnosti za sve, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi; podrška ličnom i društvenom osnaživanju žena, naročito pripadnica ranjivih grupa; javnost i transparentnost u sprovođenju mera i odgovornost države u postizanju rodne ravnopravnosti; zajednički angažman žena i

muškaraca i njihovo partnerstvo u ostvarivanju rodne ravnopravnosti; uzimanje u obzir ekonomskih, socijalnih, administrativnih, budžetskih i drugih mogućnosti; kontinuiranost planiranja; koordinacija, saradnja i strateško partnerstvo državnog, poslovnog i civilnog sektora u postizanju rodne ravnopravnosti; konzistentnost i usklađenost sa preuzetim obavezama u procesu evropskih integracija.

Strategiju prati Akcioni plan u kome su razrađene aktivnosti, pokazatelji uspeha i nadležni organi. Najzad, Strategijom je predviđeno da je Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost odgovorno za praćenje uspešnosti primene ove strategije i pratećih akcionih planova.

*Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*¹¹⁷ Vlada Republike Srbije usvojila je 2011. godine s ciljem unapređenja zaštite žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima. Strateške oblasti unutar kojih su definisani strateški ciljevi obuhvataju: prevenciju, normativni okvir, međusektorsku saradnju i podizanje kapaciteta organa i specijalizovanih službi, i sistem mera zaštite i podrške žrtvama.

Posebna pažnja usmerena je na prevenciju nasilja. Tako se kao strateški cilj u domenu prevencije postavlja uspostavljanje sistema primarne, sekundarne i tercijarne prevencije. Ovaj cilj se dalje razrađuje kroz posebne ciljeve: stvoriti društvo koje javno osuđuje

¹¹⁷ „Službeni glasnik RS“, br. 27/2011.

nasilje kao zločin, promocijom nenasilnog ponašanja, rodne ravnopravnosti i borbom protiv diskriminacije i unaprediti institucionalni odgovor neposredno po učinjenom nasilju sa fokusom na potrebe lica nad kojim je nasilje izvršeno. U okviru prvog posebnog cilja posebno se ukazuje na potrebu rada na podizanju svesti javnosti o nasilju nad ženama u porodici i partnerskim odnosima, usmeravanje akcija ka donosiocima odluka i aktiviranje sredstava javnog informisanja u pravcu preventivnog delovanja. Uz to, potrebno je raditi na promenama stereotipa o shvatanju rodni uloga, kao i na uključivanju odgovarajućih sadržaja u programe rada sa decom i mladima u obrazovnim i vaspitnim ustanovama. U okviru drugog posebnog cilja apostrofira se rad na jačanju kapaciteta zaposlenih u nadležnim organima i službama, osnaživanju samih žena i sprečavanju ponovnog nasilja.

Kao drugi strateški cilj definisano je unapređenje normativnog okvira za zaštitu žena od nasilja i to kroz harmonizaciju postojećih rešenja i usvajanje novih.

Pošto se kao jedan od ključnih preduslova za uspešno suprotstavljanje nasilju nad ženama postavlja saradnja različitih organa, institucija i službi, poseban strateški cilj odnosi se na uspostavljanje i unapređenje međusektorske saradnje i podizanje kapaciteta organa i specijalizovanih službi koje su uključene u sistem reagovanja u slučajevima nasilja. S tim u vezi, posebno se apostrofira uspostavljanje mehanizama koordinacije zaštite žrtava nasilja i uključivanje organizacija civilnog društva u njih, kao i izrada i donošenje posebnih protokola o postupanju u slučajevima

nasilja nad ženama za svaki resor koji ima nadležnosti u oblasti zaštite žrtava nasilja i suzbijanja nasilja u porodici.

Najzad, četvrti strateški cilj odnosi se na unapređenje sistema mera zaštite i podrške žrtvama nasilja, koji bi trebalo da se zasniva na principu međusektorskog i multidisciplinarnog pristupa problemu, uz dalje razvijanje sistema podrške ženama žrtvama nasilja.

Pored ova tri ključna strateška dokumenta, treba pomenuti da je Srbija usvojila i *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015)*.¹¹⁸ Ovaj dokument sadrži niz mera i aktivnosti koje imaju za cilj unapređenje položaja žena u sektoru bezbednost i njihovog uticaja na pitanja mira i bezbednosti, kroz veću zastupljenost i učešće u odlučivanju, kao i uvođenje rodne perspektive u rad svih institucija i organizacija koje su u sastavu ovog sistema.¹¹⁹

Protokoli

Protokoli o postupanju predstavljaju značajnu alatku za efikasno delovanje nadležnih službi i sprovođenje postojećih rešenja u praksi. Oni ujedno postavljaju osnov za standardizaciju

¹¹⁸ „Službeni glasnik RS“, br. 102/2010.

¹¹⁹ Više o tome videti i u: Šijački, Z. (2013) Učešće žena u sektoru bezbednost - feministički koncept. U: U: M. Blagojević, Z. Stevanović (ur.) *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija - evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 193-213.

procedura i ujednačavanje postupanja nadležnih institucija, što bi, sa druge strane, trebalo da predstavlja garanciju za jednaku i efikasnu zaštitu žrtava. Tokom 2011. godine usvojen je *Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*. Nakon toga se, kao što je napred već pomenuto, pristupilo izradi i usvajanju posebnih protokola od strane svih učesnika u procesu zaštite žena žrtava nasilja, kojima se razrađuju smernice i standardi koje postavlja Opšti protokol (policija, sistem socijalne zaštite, sistem zdravstvene zaštite, sistem obrazovanja i vaspitanja, pravosuđe).

Osnovni cilj Opšteg protokola o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima je da na „celovit i sveobuhvatan način osigura da svaki akter u procesu organizovanja zaštite žena žrtava nasilja u porodici i među partnerima može da postupi u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima i obavezama, kako bi se promovisala bezbednost žrtve i odgovornost nasilnika“. Uz to, cilj je, kako se navodi u ovom tekstu, i obezbeđivanje brze i efikasne zaštite ženama žrtvama nasilja i to odmah nakon što je nasilje izvršeno, potom, tokom sudskog postupka ukoliko do njega dođe, kao i nakon postupka, ali i nezavisno od njega. Drugim rečima, zaštita žrtava ne sme da se vezuje za pokretanje sudskih postupaka, učešće žrtava u njima i njihovu saradnju sa organima gonjenja. U Protokolu se ukazuje na potrebu jačeg delovanja u pravcu resocijalizacije učinilaca nasilja u smislu razvijanja i

uvođenja posebnih programa za rad sa učiniocima nasilja nad ženama i u porodici, kako bi se postigla promena njihovih stavova i ponašanja i tako sprečilo ponovno vršenje nasilja.

Protokol definiše opšte principe u zaštiti žrtava, i to:

- Bezbednost (sigurnost) žrtve je prioritet u radu stručnih službi.
- Bezbednost i dobrobit deteta kroz osiguranje bezbednosti i podršku autonomiji nenasilnom roditelju.
- Za nasilno ponašanje odgovoran je isključivo učinilac.
- Sve intervencije treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve nasilja u porodici i nasilnika.
- Poštovanje potreba, prava i dostojanstva žrtve.
- Hitnost postupka se usaglašava sa procenom opasnosti situacije i ugroženosti žrtve.
- Institucije, u okviru svojih uloga, nadležnosti i misija, su odgovorne da zaustave nasilje i preduzmu mere zaštite.
- Podizanje stručnih kompetencija kroz planske edukacije i afirmaciju primera dobre prakse.

Protokolom se definiše proces zaštite žrtava, počev od prepoznavanja nasilja i njegovog dokumentovanja, preko pružanja žrtvi informacija o drugim službama koje mogu da joj pruže pomoć, podršku i zaštitu i njenog osnaživanja, do postupanja u slučaju neposredne opasnosti i procene rizika od nove viktimizacije. Uz to, u Protokolu su sadržane informacije o tome kome se i na koji način prijavljuju slučajevi nasilja u porodici i

partnerskim odnosima, kako se pokreće postupak za izricanje mera zaštite od nasilja u porodici, te šta podrazumeva pružanje pomoći i podrške žrtvi. Svaki subjekat u lancu zaštite postupava u skladu sa svojim nadležnostima i ovlašćenjima, odnosno u skladu sa protokolima donetim na nivou svakog pojedinačnog sistema koji je uključen u prepoznavanje, sprečavanje i suzbijanje nasilja prema ženama, uključujući nasilje u porodici i nasilje u partnerskim odnosima.

Međutim, kako se navodi u Posebnom izveštaju Zaštitnika građana o primeni Opšteg i Posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja iz 2014. godine,¹²⁰ nivo informisanosti zaposlenih u nadležnim institucijama o postojanju i obavezi primene Opšteg i posebnih protokola je još uvek na niskom nivou, uočava se nedovoljno prepoznavanje i razumevanje položaja žena koje trpe nasilje u porodici i u partnerskim odnosima, ne vodi se dovoljno računa o razumevanju kontinuiteta nasilja, posebno u slučajevima femicida. Dešava se i dalje da se zanemaruju situacije u kojima se nasilje dogodilo samo jednom, te da i u ovim slučajevima mora da postoji reakcija države. Saradnja i koordinacija službi nije na zadovoljavajućem nivou, ne koriste se dovoljno kapaciteti organizacija civilnog društva koje su uključene u pružanje podrške i zaštite ženama žrtvama nasilja, sudski postupci traju dugo i tako dalje. Ukazano je i na niz drugih nedostataka državnog odgovora

¹²⁰ *Posebni izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i Posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*, 2014, dostupno na internet stranici Zaštitnika građana <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebni-izvestaji/3710-2015-02-24-13-35-38>, pristupljeno 20. 12.2015. godine.

na nasilje prema ženama, pa se može zaključiti da je još uvek potrebno puno toga uraditi kako bi se moglo reći da se, na planu implementacije zakonskih rešenja i politika u praksi, država na adekvatan način suprotstavlja nasilju prema ženama, nasilju u porodici i u partnerskim odnosima.

POKAZATELJI RODNE (NE)RAVNOPRAVNOSTI: GDE SMO SADA I KUDA DALJE?

I pored značajnih napredaka učinjenih na planu postavljanja pravnog okvira za postizanje rodne ravnopravnosti, ipak se nameće pitanje da li je i u kojoj meri rodna ravnopravnost postignuta u praksi. Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju pokazuje da Srbija nije još ni na pola puta do postizanja pune rodne ravnopravnosti, te da još puno toga treba učiniti kako bi se smanjio rodni jaz.¹²¹ Međutim, kako u Srbiji još uvek nedostaje sistematsko praćenje i izveštavanje o primeni postojećih zakonskih rešenja u praksi,¹²² neka slika o *de facto* rodnoj (ne)ravnopravnosti može se dobiti samo na osnovu pojedinačnih uvida u podatke, odnosno izveštaje državnih organa, institucija i

¹²¹ Babović, M. (2016) op.cit.

¹²² *Senka nad Srbijom - Izveštaj nevladinih organizacija za 55. zasedanje Komiteta CEDAW 2013* (2013), Autonomni ženski centar, ASTRA, Žene u crnom, Labris, Glas razlike. Beograd: str. 8.

nezavisnih tela,¹²³ nevladinih organizacija, kao i na osnovu nalaza pojedinih istraživanja. Polazeći od toga, kako bi se stekla određena predstava o tome da li su žene i muškarci u Srbiji ravnopravni, odnosno, kakvo je trenutno stanje u pogledu ostvarenog nivoa rodne ravnopravnosti, u ovom poglavlju biće dat pregled rezultata pojedinih istraživanja o rodnoj ravnopravnosti u Srbiji, odnosno o pojedinim vidovima diskriminacije žena u nekim segmentima društvenih odnosa. Pri tome, ukazaće se na novija istraživanja, odnosno istraživanja sprovedena nakon 2009. godine kada je usvojena prva nacionalna strategija u oblasti rodne ravnopravnosti, koja je predstavljala neku vrstu prekretnice u razvijanju politike jednakih mogućnosti. Pregled istraživanja svakako nije iscrpan, jer je puno toga urađeno u posmatranom periodu, te ovaj deo ne pretenduje na obuhvatnost, već upravo da ukaže na neke segmente koji govore u prilog teze da je, uprkos pozitivnim pomacima na planu razvijanja javnih politika, rodna neravnopravnost u velikoj meri još uvek prisutna u Srbiji. U odeljcima koji slede, pokazatelji rodne (ne)ravnopravnosti zasnovani na nalazima istraživanja iznose se prema ključnim oblastima u kojima je potrebno postići rodnu ravnopravnost, a

¹²³ Pri tome, kako se navodi u napred pomenutom Izveštaju nevladinih organizacija za 55. zasedanje Komiteta CEDAW, „Izveštaji o radu mehanizama za rodnu ravnopravnost u najboljem slučaju nabrajaju aktivnosti ovih tela, a ne promene ostvarene u ovoj oblasti“ (*Senka nad Srbijom - Izveštaj nevladinih organizacija za 55. zasedanje Komiteta CEDAW 2013*, op.cit. str. 8). To svakako predstavlja nedostatak i onemogućava jasno sagledavanje stanja u pogledu napretka u postizanju rodne ravnopravnosti u Srbiji.

koje su identifikovane relevantnim pozitivnim propisima: rodna ravnopravnost u partnerskim i porodičnim odnosima, rodna ravnopravnost u sferi ekonomije, rodna ravnopravnost u sistemu obrazovanja, učešće u političkom i javnom životu, rodno zasnovano nasilje prema ženama i žene i mediji.

Rodna (ne)ravnopravnost u partnerskim i porodičnim odnosima

Kako pokazuju podaci objavljeni u poslednjem izdanju publikacije *Žene i muškarci u Republici Srbiji*,¹²⁴ žene čine 51,3% stanovništva u Srbiji. Podaci rodnog barometra¹²⁵ pokazali su da, u pogledu porodičnog statusa, postoje određene rodne razlike: žene češće od muškaraca žive u vanbračnoj zajednici, u braku sa decom i u braku bez dece. Međutim, polje u kome se posebno ističu razlike odnosi se na jednoroditeljske porodice: oko 80% jednoroditeljskih porodica pripadaju tipu porodice „majka s decom“, dakle, radi se o samohranim majkama,¹²⁶ koje se, pak, prepoznaju kao posebno vulnerabilna kategorija kada je u pitanju diskriminacija. Kako se navodi u istom izvoru, u višečlanim porodicama, muškarci preovlađuju kao lica na koja se vodi domaćinstvo, dok je u samačkim domaćinstvima daleko veća zastupljenost žena (60%) nego muškaraca (40%). Žene čine veliku

¹²⁴ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. str. 10.

¹²⁵ Blagojević Hjuson, M. (2012) *Rodni barometar u Srbiji. Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women, Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena: str. 58.

¹²⁶ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. str. 10.

većinu nosilaca samačkih domaćinstava čiji su nosioci stariji od 65 godina. Dok je među muškarcima najveće učešće lica kojima je glavni izvor prihoda zarada (58%), dotle je među ženama najveći udeo onih koje pripadaju kategoriji izdržavanih lica (57%); slede žene kojima je izvor prihoda penzija, stipendija i socijalna pomoć. Istraživanja takođe pokazuju da žene i dalje nose veći teret kada su u pitanju kućni poslovi i briga o deci i drugim članovima porodice, što nije lako uskladiti sa profesionalnim obavezama, pa se to odražava i na ukupan ekonomski položaj žena.¹²⁷

Rodna (ne)ravnopravnost u sistemu obrazovanja

Indeks rodne ravnopravnosti u sferi znanja, što uključuje polja obrazovanja i obučavanja, u Srbiji je za 2014. godinu iznosio 36,3%, dok je na nivou EU ovaj indeks za 2012. godinu bio 49,1%.¹²⁸ Pri tome je indeks naročito nizak u domenu doživotnog učenja - 32,1%, ali je jaz između muškaraca i žena u tom segmentu veoma nizak. Podaci prikazani u poslednjem izdanju publikacije *Žene i muškarci u Republici Srbiji* pokazuju da u gradskim naseljima skoro 10% žena i oko 3% muškaraca nije pohađalo osnovnu školu ili ima nepotpunu osnovnu školu, dok su ti procenti veći u ostalim tipovima naselja, pri čemu je u njima gotovo dvostruko više žena (oko 30%) nego muškaraca (oko 17%) koji nikada nisu išli u školu ili imaju nezavršenu osnovnu školu. Takođe,

¹²⁷ UNDP (2007) *Preporuke mera za poboljšanje položaja žene na tržištu rada*. Beograd: Program UN za razvoj

¹²⁸ Babović, M. (2016) op.cit. str. 33-34.

u Srbiji je, u gotovo svim starosnim kategorijama, više nepismenih žena nego muškaraca. Dvostruko više dečaka nego devojčica završava trogodišnje srednje škole. Pri tome, uočava se postojanje razlika u pogledu profila: devojčice su brojnije u područjima koja školuju kadar za tekstilnu industriju, zdravstvo i socijalnu zaštitu, hemijsku industriju i lične usluge. Kada je u pitanju četvorogodišnje srednje obrazovanje, primećuje se da procentualno nešto više devojčica (52%) nego dečaka (48%) dostigne četvrti stepen stručne spreme. Međutim, kada je u pitanju obrazovni profil, podaci za 2013. godinu pokazuju da devojčice mahom završavaju srednje škole iz domena ličnih usluga, zdravstva i socijalne zaštite, hemije, nemetala i grafičarstva, turzima i uostiteljstva, kao i gimnaziju, dok su među dečacima najzastupljeniji obrazovni profili elektrotehnika, mašinstvo i obrada metala, geodezija i građevinarstvo, saobraćaj, šumarstvo i obrada drveta i geologija i rudarstvo.¹²⁹

Kada su u pitanju visoke škole i fakulteti, podaci pokazuju da su žene tokom 2011, 2012. i 2013. godine konstantno činile većinu upisanih studenata (oko 55%). U pogledu područja obrazovanja, podaci za 2012. godinu pokazuju da među diplomiranim studentima, žene čine više od polovine u sledećim područjima obrazovanja: obrazovanje (87%), zdravstvo i socijalna zaštita (73%), umetnost i humanističke nauke (71%) i društvene nauke, poslovanje i pravo (61%). Sa druge strane, muškarci čine većinu svih diplomiranih studenata u područjima tehnike, proizvodnje i

¹²⁹ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. str. 36.

građevinarstva (65%), prirodnih nauka, matematike i informatike (54%), poljoprivrede i veterinarstva (54%) i usluga (51%).¹³⁰

U 2012. godini je, procentualno gledano, akademski naziv doktora nauka steklo nešto više muškaraca (52%) nego žena (48%),¹³¹ ali, kako su primetile pojedine autorke, ovo ipak predstavlja određeni napredak kada su u pitanju žene.¹³²

Dakle, može se zaključiti da su u domenu obrazovanja žene i muškarci kvantitativno izjednačeni, ali se ipak i dalje uočavaju kvalitativne razlike vezane za rodnu segregaciju obrazovnih profila, gde se još uvek uočava prisustvo postojanja tradicionalne podele na „muška“ i „ženska“ zanimanja.

Rodna (ne)ravnopravnost u sferi ekonomije i rada

Kada se govori o položaju žena na tržištu rada, podaci ankete o radnoj snazi iz 2014. godine pokazali su postojanje rodne nejednakosti u pogledu aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti žena i muškaraca.¹³³ Tako je stopa zaposlenosti žena iznosila 33,0%, a muškaraca 46,9%, dakle, za 13 procentnih poena više nego kod žena. Stopa nezaposlenosti žena (19,6%) je veća u odnosu na stopu nezaposlenosti muškaraca (18,3%). Uočava se i

¹³⁰ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. str. 36.

¹³¹ Ibid.

¹³² Hughson, M., Baćanović, V. (2014) op.cit. str. 15.

¹³³ *Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2014*, Beograd: Republički zavod za statistiku, Bilten 593.

da je stopa neaktivnosti žena veoma visoka: neaktivne žene čine blizu 60% radno sposobnih žena (58,9%), dok je stopa neaktivnosti muškaraca 42,6%.¹³⁴ Prema istom izvoru, u 2014. godini je, među radno sposobnim stanovništvom (15-64 godine), dvostruko više muškaraca (28,5%) nego žena (14,2%) pripadalo kategoriji samozaposlenih. Primećuje se da žene dominiraju u strukturi pomažućih članova domaćinstva. Dakle, rodni jaz je prisutan i u strukturi zaposlenih prema statusu. Stopa neformalne zaposlenosti žena je 2014. godine iznosila 23,5%, a muškaraca 20,9%. Među nosiocima gazdinstava žene su zastupljene sa svega 17,3%.¹³⁵

Rodni jaz je u velikoj meri izražen u biznis sektoru. Kako pokazuju nalazi jednog skorijeg istraživanja o položaju žena u biznis sektoru, tek četvrtinu pozicija odlučivanja u kompanijama (mesta generalnih direktora, članova upravnih odbora) zauzimaju žene (25,8%), a žene čine i manje od jedne trećine preduzetnika u Srbiji (31,7%).¹³⁶ Veoma je mali udeo preduzetnica koje vode privredna društva (svega 19,6%), dok je preduzetnika značajno više (čak 80,5%). Rodni jaz se uočava i u pogledu sektora delatnosti ka kojima se okreću preduzetnici i preduzetnice: žene kao preduzetnice su više usmerene ka trgovini i sektoru usluga, a preduzetnici ka sektorima saobraćaja i građevinarstva.¹³⁷

¹³⁴ *Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2014*, op.cit. str. 17-18.

¹³⁵ *Žene i muškarci u Republici Srbiji (2014)* op.cit. str. 59.

¹³⁶ Babović, M. (2014) *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja: str. 9.

¹³⁷ Babović, M. (2014) op.cit. str. 9.

Položaj žena i muškaraca na tržištu rada može da se sagleda i kroz zarade. U 2013. godini prosečna zarada muškaraca je bila 68.000,00 a žena 60.000,00 dinara. Sa druge strane, žene u proseku primaju manju penziju od muškaraca: za skoro 20% nižu starosnu, a preko 16% nižu invalidsku penziju.¹³⁸

Raspodela vremena, odnosno usklađivanje privatnog i profesionalnog života predstavlja jednu od petpostavki ekonomskog razvoja. Kada je u pitanju raspodela vremena, primećuje se da muškarci u Srbiji u proseku imaju više slobodnog vremena u poređenju sa ženama, iako u proseku provode više vremena na plaćenim poslovima, dok žene provode više u odnosu na muškarce na poslovima koji nisu plaćeni: tako vikendima žene provedu više sati u neplaćenim poslovima nego muškarci u ukupnom poslu.¹³⁹ Istraživanja pokazuju da u većini domaćinstava postoji podela na muške i ženske poslove, te da žene najčešće same obavljaju kućne poslove i poslove oko brige o deci ili drugim članovima porodice.¹⁴⁰ Indeks rodne ravnopravnosti u domenu vremena, koji obuhvata dva pod-domena - brigu o domaćinstvu (nega dece i aktivnosti u domaćinstvu) i društvene aktivnosti (sportske aktivnosti, kultura, dokolica, i dobrovoljan društveni rad) za 2014. godinu iznosio je 31,2%, što je za 6,4 procentnih

¹³⁸ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. str. 75-76.

¹³⁹ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. str. 81-82.

¹⁴⁰ Sekulić, J. (2012) *Usklađivanje privatnog i profesionalnog života - studija dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike RS: str. 48.

poena manje u odnosu na zemlje EU.¹⁴¹ Pri tome, kada je u pitanju briga o domaćinstvu, Srbija premašuje vrednost indeksa za EU (Srbija 42,8%, EU 47,0%), dok zaostaje u pogledu društvenih aktivnosti. Indeks rodne ravnopravnosti u domenu vremena govori u prilog tome da su žene u Srbiji više nego muškarci opterećene brigom o domaćinstvu, ali da, sa druge strane, imaju manje vremena za društvene aktivnosti.¹⁴²

U prilog neravnopravnom položaju žena u sferi ekonomije govore nalazi i drugih istraživanja, koja su ispitivala položaj žena na tržištu rada, odnosno na radu i u vezi sa radom i zapošljavanjem, i diskriminaciju kojoj su žene izložene na tržištu rada.¹⁴³ Ukupno gledano, ova istraživanja pokazuju da su žene i dalje u neravnopravom položaju u odnosu na muškarce na tržištu rada, kao i da se suočavaju sa različitim vidovima diskriminacije već prilikom zapošljavanja, ali i kasnije na radu. Tako je, na primer istraživanje diskriminacije žena na tržištu rada, koje je 2011. godine sproveo Viktimološko društvo Srbije na uzorku od 706 ispitanica starijih od 18 godina, pokazalo da je 431 (61,0%) ispitanica u periodu od pet godina koje su prethodile istraživanju

¹⁴¹ Babović, M. (2016) op.cit. str. 36-37.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Babović, M. (2007) *Položaj žene na tržištu rada*. Beograd: Program UN za razvoj; Kolin, M. (ur.) (2009) *Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji; Todorov, D. (ur.) (2012) *Žene i diskriminacija*. Novi Sad: Pokrajinski ombudsman; Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Nikolić, J., Šaćiri, B. (2012) *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd; Babović, M. (2014) *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

bila izložena nekom vidu diskriminacije na tržištu rada: 242 (56,1%) žene su doživele diskriminaciju prilikom zapošljavanja, a njih 342 (79,4%) diskriminaciju na radnom mestu.¹⁴⁴ Pri tome, kada se posmatra struktura diskriminacije žena na tržištu rada, uočava se da se ona zapravo zasniva na rodnim stereotipima i očekivanjima koje društvo postavlja pred žene i muškarce.¹⁴⁵ Istraživanje je pokazalo da je najrasprostranjeniji oblik diskriminacije žena prilikom zapošljavanja ispitivanje žene o privatnom životu prilikom razgovora za posao, sa čime se susrelo 217 ispitanica (48%), što ujedno predstavlja kršenje pozitivnih propisa iz sfere rada. Posebno se uočava posmatranje ženskog tela kao stvari, što dolazi do izražaja kako u slučajevima seksualnog nasilja na radnom mestu, kome je bilo izloženo nešto više od petine žena koje su radile u posmatranom periodu (132 ili 22,1%), tako i u slučajevima komentarisanja fizičkog izgleda žene i seksualnog ucenjivanja prilikom zapošljavanja. O diskriminaciji žena na tržištu rada govore i podaci o nejednakim primanjima žena i muškaraca za rad jednake vrednosti (*gender wage gap*) i fenomen tzv. staklenog plafona (*glass ceiling*), odnosno slabe vertikalne mobilnosti žena na tržištu rada. Istraživanje je pokazalo da su diskriminaciji na radnom mestu izložnije žene koje rade na određeno vreme, nemaju zaključen ugovor sa poslodavcem i rade

¹⁴⁴ Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Nikolić, J., Šaćiri, B. (2012) op.cit.

¹⁴⁵ Ibid, str. 167.

kraći vremenski period kod poslodavca, dakle, žene koje rade u krajnje neizvesnim okolnostima.¹⁴⁶

Imajući sve to u vidu, ne čudi što je indeks rodne ravnopravnosti u domenu rada daleko ispod indeksa rodne ravnopravnost na nivou EU i u pojedinim državama članicama. Indeks rodne ravnopravnosti u domenu rada u Srbiji za 2014. godinu iznosio je 38,2%, dok je indeks na nivou EU za 2012. godinu bio 61,9%.¹⁴⁷ Rodni jaz je posebno izražen u domenu podele i kvaliteta rada (Srbija 23,8%, EU 530%). U domenu rada, posmatrano prema indeksu rodne ravnopravnosti, Srbija zaostaje za svim državama članicam EU, što govori u prilog tome da su neophodne hitne mere i intervencije u politici rada i zapošljavanja, koje bi doprinele poboljšanju položaja žena i smanjenja rodni razlika u ovom sektoru. Pri tome, mere ne treba da budu usmerene samo na povećanje stope zaposlenosti žena, već i na smanjenje rodne segregacije na tržištu rada i unapređenje kvaliteta rada koji bi omogućili bolje usklađivanje privatnog i profesionalnog života žena. Poboljšanje položaja žena u sferi ekonomije važno je za poboljšanje položaja žena i u drugim sferama društvenih odnosa, kao i za spečavanje nasilja prema ženama, ako se ima u vidu da ekonomska zavisnost žene

¹⁴⁶ Galić, B. (2011) Žene i rad u suvremenom društvu – značaj 'orodnjenog' rada, *Sociologija i prostor*, 49, str. 25–48.

¹⁴⁷ Babović, M. (2016) op.cit. str. 24.

(od partnera ili drugi članova domaćinstva) predstavlja jedan od faktora rizika viktimizacije nasiljem u porodici.¹⁴⁸

Učešće žena u političkom i javnom životu

Učešće žena u procesima odlučivanja jedan je od parametara za procenu ostvarenog nivoa rodne ravnopravnosti, ali i principa demokratije. U Srbiji žene danas čine trećinu poslanica u Narodnoj skupštini Srbije - 33,6%.¹⁴⁹ Na mestu predsednika Narodne skupštine je žena. Istraživanje *Žene i muškarci u Republici Srbiji* iz 2014. godine, pokazuju da je posle izbora u martu 2014. godine zastupljenost žena među članovima Vlade iznosila oko 21%, a među državnim sekretarima oko 25%; dok su nakon izbora 2012. godine blizu 30% odbornika skupština opština i gradova činile žene, ali se svega 5% žena nalazilo na mestima predsednica opština, odnosno gladonačelnica.¹⁵⁰

Indeks rodne ravnopravnosti u domenu moći u Srbiji iznosi 43,0%, dok je taj indeks na nivou EU za 2012. godinu iznosio 39,7%.¹⁵¹ To je jedini domen u kome je Srbija bolje rangirana u odnosu na indeks na nivou cele EU, kao i u odnosu na više od polovine država članica Evropske unije (kako u pod-domenu politike, tako i ekonomije). Pa ipak, kako zaključuje Babović, „bolji rezultat indeksa u domenu moći u Srbiji u odnosu na prosek u EU

¹⁴⁸ Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. (2010) op. cit. str. 76-77.

¹⁴⁹ Podatak dosupan na internet stranici Narodne skupštine Srbije, www.parlament.gov.rs, pristupljeno 15.12.2015.

¹⁵⁰ *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2014) op.cit. 85-86.

¹⁵¹ Babović, M. (2016) op.cit. str. 42.

ne bi trebalo da skrene pažnju sa značajnih jazova između polova u ovom bitnom domenu. Srbija još nije ni na pola puta u oba poddomena i izazov koji se pred njom nalazi bi trebalo rešiti daljnim inicijativama za povećanje zastupljenosti manje zastupljenog pola koji je u ovom slučaju ženski¹⁵².

U prilog tome govore nalazi istraživanja rodne nejednakosti na pozicijama odlučivanja u Srbiji, koje je sprovedeno 2012. godine.¹⁵³ Istraživanjem se došlo do podataka o učešću žena na mestima odlučivanja u sledećim institucijama: Narodna skupština, Vlada (ministarstva), agencije, uprave, zavodi, odabrane pravosudne institucije i javna preduzeća. Pri tome, pod mestima odlučivanja podrazumevala su se mesta na kojima se donose odluke i u kojima je praktično skoncentrisana moć. Tako, na primer, iako u Narodnoj skupštini ima više od 30% žena i žena je na mestu predsednice skupštine, žene se ipak daleko ređe nalaze na rukovodećim pozicijama u najvažnijim telima u kojima se donose odluke (npr. na mestima šefica poslaničkih grupa i predsednica skupštinskih odbora).¹⁵⁴ Ili, kada se posmatra učešće žena u radu upravnih odbora javnih agencija, primećuje se da ih nema na mestima predsednica skupštine ili upravnog odbora akcionara, čine manje od 40% zamenika predsednika upravnih odbora, odnosno članova upravnih odbora, u 14% se nalaze na

¹⁵² Babović, M. (2016) op.cit. str. 43.

¹⁵³ Mitrović, B. (2012) *Rodna nejednakost na pozicijama odlučivanja u Srbiji*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.

¹⁵⁴ Mitrović, B. (2012) op.cit. str. 25.

mestima direktora javnih agencija, dok su procentualno skoro izjednačeni muškarci i žene kada su u pitanju mesta zamenika ili pomoćnika direktora i ostale pozicije.¹⁵⁵ Do sličnih nalaza se došlo i kada su u pitanju druge institucije, osim pravosudnih. Istraživanje je tako pokazalo da se učešće žena na rukovodećim mestima povećava kako je pozicija odlučivanja niža, odnosno kako je koncentracija moći manja. Posebno je vidljivo malo učešće žena na mestima odlučivanja u pravnim subjektima sa većom finansijskom moći.

Istraživanje učešća žena u procesu odlučivanja na lokalnom nivou, koje je sprovedeno 2012. godine, pokazalo je da su na lokalnom nivou žene podzastupljene u predstavničkim telima (23,9% odbornica).¹⁵⁶ Žena je još manje u organima izvršne vlasti (15,2% u opštinskim većima) i u savetima mesnih zajednica (13.2%). U manje od 10% žene se nalaze na mestima predsednica skupština opština i gradova. Kada su u pitanju javna preduzeća na lokalnom nivou, primećuje se da ima 34% direktorki, dakle, žene su prisutne u upravljačkoj strukturi, ali je, kako se navodi u istraživačkom izveštaju, „na ovim funkcijama izrazito prisutna rodna segregacija u okviru resora tj. nadležnosti javnih preduzeća na čijem su čelu žene“ (veća zastupljenost žena na čelu obrazovnih ustanova i ustanova kulture).¹⁵⁷

¹⁵⁵ Mitrović, B. (2012) op.cit. str. 38-39.

¹⁵⁶ Baćanović, V. (2012) *Žene i odlučivanje na lokalnom nivou sa predlogom metodologije za praćenje*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.

¹⁵⁷ Baćanović, V. (2012) op.cit. str. 6.

Sve skupa, to potvrđuje da se na ključnim rukovodećim pozicijama u Srbiji i dalje nalaze muškarci, pa je, posebno kvalitativo gledano, rodni jaz u sferi moći i odlučivanja još uvek prilično veliki, te je politika još uvek „rodno mesto muške moći“.¹⁵⁸

Rodno zasnovano nasilje

Jedan od glavnih segmenata holističkog i obuhvatnog pristupa rodno zasnovanom nasilju, odnosno nasilju prema ženama, uključujući nasilje u porodici i partnerskim odnosima, predstavlja sistematizovano prikupljanje i beleženje podataka o ovom vidu kršenja ljudskih prava žena.¹⁵⁹ Redovno prikupljanje podataka o nasilju prema ženama i odgovoru države na njega, jedan je od preduslova praćenja trendova i razvijanja efikasne politike suprotstavljanja države ovom vidu nasilja. Međutim, u Srbiji još uvek ne postoji sistematizovano i struktuirano prikupljanje podataka o nasilju prema ženama uz primenu jedinstvene metodologije evidentiranja podataka, pa u ovom domenu saznanja o nasilju prema ženama, posebno o nasilju u porodici daju istraživanja. Tokom perioda od 2009. godine do danas sprovedeno je nekoliko istraživanja koja su prevashodno bila usmerena na

¹⁵⁸ Žunić, N. (2001) Ženska politička prava-rod i politika, *Temida*, vol .4, br. 4: str.13.

¹⁵⁹ Čopić, S., Stevković, Lj. (2012) Evidentiranje podataka o nasilju u porodici i značaj međusektorske saradnje: neka strana iskustva, u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*, Beograd: Prometej-Beograd: 159-176; Konstantinović Vilić, S. (2012) op.cit.

dolaženje do saznanja o prevalenci, strukturi i karakteristikama nasilja u porodici prema ženama i odgovora države na njega.¹⁶⁰

Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini,¹⁶¹ koje je sprovelo Viktimološko društvo Srije 2010. godine na uzorku od 516 punoletnih žena, pokazalo je da je više od polovine ispitanica (56,2%) preživelo neki oblik nasilja u porodici. Skoro svaka druga žena iz uzorka bila je izložena psihičkom nasilju (49,8%), svaka treća je preživelo neki vid fizičkog nasilja (33,9%), pretnjama fizičkim nasiljem bilo je izloženo 27,3% žena iz uzorka; skoro svaka peta žena je bila izložena proganjanju (18,6%), dok je nešto manje od 10% njih reklo da su doživele neki oblik seksualnog nasilja (9,1%).¹⁶² Najčešći oblik nasilja u porodici je muško nasilje nad ženama i to partnersko nasilje. Partner (aktuelni ili bivši) bio je nasilnik u 49,2% slučajeva psihičkog nasilja, 61,2% slučajeva pretnji fizičkim nasiljem, 64% slučajeva fizičkog nasilja, 89,4% slučajeva seksualnog nasilja i 80,5% slučajeva proganjanja. Podaci su pokazali da su u polovini slučajeva deca prisustvovala

¹⁶⁰ Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova; Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010) *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost; Nikolić-Ristanović, V., Simić, V. (ur.) (2014) *Međusektorska saradnja u procesu zaštite žrtava nasilja u porodici u Kragujevcu – istraživanje*, Kragujevac: Oaza sigurnosti; Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

¹⁶¹ Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) op.cit.

¹⁶² Petrović, N. (2010) Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova; str. 25-53.

poslednjem činu seksualnog i/ili fizičkog nasilja nad majkom, u 35,6% ovih situacija deca su bila neposredno viktimizirana, uglavnom fizičkim nasiljem, a u 17,7% slučajeva nasilje nad decom nije bila usamljena epizoda: nasilnik je inače nasilan nad decom. Istraživanje je pokazalo izraženo transgeneracijsko prenošenje ženske uloge žrtve nasilja u porodici (transmisija viktimizacije), odnosno značajan uticaj direktne viktimizacije devojčica u detinjstvu na njihovu izloženost nasilju u odraslom dobu, ali i jaku vezu prenošenja nasilnih obrazaca ponašanja iz primarne u sekundarnu porodicu.¹⁶³ Ovi nalazi su važni za razumevanje značaja efikasnog i pravovremenog reagovanja na slučajeve nasilja u porodici i preduzimanja mera zaštite, ali i šireg preventivnog delovanja.

Istraživanje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji, koje je 2010. godine sprovela organizacija SeConS, pokazalo je da je više od polovina žena starijih od 15 godina (54,2%) bilo izloženo porodičnom nasilju u nekom momentu svog života nakon 15. godine (ukupna prevalenca porodičnog nasilja).¹⁶⁴ Ukupno posmatrano, najrasprostranjeniji vid nasilja je psihičko nasilje, koje je u nekom trenutku nakon 15. godine doživelo 48,7% ispitanica; slede fizičko (21,6%) i ekonomsko nasilje (15,8%); seksualnom nasilju bilo je izloženo 3,8% žena, dok je 1,4% žena doživelo silovanje u porodici. Takođe, 37,5% žena pretrpele su nasilje u godini koja je prethodila istraživanju

¹⁶³ Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. (2010) op.cit. str. 76-77.

¹⁶⁴ Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010) op.cit. 48-49.

(prevalenca aktuelnog porodičnog nasilja). Uz to, čak trećina žena je u godini koja je prethodila istraživanju bila izložena višestrukim oblicima nasilja u porodici. I ovo istraživanje je pokazalo da je muško nasilje prema ženama najučestaliji vid porodičnog nasilja, pri čemu podaci pokazuju da u strukturi nasilja u porodici dominira partnersko nasilje.¹⁶⁵

Iako ova istraživanja ne mogu da se porede jer nije primenjena ista metodologija, ona, zajedno sa nalazima ranijih istraživanja nasilja prema ženama u porodici,¹⁶⁶ potvrđuju sličnu i konstantno visoku raspostranjenost porodičnog nasilja prema ženama u Srbiji.

Na osnovu medijskog izveštavanja, koje je analizirala Mreža Žene protiv nasilja, u toku 2015. godine u Srbiji je u porodično-partnerskim odnosima ubijeno 35 žena (femicid), ali u odsustvu, kako je već ukazano, sistematskog praćenja i evidentiranja podataka o nasilja prema ženama uopšte, pitanje je da li ovaj broj odražava realnost.¹⁶⁷ Pri tome, 17 od 35 žena se obraćalo nadležnim institucijama za pomoć, odnosno prijavljivalo je nasilje koje je prethodilo ubistvu, dok za ostale nema podataka. Ako se ima u vidu da žene postaju posebno vulnerabilne u momentu napuštanja partnerskog odnosa ili kada izraze nameru da to učine,

¹⁶⁵ Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010) op.cit. 53, 55, 57, 58.

¹⁶⁶ Nikolić-Ristanović (ur.) (2002) op.cit., Otašević, S. (ur.) (2005) op.cit.

¹⁶⁷ *Femicid - ubistva žena u srbiji. Kvantitativno - narativni izveštaj 2015. godina*, Mreža Žene protiv nasilja, dostupno na http://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID-Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2015_godinu.pdf, pristupljeno 20.1.2016.

kada i dolazi do eskalacije nasilja, kao i da su to momenti kada muškarci češće ubijaju svoje partnerke,¹⁶⁸ onda je sasvim jasno da je neophodno još puno toga uraditi kako bi postojeća rešenja zaživela u praksi i kako bi nadležni organi i institucije radili koordinisano, sinhronizovano i pružali pravovremenu zaštitu ženama žrtvama nasilja. Drugim rečima, i pored napretka na zakonodavnom planu, zaštita žena od nasilja u Srbiji je još uvek nesistematska, fragmentarna i nedovoljno efikasna. Nedostaje adekvatan, multisektorski, koordinisan pristup problemu nasilja prema ženama, posebno u porodici i partnerskim odnosima, što znači da postojeća rešenja još uvek nemaju delotvornu implementaciju. U prilog tome govore podaci istraživanja krivičnogopravnog odgovora na nasilje u porodici u Vojvodini,¹⁶⁹ kao i podaci sadržani u Posebnom izveštaju Zaštitnika građana o primeni Opšteg i Posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja iz 2014. godine.¹⁷⁰

Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji, koje je sprovedeno 2013. godine, pokazalo je da rodno zasnovano nasilje, koje je za potrebe istraživanja definisano kao nasilje nad osobom zbog njenog pola, roda ili seksualne orijentacije, postoji u osnovnim i srednjim školama u Srbiji i da je veoma

¹⁶⁸ Više o tome u: Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) op.cit.; Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) op.cit.

¹⁶⁹ Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) op.cit.

¹⁷⁰ *Posebni izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i Posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*, 2014, op. cit.

raspostranjeno.¹⁷¹ Ispitivano je 14 oblika rodno zasnovanog nasilja, od rodnih predrasuda i rodnog ukalupljivanja, preko izlaganja pornografiji, vulgarnim porukama, vulgarnim pokretima, ugrožavanja privatnosti, vređanja izgleda, seksualne objektivacije, do elektronskog seksualnog uznemiravanja, skidanja odeće, fizičkog seksualnog uznemiravanja i prisilnog ljubljenja. Podaci su pokazali da je 69% učenika i učenica osnovnih i 74% učenika i učenica srednjih škola doživelo bar jedan navedeni vid rodno zasnovanog nasilja u prva tri meseca školske 2013/2014. godine. Odgovori i devojčica i dečaka pokazali su da su dečaci ti koji češće vrše nasilje. Pored toga, podaci koji zabrinjavaju su da dečaci (češće nego devojčice) pravdaju nasilje u partnerskim odnosima, kao i seksualno uznemiravanje, dok je visok procenat i dečaka i devojčica koji pokazuju sklonost ka okrivljavanju žrtve za seksualno nasilje koje doživi. To govori o potrebi daljeg rada na informisanju i podizanju svesti mladih kako bi mogli da prepoznaju nasilje i razumeju uticaj viktimizacije na žrtve.

Žene i mediji

Predstave o ženama, njihovom položaju, kao i o rodnoj ravnopravosti uopšte modeluju se u velikoj meri kroz medijsko predstavljanje. Kako je pokazalo istraživanje javnog mnjenja o rodnoj ravnopravnosti iz 2010. godine, većina građana i

¹⁷¹ Čeriman, J., Perišić, K., Duhaček, N., Bogdanović, M., Duhaček, D. *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*, sažetak.

građanki Srbije informacije o rodnoj ravnopravnosti dobija upravo putem medja (74% ispitanika).¹⁷² Međutim, ono što pokazuju pojedina istraživanja u Srbiji jeste da je u medijima i javnom oglašavanju još uvek prisutan senzacionalizam, seksizam i mizoginija.¹⁷³ Žene se zloupotrebljavaju u oglasima i reklamama u štampanim i elektronskim medijima, na bilbordima i slično, pa prestaju da budu subjekat u medijima, već dolazi do njihove objektivizacije i posmatranja žene pre svega kao seksualnog objekta. Tako se žene prikazuju i tretiraju na ponižavajući i uvredljiv način. Kako navodi Torlak, „putem medija se plasiraju predrasude o ženskosti, muškosti i seksualnosti“,¹⁷⁴ što negativno utiče na percepciju rodne ravnopravnosti.

Drugi nivo posmatranja pozicije žena u medijima odnosi se na zastupljenost žena kao učesnica u programima, posebno u elektronskim medijima, s jedne strane, i učešće žena u razvijanju programskih šema i na mestima odlučivanja u medijskim kućama, sa druge strane. Tokom 2013. godine sprovedno je istraživanje rodne ravnopravnosti i polnih stereotipa u emisijama prvog programa Radio televizije Srbije.¹⁷⁵ Podaci su, na primer, pokazali da su u Jutarnjem programu žene kao učesnice programa

¹⁷² Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) op.cit. str. 61.

¹⁷³ Torlak, N. (2010) *Zloupotreba žena u oglasima*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike RS.

¹⁷⁴ Torlak, N. (2010) op. cit. str. 31.

¹⁷⁵ Republička radiodifuzna agencija (2014) *Rodna ravnopravnost i polni stereotipi na prvom programu Radio-televizije Srbije*. Beograd: Služba za nadzor i analizu.

zastupljene u 34%, a muškarci u 66%. Pri tome, kada se posmatraju teme kojima se bavi u sklopu programa, uočava se da se žene daleko ređe pojavljuju u prilogima koji se bave političkim pitanjima, radom organa vlasti, međunarodnom saradnjom i poljoprivredom; u nešto većem procentu učestvuju u prilogima iz oblasti ekonomije i u društveno-socijalnim temama, a najveće učešće žene ostvaruju u prilogima iz oblasti kulture, obrazovanja i zabave. Dakle, uočava se rodna segregacija tema, odnosno oblasti za koje se žene smatraju kompetentnim pa se pozivaju da učestvuju u programu. To je zapravo logična posledica rodne segregacije obrazovnih profila, a time i rodne segregacije na tržištu rada. Takođe, utvrđeno je da se u ovom programu žene ređe nego muškarci pojavljuju kao glavni subjekti priloga. One privlače pažnju jedino ako se nalaze na određenoj, visoko kotiranoj, državnoj poziciji. Retko se pozivaju kao ekspertkinje i analitičarke, osim ako nisu u pitanju teme iz domena društveno-socijalnih tema. Utvrđeno je i da upotreba rodno osetljivog jezika u Jutarnjem programu nije dosledna. Slični nalazi su dobijeni i kada su u pitanju druge analizirane emisije, osim Beogradske hronike. Pri tome, procentualno gledano, pojavljivanje žena u emisijama Dnevnika je manje nego u slučaju Jutarnjeg programa. Uz to, uočen je trend pada udela žena među učesnicima emisija Dnevnika u zavisnosti od termina emitovanja: tako su u Jutarnjem dnevniku zastupljene sa 27,3%, u Dnevniku 1 sa 23%, a u Dnevniku 2 sa 17,4%. Kada su u pitanju emisije Dnevnika, interesantno je da se za neke teme, kao što su međunarodni odnosi, ekonomija, poljoprivreda ili rad organa javne vlasti, žene ne pozivaju kao

sagovornice ili se pozivaju u neznatnom procentu. Jedino su u emisiji Beogradska hronika žene i muškarci zastupljeni u istom procentu (po 50%) kao učesnici, ali se to objašnjava upravo temama kojima se ova emisija bavi, a u kojima su žene uobičajeno zastupljenije nego muškarci. Takođe, nalazi ovog istraživanja su pokazali da su žene daleko zastupljenije od muškaraca među autorima svih emisija koje su analizirane; one čine većinu u sektoru medija, ali, kako se navodi u zaključcima ovog istraživanja, žene se mahom nalaze na mestima izvršiteljki, koja su manje plaćena, a daleko ih je manje na mestima urednika programa i redakcija.

Završni osvrt

Ukupno gledano, istraživanja sprovedena proteklih godina pokazuju da Srbija nije još ni na pola puta do postizanja pune rodne ravnopravnosti, u prilog čemu govori indeks rodne ravnopravnosti za 2014. godinu. Žene u našem društvu su i dalje u neravnopravijem položaju u odnosu na muškarce. Rodni jaz je prisutan u gotovo svim sferama privatnog i društvenog života. Pri tome, kako pokazuju nalazi istraživanja, rodna neravnopravnost je posebno prisutna u sferi rada i ekonomije.

U Srbiji i dalje postoje, uslovno rečeno, muška i ženska zanimanja, stopa nezaposlenosti žena je veća u odnosu na stopu nezaposlenosti muškaraca, žene su u poređenju sa muškarcima prisutnije u strukturi neformalne zaposlenosti. Žene su suočene sa fenomenom staklenog plafona, dakle, otežano im je napredovanje,

a prisutan je i rodni jaz u platama. Žene imaju manje slobodnog vremena u odnosu na muškarce, dok su više u odnosu na muškarce angažovane u obavljanju neplaćenih poslova.

Na mestima odlučivanja je i dalje više muškaraca nego žena, posebno u organima izvršne vlasti, odnosno kada su u pitanju pozicije u kojima su skoncentrisani moć i novac. Zabrinjava i činjenica da je rodno zasnovano nasilje, odnosno nasilje nad ženama, uključujući femicid, široko rasprostranjeno. Istraživanja nasilja u porodici potvrđuju sličnu i konstantno visoku rasprostranjenost tokom dužeg vremena uprkos tome što je usvojen čitav set propisa koji bi trebalo da osiguraju pravovremenu i efikasnu reakciju nadležnih organa i zaštitu žrtava.

Medijske sadržaje još uvek karakterišu seksizam i mizoginija, kao i senzacionalizam i instrumentalizacija žrtava, što sve skupa doprinosi održavanju stereotipa i predrasuda o ženama, podstičući i održavajući rodnu neravnopravnost.

INSTITUCIJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI

Nakon društvenih i političkih promena 2000. godine i otpočinjanja procesa pravnih i institucionalnih reformi, u Srbiji su, između ostalog, u različitim granama i na različitim nivoima javne vlasti, od lokalne do centralne, formirane institucije rodne ravnopravnosti, koje čine važan segment institucionalnog mehanizma rodne ravnopravnosti. Institucije rodne ravnopravnosti mogu da se, uslovno govoreći, svrstaju u dve grupe: institucije koje su od strateškog značaja, tj. institucije koje su prevashodno fokusirane na praćenje stanja u domenu rodne ravnopravnosti, primenu postojećih pravnih akata i kreiranje politike rodne ravnopravnosti i one koje obezbeđuju određeni vid zaštite u slučaju diskriminacije. U ovom poglavlju će se ukratko ukazati na institucije iz prve grupe, dakle, one koje imaju prevashodno strateški značaj, dok će poslednja celina monografije biti posvećena mehanizmima zaštite, sa fokusom na mesto i ulogu Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

Institucije rodne ravnopravnosti na nacionalnom nivou

Prvi značajan korak u pravcu razvijanja institucija rodne ravnopravnosti na centralnom nivou (izvršne) vlasti predstavljalo je formiranje *Saveta za ravnopravnost polova Vlade Republike Srbije*, koje je ustanovljeno 2004. godine¹⁷⁶ i to kao stručno savetodavno (radno) telo Vlade, da bi 2009. godine promenilo naziv u *Savet za rodnu ravnopravnost*. Ono što je posebno važno istaći je da je uspostavljanje ovog tela početkom dvehiljaditih zapravo predstavljalo prvi korak u uspostavljanju strateškog partnerstva države i civilnog sektora. Naime, u sastav ovog tela, pored predstanika i predstavnicu državnih institucija, ulaze i predstavnici i predstavnice civilnog sektora i akademske zajednice. Zadaci ovog radnog tela Vlade odnose se na unapređivanje stanja u oblasti rodne ravnopravnosti kroz razmatranje i predlaganje mera za unapređenje politike postizanja rodne ravnopravnosti, kao i mere za unapređenje međuresorne saradnje u ovoj oblasti, razmatranje usklađenosti domaćih zakona sa međunarodnim i evropskim standardima o pravima žena, preduzimanje mera i ocenjivanje efekata mera za postizanje rodne ravnopravnosti, praćenje zastupljenosti žena na izbornim i imenovanim položajima, iniciranje i podržavanje programa osposobljavanja i edukacije zaposlenih u državnim

¹⁷⁶ Odluka o obrazovanju Saveta za ravnopravnost polova, objavljena u Službenom glasniku RS, br. 13/2009, 83/2004, 3/2005.

organima i organizacijama u cilju promovisanja rodne ravnopravnosti polova i slično.

Sledeći značajan korak u razvoju institucija rodne ravnopravnosti predstavljalo je uspostavljanje izvršnog mehanizma Vlade: *Uprave za rodnu ravnopravnost*. Uprava je formirana 2007. godine kao organ uprave u okviru Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, prvo kao Sektor za rodnu ravnopravnost, koji je 2008. godine prerastao u Upravu. Delovanje Uprave bilo je od strateškog značaja za uspostavljanje i stalno unapređivanje pravnog i institucionalnog okvira za postizanje rodne ravnopravnosti u Srbiji. Uprava je, između ostalog, bila nadležna za sprovođenje prve Nacionalne strategije u domenu rodne ravnopravnosti i, uopšte, za praćenje primene pravnog okvira o rodnoj ravnopravnosti, zalaganje za poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti i politike jednakih mogućnosti u Srbiji (kroz istraživanja, razvijanje i implementaciju programa obuka, praćenje stanja u pogledu ostvarene rodne ravnopravnosti i slično).¹⁷⁷ Stupanjem na snagu *Zakona o*

¹⁷⁷ S tim u vezi, značajno je pomenuti projekat *Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja*, koji je imao za cilj jačanje kapaciteta Uprave za rodnu ravnopravnost za razvoj i uvođenje sistemskih rešenja u oblasti rodne ravnopravnosti, seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, jačanje kapaciteta ustanova i institucija koje se bave zaštitom žrtava nasilja, i uspostavljanje mehanizama koji bi trebalo da obezbede postupanje u skladu sa međunarodnim obavezama vezanim za ljudska prava u oblasti seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Uz to, projekat je imao za cilj jačanje zakonodavnog okvira u oblasti zaštite žrtava nasilja, razvoj standardnih procedura i protokola o postupanju relevantnih institucija, razvoj koherentnog sistema za prikupljanje podataka o seksualnom i rodno zasnovanom nasilju i podizanje društvene svesti o neprihvatljivosti nasilja kao modela ponašanja. Kako bi se postigli postavljeni ciljevi, tokom realizacije

*ministarstvima*¹⁷⁸ iz 2014. godine, Uprava za rodnu ravnopravnost je prestala da postoji. U tom momentu, to je bio veliki korak unazad u pogledu razvoja institucionalnih mehanizama rodne ravnopravnost, jer je njeno ukidanje nametnulo pitanje daljeg rada na unapređivanju rodne ravnopravnosti i unošenju rodne perspektive u javne politike.¹⁷⁹ Međutim, već u oktobru 2014. godine Vlada Srbije je osnovala *Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost*, koje je zaduženo za koordinaciju poslova državne uprave u oblasti rodne ravnopravnosti.¹⁸⁰ Pri tome, prvi put je rodni mehanizam uspostavljen pri kabinetu zamenice predsednika vlade. Time je, kako primećuju pojedine autorke, „postignut dupli efekat visokog političkog pozicioniranja i mogućnosti razvoja multisektorskog pristupa sa telom zaduženim za koordinaciju“.¹⁸¹ Međutim, ostaje da se prati rad ovog mehanizma i vidi da li je

projekta preduzete su brojne aktivnosti, koje su, između ostalog, obuhvatile razvijanje Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, brojna istraživanja o položaju žena u različitim segmentima društvenih odnosa, uključujući i studiju o obimu, strukturi i karakteristikama nasilju u porodici u centralnoj Srbiji, razvijanje obuka o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, jačanje kapaciteta za prepoznavanje i postizanje rodne ravnopravnosti, kao i prepoznavanje i razumevanje problema rodno zasnovanog nasilja kako bi se na njega adekvatno odgovorilo i slično. Sve skupa, ovo je doprinelo unapređenju rodne ravnopravnosti, naročito na zakonodavnom i institucionalnom planu, ali i povećanju vidljivosti pitanja rodne ravnopravnosti u Srbiji.

¹⁷⁸ „Službeni glasnik RS“ br. 4/2014, 14/2015, 54/2015 i 96/2015.

¹⁷⁹ Hughson, M., Bačanović, V. (2014) op.cit. str. 9

¹⁸⁰ Više informacija dostupno na internet stranici Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, <http://www.mgsi.gov.rs/lat/koordinaciono-telo-za-rodnu-ravnopravnost>, pristupljeno 15.1.2016.

¹⁸¹ Jarić, I. (2015) Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima: od međunarodnog prava do prakse, *Temida*, vol. 18, br. 1: str. 70.

ovakva institucionalizacija mehanizma rodne ravnopravnosti dobra i da li osigurava efikasnu koordinaciju rada organa državne uprave i njihovu saradnju na planu unapređenja i postizanja rodne ravnopravnosti u Srbiji.

Na nivou zakonodavne vlasti značajno je istaći postojanje *Skupštinskog odbora za ravnopravnost polova*, koji je prvi put formiran 2002. godine. Prema Poslovniku Narodne skupštine iz 2010. godine¹⁸² jedan od odbora koji se obrazuje u Narodnoj skupštini Srbije je odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova. Ovaj odbor, između ostalog, „razmatra predlog zakona i drugog opšteg akta sa stanovišta unapređivanja i postizanja ravnopravnosti (rodne jednakosti) polova, sagledava stanje vođenja politike, izvršavanje zakona i drugih opštih akata od strane Vlade i drugih organa i funkcionera odgovornih Narodnoj skupštini, sa stanovišta poštovanja ravnopravnosti polova“ (član 46 Poslovnika).

Institucije rodne ravnopravnosti na pokrajinskom nivou

Institucije rodne ravnopravnosti na pokrajinskom nivou vlasti obuhvataju: Odbor za ravnopravnost polova Skupštine AP Vojvodine, dakle, telo na nivou zakonodavne vlasti, i Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Savet

¹⁸² Videti na Internet stranici Narodne skupštine Srbije www.parlament.gov.rs.

za ravnopravnost polova i Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, kao tela na nivou izvršne vlasti.

Kao i na nacionalnom nivou, i na nivou Skupštine AP Vojvodine, formiran je *Odbor za ravnopravnost polova*. Ovo telo razmatra predloge programa, odluka i opštih akata iz domena ravnopravnosti polova, razmatra analitičke i druge materijale iz oblasti rodne ravnopravnosti, sagledava vođenje politika, izvršavanje odluka i opštih akata od strane pokrajinske vlade i to sa stanovišta rodne ravnopravnosti, te razmatra i druga pitanja iz oblasti rodne ravnopravnosti.

Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova je telo osnovano 2002. godine u okviru Izvršnog veća AP Vojvodine, dakle, na nivou izvršne vlasti u pokrajini.¹⁸³ Glavni cilj ovog tela je praćenje i unapređivanje stanja u oblastima rada, zapošljavanja i ravnopravnosti polova na teritoriji AP Vojvodine. U oblasti rodne ravnopravnosti, pak, aktivnosti Sekretarijata su usmerene na: promovisanje koncepta rodne ravnopravnosti; saradnju sa svim relevantnim institucijama i vladinim i nevladinim organizacijama na ostvarivanju politike jednakih mogućnosti i ustanovljavanje mehanizama za ravnopravnost među polovima. U okviru Pokrajinskog sekretarijata formiran je *Savet za ravnopravnost polova* kao ekspertsko, savetodavno telo. Njega čine predstavnici pokrajinskih organa vlasti, civilnog društva i akademske zajednice.

¹⁸³ Više o Pokrajinskom sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova videti na <http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs>

Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova osnovan je odlukom Skupštine AP Vojvodine 2004. godine, kao stručno vladino telo u cilju efikasnijeg sprovođenja monitoringa u oblasti rodne ravnopravnosti i stvaranja preporuka za integraciju rodne perspektive u sve politike, mere, akcije i programe koje pokrajnska vlada donosi i sprovodi.¹⁸⁴ Zavod tako predstavlja „institucionalni mehanizam podrške izvršnoj i zakonodavnoj vlasti u formulisanju rodno osetljivih strategija i politika“¹⁸⁵ i to putem davanja preporuka za izmene zakona i sprovođenjem niza drugih aktivnosti, koje su posebno fokusirane na različite vidove obuka, kampanja i izdavaštva. Prioriteti ove institucije su promocija rodne ravnopravnosti, istraživanja, kako bi razvijanje politike rodne ravnopravnosti bilo zasnovano na empirijskim dokazima, i edukacije. Posebno je važno ukazati da se kroz različite vrste obuka radi na jačanju kapaciteta lokalnih mehanizama rodne ravnopravnosti i promovisanju rodne ravnopravnosti među političarima-političarkama, učiteljima-učiteljicama i drugim ciljnim grupama.

¹⁸⁴ Više o Pokrajinskom zavodu za ravnopravnost polova videti na internet stranici ove institucije <http://www.ravnopravnost.org.rs/>, pristupljeno 15.12.2015.

¹⁸⁵ Šijački, Z. „Mehanizmi za rodnu ravnopravnost i njihova uloga“, dostupno na http://www.centralter.org.rs/mehanizam_za_rodnu_ravnopravnost.pdf, pristupljeno 23. februara 2012. godine.

Institucije rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou

Na lokalnom nivou, odnosno na nivou lokalnih samouprava formirana su tela (odbori ili komisije) za rodnu ravnopravnost, koja se bave pitanjima rodne ravnopravnosti, odnosno, donošenjem odluka i kreiranjem politike lokalne samouprave sa ciljem poboljšanja položaja žena i muškaraca. Ova tela imaju važnu ulogu u promovisanju rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, jačanju kapaciteta nadležnih institucija na nivou lokalne samouprave i praćenju stanja u pogledu postizanja rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, te predlaganju aktivnosti, mera i politika koje treba da doprinesu unapređenju rodne ravnopravnosti. Mehanizmi za rodnu ravnopravnost postoje u oko 100 opština i gradova u Srbiji, iako, kako navode pojedine autorke, „još uvek nije jasna njihova uloga i pozicija u sistemu lokalne samouprave“.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Hughson, M., Baćanović, V. (2014) op.cit. str. 10.

MEHANIZMI ZAŠTITE RODNE RAVNOPRAVNOSTI

Kada se govori o mehanizmima zaštite, prevashodno se misli na ulogu nezavisnih državnih tela i sudsku zaštitu koja bi trebalo da predstavlja krajnje sredstvo kome se pribegava u zaštiti ravnopravnosti, odnosno zaštiti od diskriminacije. Uspostavljanjem nezavisnih državnih tela kao mehanizama zaštite, domen zaštite se proširuje tako što se izlazi iz tradicionalnih okvira sudske zaštite, koja je često skupa i dugotrajna, a njeni ishodi neizvesni. Pri tome, mora se imati na umu da, iako se o ovim telima govori prevashodno iz ugla pružanja zaštite, ona ipak imaju i strateški značaj, jer su u poziciji da kroz svoje delovanje utiču i na izmene zakona i prakse, te tako utiču i na postizanje i poštovanje rodne ravnopravnosti. Polazeći od toga, u nastavku će više reči biti o Zaštitniku građana (republičkom i pokrajinskom) i Povereniku za zaštitu ravnopravnosti. Kako sudski postupak predstavlja krajnje sredstvo, ukratko će se ukazati i na mogućnosti sudske zaštite.

Zaštitnik građana

Zakonom o zaštitniku građana,¹⁸⁷ koji je usvojen 2005. godine, uspostavljena je institucija Zaštitnika građana (ombudsmana), a prvi zaštitnik građana izabran je 2007. godine. Nešto ranije, tačnije 2002. godine doneta je Odluka o uspostavljanju institucije Pokrajinskog ombudsmana, a prvi vojvođanski ombudsman izabran je 2003. godine.

Zaštitnici građana na oba nivoa vlasti (centralnom i pokrajinskom) predstavljaju nezavisne i samostalne organe koji štite i unapređuju poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda građana i građanki i to tako što kontrolišu da li organi i institucije, koje obavljaju javna ovlašćenja, svoj posao rade zakonito i pravilno, ali i da li postupaju etično, savesno, nepristrasno, stručno, svrsishodno, delotvorno, poštujući dostojanstvo osobe koja se obrati sa pritužbom. Drugim rečima, zaštitnici građana reaguju u slučajevima kršenja osnovnih ljudskih prava građana i građanki od strane državnih organa.

U okviru oba tela postoji poseban sektor koji se bavi pitanjima rodne ravnopravnosti. Pored ombudsmana na nacionalnom i pokrajinskom nivou, svakako ne treba zanemariti ni zaštitnike građana na lokalnom nivou, odnosno na nivou lokalnih samouprava.

¹⁸⁷ „Službeni glasnik RS“, br. 79/2005 i 54/2007.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je nezavisan (inokosan) državni organ, čije je osnivanje, način rada i postupanje regulisano Zakonom o zabrani diskriminacije i Poslovníkom o radu.¹⁸⁸ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti predstavlja centralno nacionalno telo za zaštitu od diskriminacije, odnosno za suzbijanje diskriminacije i pružanje vansudske zaštite u slučaju da do diskriminacije dođe.¹⁸⁹ To je specijalizovan, stručan i nezavisan organ, koga bira Narodna skupština na period od pet godina, koji je nadležan za zaštitu samo jednog prava - prava na ravnopravnost. Njegovim uspostavljanjem Srbija se pridružila brojnim evropskim državama, koje su se opredelile za formiranje posebnih tela za zaštitu ravnopravnosti.¹⁹⁰

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti ima dvojaku funkciju: reaguje u slučaju diskriminacije i deluje preventivno. Kada je u pitanju reaktivno delovanje, delokrug rada Poverenika obuhvata sledeće: postupanje po pritužbama, davanje mišljenja i preporuke i izricanje određene mere; pružanje informacije podnosiocu pritužbe o njegovom pravu i mogućnosti pokretanja sudskog ili drugog postupka zaštite; preporučivanje postupka mirenja (posredovanja); podnošenje antidiskriminacione tužbe u kom

¹⁸⁸ Više informacija o Povereniku za zaštitu ravnopravnosti može se naći na internet stranici ovog organa <http://www.ravnopravnost.gov.rs>.

¹⁸⁹ Petrušić, N. (2014) Pravni status, uloga i nadležnost Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, *Temida*, vol. 17, br. 2: 27-44.

¹⁹⁰ Petrušić, N. (2014) op.cit. str. 29-31.

slučaju se pojavljuje kao stranka pred sudom; podnošenje prekršajne prijave zbog prekršaja predviđenih Zakonom o zabrani diskriminacije. Takođe, Poverenik je ovlašćen i za podnošenje krivičnih prijava, kao i za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti.

Sa druge strane, preventivno delovanje Poverenika obuhvata: upozoravanje javnosti na najčešće, tipične i teške slučajeve diskriminacije; praćenje sprovođenja zakona i drugih propisa, iniciranje donošenja ili izmene propisa, davanje mišljenja u vezi sa tim; saradnju sa organima nadležnim za ostvarivanje ravnopravnosti i zaštitu ljudskih prava i preporučivanje organima javne vlasti i drugim licima mera za ostvarivanje ravnopravnosti. Na ovaj način Poverenik ujedno deluje u pravcu unapređenja ravnopravnosti i podizanja svesti javnosti o diskriminaciji i postojećim vidovima zaštite.

Postupak za zaštitu od diskriminacije

U slučaju diskriminacije zasnovane na polnoj pripadnosti i rodu, kao i u drugim slučajevima diskriminacije, postupak za zaštitu od diskriminacije pokreće lice koje smatra da je diskriminisano (fizičko i pravno, domaće i strano) ili grupa lica u odnosu na koju se vrši diskriminacija. Uz to, zakonodavac je predvideo da postupak za zaštitu mogu da pokrenu i organizacije za zaštitu ljudskih prava i neko drugo lice, u kojim slučajevima oni to čine u ime diskriminisanog lica, ali moraju za

to da imaju njegovu/njenu saglasnost u pisanoj formi. U slučaju diskriminacije grupe lica, pak, organizacija koja se bavi zaštitom ljudskih prava može podneti pritužbu bez saglasnosti lica za koje se smatra da je pretrpelo diskriminaciju.

Postupak za zaštitu pokreće se pritužbom, koja se podnosi Povereniku u pisanoj formi, usmeno na zapisnik, putem telefaksa ili elektronskom poštom. Podnošenje pritužbe nije praćeno plaćanjem taksi ili drugih naknada. Pri tome, pritužba se može podneti neposredno Povereniku, ali može i bilo kom drugom organu, koji je dužan da po prijemu pritužbe istu dostavi Povereniku. Pritužba mora da bude potpisana. Poverenik, po pravilu, ne postupa po anonimnim prijavama. Međutim, ukoliko je podneta anonimna prijava, a Poverenik utvrdi da ima osnova za postupanje, onda pokreće postupak po sopstvenoj inicijativi.

Postupak pred Poverenikom je neformalan, ali se u postupanju Poverenik pridržava sledećih načela: samostalnosti, nezavisnosti i nepristrasnosti; zakonitosti postupanja; humanosti i poštovanja ličnog integriteta i dostojanstva ličnosti; efikasnosti i ekonomičnosti, i zabrane zloupotrebe ovlašćenja.

Zakonodavac je predvideo u kojim situacijama Poverenik postupa po pritužbi, a u kojima ne. Naime, Poverenik postupa po pritužbi ako postupak pred sudom po istoj stvari nije već pokrenut ili pravnosnažno okončan. Sa druge strane, Poverenik ne postupa u sledećim situacijama: ako je postupak pred sudom po istoj stvari već pokrenut ili je pravnosnažno okončan; ako je

očigledno da nema diskriminacije na koju podnosilac pritužbe ukazuje; ako je u istoj stvari Poverenik već postupao a nisu ponuđeni novi dokazi, i ako utvrdi da je zbog protoka vremena od učinjene povrede prava nemoguće postići svrhu postupanja. Ukoliko Poverenik utvrdi da nema mesta postupanju po podnetoj pritužbi o tome donosi zaključak.

Kada primi pritužbu, a pri tome ne donese zaključak o nepostupanju, Poverenik pritužbu dostavlja suprotnoj strani i to u roku od 15 dana od prijema. Lice protiv koga je podneta pritužba ima rok od 15 dana da se izjasni o navodima pritužbe. Pri tome, Poverenik će odlučivati po pritužbi čak i ako se suprotna strana ne izjasni po njoj u ostavljenom roku. Zakonom je predviđeno da Poverenik mora da odluči po pritužbi u roku od 90 dana. Međutim, ukoliko se radi o diskriminisanom licu koje je u visokom riziku taj rok iznosi 30 dana, a ukoliko se radi umerenom riziku onda je rok 60 dana. Stoga se može zaključiti da se u postupanju postavljaju prioriteta shodno stepenu rizika kome je diskriminisano lice izloženo.

Poverenik može u konkretnom slučaju da predloži stranama postupak mirenja, tj. medijaciju (posredovanje). Postupak posredovanja regulisan je *Zakonom o posredovanju u rešavanju sporova*.¹⁹¹ Prema odredbama ovog zakona, posredovanje predstavlja postupak u kome strane žele da sporni odnos reše mirnim putem, tj. putem razgovora uz pomoć jednog ili više posrednika. Posredovanje (medijacija) je jedan od ključnih

¹⁹¹ „Službeni glasnik RS“ br. 55/2014.

restorativnih procesa, odnosno pristupa rešavanju sukoba zasnovanih na principima restorativne pravde. Restorativna pravda je pristup rešavanju sukoba, koji polazi od potreba žrtve, zajednice i učinioca i okuplja sve strane u sukobu kako bi im se pomoglo da zajedno, na miran način, putem dijaloga, razreše svoje sukobe i probleme i postignu sporazum o tome na koji način nastala šteta može da bude popravljena ili nadoknađena. Restorativna pravda je obnavljajuća pravda: ona nastoji da popravi/nadoknadi nastalu štetu i popravi narušene odnose i omogući poboljšanje međuljudskih odnosa u zajednici. Ona takođe nastoji da dovede do osnaživanja žrtve i učinioca i da omogući da se oni ponovo integrišu u društvo.¹⁹²

Postupak posredovanja karakteriše daleko veća fleksibilnost i neformalnost u poređenju sa sudskim procedurama, što omogućava obema stranama da iznesu svoja mišljenja i da zajednički pokušaju da iznađu najoptimalnije rešenje nastalog problema. Suštinu posredovanja kao restorativnog procesa čini restorativni dijalog, koji je inkluzivan, zasnovan na restorativnim principima i vrednostima, i podstiče komunikaciju između učesnika koji imaju različita iskustva, percepcije, očekivanja,

¹⁹² O konceptu restorativne pravde videti: Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Ćopić, S. (2012) Razvoj savremenog koncepta restorativne pravde: ka većoj vidljivosti žrtava kriminaliteta, *Temida*, vol. 15, br. 2: 193-206.

osećanja i perspektive.¹⁹³ Dijalog se vodi u prisustvu posrednika. Posrednik je treća, neutralna, nezavisna i nepristrasna strana, čija se uloga sastoji u usmeravanju dijaloga među stranama u sukobu kako bi one došle do sporazuma. Strane same biraju posrednika u konkretnom slučaju.

Postupak posredovanja se zasniva na sledećim ključnim principima: dobrovoljnost (saglasnost obe strane), ravnopravnost strana (pitanje održavanja ravnoteže moći), lično učešće strana, isključenje javnosti, poverljivost, neutralnost, posrednik i hitnost. To su, između ostalog, ključni principi restorativne pravde, kojima se mogu dodati još i poštovanje, aktivno učešće, osnaživanje, popravljavanje (obnavljanje) i transformacija.¹⁹⁴

S obzirom da je postupak posredovanja neformalan i fleksibilan, strane mogu da se same sporazumeju o načinu njegovog sprovođenja. Ukoliko, pak, strane ne postignu takav sporazum, posrednik sprovodi posredovanje na način koji smatra da je odgovarajući, imajući pri tome u vidu okolnosti spornog odnosa, interese koje strane žele da ostvare uz poštovanje načela hitnosti. Zakonodavac daje mogućnost sprovođenja direktnog i indirektnog posredovanja (tzv. *shuttle mediation*). Drugim rečima, posrednik može da vodi zajedničke i odvojene razgovore sa

¹⁹³ Ray, B., Roberts, A.W. (2007) Restorative processes. U: G. Johnstone, D. Van Ness (ur.) *Handbook of Restorative Justice*, Cullompton: Willan Publishing: 211-227.

¹⁹⁴ Čopić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2016) *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd: str. 31-32.

stranama. Pri tome, u slučaju odvojenih razgovora, strane mogu da se saglase o tome da posrednik prenosi jednoj, odnosno drugoj strani ono o čemu priča sa jednom od njih i da jednoj, odnosno drugoj strani predočava predloge i stavove one druge strane.

Po pravilu, posredovanje traje najduže 30 dana. Izuzetno može da traje duže, i to na zahtev posrednika ili strana ako za to postoje opravdani razlozi. Postupak posredovanja se okončava na jedan od sledeća četiri načina: zaključenjem sporazuma o rešavanju spora posredovanjem; odlukom posrednika da se postupak obustavlja, jer dalje vođenje postupka nije celishodno; izjavom jedne strane da odustaje od daljeg sprovođenja postupka, osim u slučaju ako u postupku posredovanja učestvuje više strana, koje nakon odustanka jedne od strana odluče da nastave postupak posredovanja i protekom roka od 60 dana od dana zaključenja sporazuma o pristupanju posredovanju, osim ukoliko se strane ne sporazumeju drugačije.

Ukoliko do posredovanja nije došlo, jer jedna ili obe strane nisu pristale na to, ili je do posredovanja došlo ali postupak nije uspešno okončan, tj. nije došlo do sporazuma ili je, pak, postupak obustavljen ili prekinut, postupak za zaštitu se nastavlja pred Poverenikom za zaštitu ravnopravnosti.

Poverenik u tom slučaju utvrđuje činjenično stanje i to uvidom u podnete dokaze, uzimanjem izjave od podnosioca pritužbe, lica protiv kojeg je pritužba podneta, drugih lica i na drugi način. Kada ispita slučaj, postupak se okončava donošenjem mišljenja i preporuka. Drugim rečima, Poverenik

daje mišljenje o tome da li je došlo do diskriminacije i o tome obaveštava podnosioca i lice protiv kojeg je pritužba podneta. Sa druge strane, Poverenik daje preporuku o načinu otklanjanja povrede prava koja je u postupku utvrđena.

Lice kome je preporuka upućena dužno je da postupi po njoj i da otkloni povredu prava u roku od 30 dana od dana prijema preporuke, kao i da o tome obavesti Poverenika. Ukoliko se desi da lice za koje Poverenik utvrdi da je postupalo diskriminatorno, ne postupi po datoj preporuci, Poverenik izriče opomenu. S tim u vezi, donosi se rešenje protiv koga nije dozvoljena žalba. Uz to, diskriminatoru se ostavlja novi rok da postupi po datoj preporuci. Ako ni tada ništa ne preduzme, Poverenik o tome obaveštava javnost. Dakle, preporuke Poverenika nisu podobne za prinudno izvršenje, tako da u slučaju nepostupanja po njima, Povereniku stoje na raspolaganju opomena i obaveštavanje javnosti, koje, kako navode pojedine autorke, predstavljaju neki vid „moralne represije“.¹⁹⁵

Poverenik je ovlašćen i za pokretanje antidiskriminacione parnice, odnosno za vođenje tzv. strateških parnica, koje predstavljaju „poseban antidiskriminacioni metod i mehanizam, koji se koristi kako bi se putem sudskih presuda ostvarila šira društvena promena, izvršio uticaj na pravnu praksu i javne politike i unapredio položaj diskriminiranih društvenih grupa“.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Petrušić, N. (2014) op.cit. str. 36.

¹⁹⁶ Schokman, Creasey, Mohen, 2012, prema Petrušić, N. (2014) op.cit. str. 38.

Prema poslednjem redovnom godišnjem izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu,¹⁹⁷ tokom 2014. godine Poverenik je postupao u 884 predmeta. Pri tome, tokom 2014. godine podneto je 666 pritužbi. Većinu pritužni (66,4%) podnela su fizička lica, pri čemu većinu podnosilaca pritužbi čine muškarci (60,9%), dok žene čine 39,1%. Pritužbe su u najvećem broju slučajeva podnete protiv pravnih lica (43,4%) i državnih organa (28,7%).

Posmatrano prema ličnim svojstvima, u najvećem broju slučajeva su se pritužbe odnosile na diskriminaciju zbog nacionalne pripadnosti ili etničkog porekla (18%); slede pritužbe zbog diskriminacije na osnovu zdravstvenog stanja (14,1%) i starosnog doba (11,3%). Kada je, pak, oblast društvenih odnosa u pitanju, primećuje se da je nešto više od jedne trećine pritužbi (36,3%) podneto zbog diskriminacije u postupku zapošljavanja ili na radu.

U toku 2014. godine, Poverenik je doneo 109 mišljenja: u 66 slučajeva utvrđena je diskriminacija i diskriminatorima su izdate odgovarajuće preporuke, a u 43 slučaja doneto je mišljenje da nije utvrđena diskriminacija. Tokom istog perioda, u četiri slučaja je strankama ponuđen postupak posredovanje (medijacije). Nažalost, nijedan nije rezultirao dogovorom strana, odnosno ni u jednom slučaju posredvanje nije prihvaćeno, pa su postupci

¹⁹⁷ Izveštaj je dostupan na internet stranici Poverenika za zaštitu ravnopravnosti <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>, pristupljeno 15.12.2015.

nastavljeni pred Poverenikom. Čini se da ovi podaci govore o potrebi daljeg rada na zalaganju za podizanje svesti građana o prednostima i značaju restorativnih procesa, te koristima koje obe strane mogu da imaju.

Kada je u pitanju diskriminacija na osnovu pola/roda, u 2014. godini podneto je 58 pritužbi, što čini manje od 10% pritužbi podnetih u posmatranoj godini (8,4%). Većinu pritužbi podnela su fizička lica (46): 33 žene i 13 muškaraca. Pri tome, više od polovine pritužbi zbog diskriminacije na osnovu pola/roda podneto je u oblasti rada i zapošljavanja, što je u skladu sa nalazima istraživanja koja govore o tome da je rodni jaz posebno prisutan u ovom domenu.

Sudska (građanskopravna) zaštita

Zakonom o zabrani diskriminacije i Zakonom o ravnopravnosti polova predviđa se i mogućnost sudske zaštite u slučaju diskriminacije, i to kroz poseban parnični postupak. Ovaj postupak pokreće se tužbom.

Tužbu nadležnom sudu može da podnese lice koje je diskriminisano, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti u kom slučaju se pojavljuje kao stranka pred sudom (što, na primer, nije slučaj sa zaštitnikom građana), potom, organizacija za

zaštitu ljudskih prava ili prava određene grupe ljudi, kao i tzv. „dobrovoljni ispitivač diskriminacije“.¹⁹⁸

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, tužbom može da se traži: zabrana izvršenja radnje od koje pretila diskriminacija, daljeg vršenja radnje diskriminacije, odnosno ponavljanja radnje diskriminacije; utvrđenje da je tuženi diskriminatorски postupao prema tužiocu ili drugom licu; izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatorskog postupanja; naknada materijalne i nematerijalne štete; objavljivanje presude donete povodom neke od ovih tužbi. Uz to, Zakonom o ravnopravnosti polova predviđeno je da se u slučaju povrede načela ravnopravnosti tužbom može tražiti i: otklanjanje povrede i uspostavljanje položaja, odnosno stanja pre izvršene povrede i stavljanje van prometa sredstava, odnosno predmeta kojima je izvršena povreda (udžbenici koji diskriminatorски ili stereotipno predstavljaju pol, štampana glasila, reklamni, propagandni materijal i drugo).

U cilju zaštite lica od dalje diskriminacije, tokom postupka tužbom može da se traži izricanje privremenih mera u cilju otklanjanja opasnosti od nasilja ili veće nenaknadive štete usled diskriminacije, odnosno kojom se zabranjuje diskriminatorско postupanje do pravosnažnog okončanja postupka. Postupak pred sudom je hitan.

U postupcima za ostvarivanje građanskopravne zaštite od diskriminacije, teret dokazivanja je na tuženom, što u mnogome

¹⁹⁸ Milenković, D. (2010) op.cit. str. 58.

olakšava poziciju diskriminisanog lica: ukoliko tužilac učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije, teret dokazivanja snosi tuženi, dakle, on mora da dokaže da nije postupio diskriminatorno. Uz to, ako je sud utvrdio da je izvršena radnja neposredne diskriminacije ili je to među strankama nesporno, tuženi se ne može osloboditi od odgovornosti dokazivanjem da nije kriv.

ZAKLJUČAK

Formalno gledano, žene i muškarci u Srbiji su ravnopravni, odnosno imaju ista prava, koja su garantovana Ustavom i pozitivnim propisima. Proteklih godina država je puno toga uradila na planu unapređenja zakonodavnog i institucionalnog okvira za postizanje rodne ravnopravnosti i zaštitu od diskriminacije. Time je pokazala određeni nivo političke volje i spremnosti da posveti pažnju pitanju rodne ravnopravnosti, koje je identifikovano kao jedno od ključnih pitanja politike Evropske unije. Pozitivnim pomacima svakako doprinosi širi kontekst evropskih integracija i obaveze koje se postavljaju pred Srbiju u pogledu harmonizacije zakonodavstva i politika sa pravnim tekovima Evropske unije, između ostalog i u sferi rodne ravnopravnosti. Integracija Srbije u Evropsku uniju je u Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. prepoznata kao prilika za unapređenje rodne ravnopravnosti. Zato se može očekivati da će intervencija i reformi biti sve više i da će se

debate o javnim politikama u domenu rodne ravnopravnosti nastaviti.¹⁹⁹

Značajno je istaći da je u Srbiji tokom proteklog perioda sproveden niz istraživanja koja su se bavila pitanjima rodne ravnopravnosti, odnosno pojedinim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti, što je posebno važno za razvijanje politike jednakih mogućnosti zasnovane na empirijskim dokazima. Međutim, upravo nalazi ovih istraživanja, kao i indeks rodne ravnopravnosti pokazuju da Srbija nije još ni na pola puta do postizanja pune rodne ravnopravnosti. Žene u našem društvu su još uvek u znatno lošijem položaju u odnosu na muškarce, te postoji veliki rodni jaz između proklamovanih prava i principa, s jedne, i prakse u sprovođenju politika jednakih mogućnosti i zaštite od diskriminacije, sa druge strane. Stanje u praksi govori o tome da je spremnost države za unošenje promena u sferi rodne ravnopravnosti još uvek više na deklaratornom nivou.

U prilog tome govore i nalazi istraživanja javnog mnjenja, koje je sproveo CeSID 2013. godine za potrebe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, na reprezentativnom uzorku od 1200 građana i građanki u Srbiji.²⁰⁰ Rezultati su pokazali da je većina građana mišljenja da je društvo u kome živimo diskriminatorско, pri čemu je čak 65% ispitanika navelo da je diskriminacija prilično ili mnogo prisutna u našoj zemlji, kao i da je diskriminacije više nego u

¹⁹⁹ Hughson, M. (2015) *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

²⁰⁰ *Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji - Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja*, CeSID, Beograd, 2013.

godinama koje su prethodile istraživanju. Žene se percipiraju kao najugroženija grupa, što je navelo 42% ispitanika, što govori da je rodna neravnopravnost u velikoj meri prisutna. Takođe, više od dve trećine ispitanih (69%) je navelo da je nasilje nad ženama rasprostranjeno u Srbiji, što je alarmantno ako se ima na umu postojeći pravni i institucionalni okvir, koji bi trebalo da osigura efikasno, koordinisano i sinhronizovano delovanje institucija sistema. Očigledno da praksa još uvek kaska za propisima.

Sve skupa, ovo upućuje na potrebu šireg zalaganja za primenu postojećih rešenja u praksi, razvijanje jasne metodologije praćenja primene rešenja u praksi kako bi se procenjivao nivo postignute ravnopravnosti i predlagale odgovarajuće izmene propisa i politika, što bi omogućilo dalji razvoj na empirijskim dokazima zasnovane politike jednakih mogućnosti. Važno je nastaviti sa unapređivanjem znanja i jačanjem kapaciteta svih relevantnih aktera, odnosno nadležnih organa i institucija za razumevanje koncepta rodne ravnopravnosti i prepoznavanje situacija u kojima se princip rodne ravnopravnosti krši. S tim u vezi, posebno važnim se čini informisanje i obučavanje zaposlenih u institucijama koje dolaze u kontakt sa slučajevima nasilja prema ženama, posebno nasilja u porodici i partnerskim odnosima o načinu postupanja, koje treba da obezbedi efikasnu zaštitu žrtava i spreči fatalne posledice (posebno femicid), ali i odgovarajuće postupanje i tretman nasilnika.

Iako ispitivanja javnog mnjenja pokazuju da građani Srbije prepoznaju i podržavaju koncept rodne ravnopravnosti,²⁰¹ te da je pitanje rodne ravnopravnosti postalo vidljivije, ipak se primećuje da se oni drže i nekih tradicionalnih stavova, odnosno stereotipa o rodnim ulogama, koji svakako doprinose održavanju rodne neravnopravnosti. Uz to, ima i onih koji smatraju da su žene i muškarci u našem društvu ravnopravni, te da nema potrebe za bilo kakvim intervencijama. To upućuje na zaključak da je potrebno i dalje raditi na podizanju svesti opšte javnosti o rodnoj ravnopravnosti kako bi se ukorenjeni stavovi o rodnim ulogama dekonstruisali i diskvalifikovali.²⁰² S tim u vezi, potrebno je vaspitno-obrazovni proces, programe i sadržaje učine rodno osetljivim, kako bi se od najranijeg uzrasta učilo razumevanju rodnih razlika i poštovanju različitosti, ali i uvažavanju jednakih mogućnosti i prava za sve. Najzad, važno je raditi na unapređivanju rodno osetljivog medijskog izveštavanja, jer su mediji značajno sredstvo kreiranja predstave o ženama i rodnoj ravnopravnosti.

Dakle, kako opravdano primećuje Hughson, potreba za uspostavljanjem rodne ravnopravnosti u Srbiji je veoma velika, ali je isto tako „čitavo polje intervencije u suštini *nedovoljno teoretizovano*“.²⁰³ Drugim rečima, iskustva koja su proizašla iz

²⁰¹ Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) op. cit.; *Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji - Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja*, op. cit.

²⁰² Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) op. cit. str. 175.

²⁰³ Hughson, M. (2015) op. cit. str. 101.

brojnih intervencija, koje su posebno vidljive tokom proteklih nekoliko godina, nisu sagledana u celini, odnosno nisu „poopštena“, te je, kako smatra ista autorka, teško „od drveća videti šumu“.²⁰⁴ Zato je potrebno sve intervencije konceptualizovati, sagledati u odgovarajućem lokalnom i globalnom kontekstu i onda ukazati na vezu između razvijenih rodnih politika i efekata koje one ostvaruju u praksi. To, pak, otvara polje za nove intervencije istraživačica i istraživača, koji se bave pitanjem rodne ravnopravnosti iz različitih perspektiva.

²⁰⁴ Hughson, M. (2015) op. cit. str. 102.

LITERATURA

Advancing Gender Equality Using CEDAW and UN Security Council resolution 1325 - Training Module for Gender Equality Advocates, UNIFEM Regional Project "Women for Conflict Prevention and Peace-Building in the Southern Caucasus", UNIFEM, 2006.

Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2014, Beograd: Republički zavod za statistiku, Bilten 593.

Babović, M. (2007) *Položaj žene na tržištu rada*. Beograd: Program UN za razvoj.

Babović, M. (2016) *Indeks rodne ravnopravnosti 2016. Merenje rodne ravnopravnosti u Srbiji 2014*. Beograd: Indeks rodne ravnopravnosti 2016. Merenje rodne ravnopravnosti u Srbiji Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije.

Baćanović, V. (2012) *Žene i odlučivanje na lokalnom nivou sa predlogom metodologije za praćenje*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.

Bjerkan, Lise (ur.) (2005) *Samo moj život: rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Blagojević Hjuson, M. (2012) *Rodni barometar u Srbiji. Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women, Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.

Branković, B. (2013) *Vesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama. Funkcionisanje opštih servisa - operacionalizacija dužne prilježnosti*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010) *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost.

Ćeriman, J., Perišić, K., Duhaček, N., Bogdanović, M., Duhaček, D. *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji, sažetak*.

Ćopić, S. (2007) Službe za žrtve u Srbiji: rezultati istraživanja, *Temida*, br. 2: str. 13-28.

Ćopić, S. (2011) Položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku, u: Vesna Nikolić-Ristanović, Sanja Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd: str. 135-160.

Ćopić, S. (2012) Razvoj savremenog koncepta restorativne pravde: ka većoj vidljivosti žrtava kriminaliteta, *Temida*, vol. 15, br. 2: 193-206.

Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2016) *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Ćopić, S., Stevković, Lj. (2012) Evidentiranje podataka o nasilju u porodici i značaj međusektorske saradnje: neka strana iskustva, u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*, Beograd: Prometej-Beograd: 159-176.

Ćopić, S., Nikolić, J. (2006) The Development of Victim Support Services in Serbia, *International Perspectives in Victimology*, Vol. 2, br. 1: str. 114-125.

Ćopić, S.; Vidaković, I. (2002) Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj, *Temida*, vol. 5, br. 2: str. 19-29.

Dokmanović, M. (2010) Bela knjiga sa predlozima za izmenu postojeće legislative u oblasti nasilja u porodici, u: V. Jarić i D. Ranković (ur.) *Prilozi za unapređenje strateškog i pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost.

Dokmanović, M. (2011) Rod i pravo, u: I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Đorđević, Lj. (2010) *Analiza Zakona o ravnopravnosti polova*. Beograd: Program UN za razvoj.

Ellsberg, M., Heise, L. (2005) *Researching Violence Against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists*. World Health Organization.

Femicid - ubistva žena u Srbiji. Kvantitativno - narativni izveštaj 2015. godina, Mreža Žene protiv nasilja, dostupno na http://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID-Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2015_godinu.pdf, pristupljeno 20.1.2016.

Filipović, J. (2011) Rod i jezik, u: I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Galić, B. (2011) Žene i rad u suvremenom društvu – značaj 'orodnjelog' rada, *Sociologija i prostor*, 49, str. 25–48.

Hughson, M. (2015) *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Hughson, M., Baćanović, V. (2014) „Rodna ravnopravnost u Srbiji 2014: analiza stanja u oblasti ekonomije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 2: str. 7-24.

Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) *Građani i građanke Srbije o rodnoj ravnopravnosti – javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike RS.

Ignjatović, T., Pavlović Babić, D., Lukić, M. (2015) *Delotvornost sistemskih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Index 2012, Evropski institut za rodnu ravnopravnost, <http://eige.europa.eu/gender-statistics/gender-equality-index/2012>, pristupljeno 20.12.2015.

Izveštaj Evropske komisije o skriningu za Srbiju, poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava (EU MD 45/14 od 15. maj 2014. godine), dostupno na internet stranici Ministarstva pravde RS, <http://www.drzavnauprava.gov.rs/tekst/7073/izvestaj-o-skriningu.php>.

Jarić, I. (2015) Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima: od međunarodnog prava do prakse, *Temida*, vol. 18, br. 1: str. 55-74.

Jarić, N., Radović, N. (2011) *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike RS.

Jarić, V. (ur.) (2013) *Multisektorska saradnja - institucionalni odgovor na nasilje nad ženama*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Jovanović, S. (2010) *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Jovanović, S. (2013a) Prevenција nasilja nad ženama: međunarodnopravni zahtevi i preporuke. U: M. Blagojević, Z. Stevanovi. (ur.) *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija - evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 141-155.

Jovanović, S. (2013b) Zahtevi Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

u: L. Kron, A. Jugović (ur.) *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 261-274.

Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Kolin, M. (ur.) (2009) *Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.

Konstantinović Vilić, S. (2012) Indikatori za merenje nasilja prema ženama sadržani u međunarodnim dokumentima. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*, Beograd: Prometej-Beograd: 131-157.

Konstantinović-Vilić, S. (2010) Pravo žena na zaštitu od nasilja u porodici. U: S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić (ur.) *Žene, zakon i društvena stvarnost, knjiga prva*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, SVEN: 148-153.

Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A., Lozano, R. (2002) *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf

Macanović, V. (ur.) *Međunarodni dokumenti u oblasti zaštite žena od svih oblika rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Milenković, D. (2010) *Vodič kroz Zakon o zabrani diskriminacije*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Milenković, D. (2010) *Vodič kroz Zakon o zabrani diskriminacije*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Milivojević, S., Ćopić, S. (2010) Victims of Sex Trafficking: Gender, Myths, and Consequences. U: S. G. Shoham. P. Knepper, K. Martin (ur.) *International Handbook of Victimology*, Boca Raton: Taylor and Fransis Group: 283-302.

Mitrović, B. (2012) *Rodna nejednakost na pozicijama odlučivanja u Srbiji*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.

Mršević, Z. (2000) *Ženska prava u međunarodnom pravu*. Banja Luka: Helsinški parlament građana i Udružene žene Banja Luke.

Mršević Z. (2001) *Standardi i mehanizmi za rodnu ravnopravnost u demokratskim zemljama*. Beograd: OSCE.

Mršević, Z. (2011a) *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Mršević, Z. (2011b) Mehanizmi za rodnu ravnopravnost. U: D. Popović (ur.) *Zbornik predavanja sa kursa Politike rodne ravnopravnosti*, Beograd: Ženske studije: str. 7-23.

Mršević, Z. (2013) Femicid, *Politika i pravo*, god. 6, br. 1: 51-69.

Mršević, Z. (2014) O Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije kao osnovnom dokumentu antidiskriminativne državne politike. *Temida*, vol. 17, br. 2: 45-64.

Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja u Republici Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2006.

Nikolić-Ristanovic, V. (2001) Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela, *Temida*, br. 2: str. 45-53.

Nikolić-Ristanovic, V. (2003) Podrška žrtvama i sekundarna viktimizacija: savremena zakonska rešenja i praksa, *Temida*, br. 1: str. 3-12.

Nikolić-Ristanović, V. (2007) Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji, *Temida*, br. 2: str. 5-11.

Nikolić-Ristanović, V. (2008) Definisanje i razgraničenje osnovnih pojmova, u: *Specijalistički kurs o rodno zasnovanom nasilju za službenike policije – priručnik*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije (neobjavljeno).

Nikolić-Ristanović, V. (2011) Izazovi pružanja pomoći žrtvama u Srbiji. U: Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 163-178.

Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2010) *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., Nikolić, J., Šaćiri, B. (2012) *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M. (2006) *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*. Beograd: „Prometej“.

Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. (2010) Faktori koji utiču na izloženost žena nasilju u porodici. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova; str. 55-77.

Nikolić-Ristanović, V.; Ćopić, S.; Simeunović-Patić, B.; Milivojević, S.; Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*. Beograd: OEBS/OSCE.

Nikolić-Ristanović, V. Ćopić, S. (2006) Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde, *Temida*, br. 1: str. 67-75.

Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji - Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja, CeSID, Beograd, 2013.

Otašević, S. (ur.) (2005) *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Pajvančić, M., Pajvančić, A. (2011) Rod i politika, u: u: I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Pajvančić, M., Petrušić, N., Jašarević, S. (2010) *Komentar Zakona o ravnopravnosti polova*. Beograd: Udruženje građana „Centar modernih veština“.

Petrović, N. (2010) Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u*

Vojvodini. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova; str. 25-53.

Petrušić, N. (2014) Pravni status, uloga i nadležnost Poverenika za zaštitu ravnopravnosti. *Temida*, vol. 17, br. 2: str. 27-44.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Žunić, N. (2015) Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, vol. 18, br. 1: str 31-53.

Posebni izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i Posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja ,2014, dostupno na internet stranici Zaštitnika građana, www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebnii-izvestaji/3710-2015-02-24-13-35-38, pristupljeno 20. 12.2015. godine.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (2015) *Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu*, dostupan <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>, pristupljeno 15. 12. 2015.

Ray, B., Roberts, A.W. (2007) Restorative processes. U: G. Johnstone, D. Van Ness (ur.) *Handbook of Restorative Justice*, Cullompton: Willan Publishing: 211-227.

Republička radiodifuzna agencija (2014) *Rodna ravnopravnost i polni stereotipi na prvom programu Radio-televizije Srbije*. Beograd: Služba za nadzor i analizu.

Republički zavod za statistiku (2011) *Statistički kalendar Republike Srbije*, Beograd.

Sekulić, J. (2012) *Usklađivanje privatnog i profesionalnog života - studija dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike RS.

Senka nad Srbijom - Izveštaj nevladinih organizacija za 55. zasedanje Komiteta CEDAW 2013 (2013), Autonomni ženski centar, ASTRA, Žene u crnom, Labris, Glas razlike. Beograd.

Šijački, Z. (2013) Učešće žena u sektoru bezbednost - feministički koncept. U: U: M. Blagojević, Z. Stevanović (ur.) *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija - evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 193-213.

Šijački, Z. Mehanizmi za rodnu ravnopravnost i njihova uloga, dostupno na http://www.centaralter.org.rs/mehanizam_za_rodnu_ravnopravnost.pdf, pristupljeno 23. februara 2012. godine.

Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Specijalistički kurs o rodno zasnovanom nasilju za službenike policije – priručnik (2008). Beograd: Viktimološko društvo Srbije (neobjavljeno).

Todorov, D. (ur.) (2012) *Žene i diskriminacija*. Novi Sad: Pokrajinski ombudsman.

Torlak, N. (2010) *Zloupotreba žena u oglasima*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike RS.

UNDP (2007) *Preporuke mera za poboljšanje položaja žene na tržištu rada*. Beograd: Program UN za razvoj.

Žene i muškarci u Republici Srbiji (2005) Republički zavod za statistiku, Beograd.

Žene i muškarci u Republici Srbiji (2008) Republički zavod za statistiku, Beograd.

Žene i muškarci u Republici Srbiji (2011) Republički zavod za statistiku, Beograd.

Žene i muškarci u Republici Srbiji (2014) Republički zavod za statistiku, Beograd.

Žunić, N. (2001) Ženska politička prava-rod i politika, *Temida*, vol. 4, br. 4: 13-15.

O AUTORKI

Dr Sanja Čopić je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije. Doktorirala je na temi *Restorativna pravda i krivični pravni sistem*. Učestvovala je na oko trideset nacionalnih, regionalnih i međunarodnih istraživačkih projekata. Mahom se radilo o akcionim, komparativnim i eksperimentalnim istraživanjima, kao i istraživanjima usmerenim na izmene zakonskih rešenja i javnih politika (*policy oriented research*). Njen dosadašnji istraživački rad uglavnom je bio vezan za teme kao što su: nasilje prema ženama, nasilje u porodici, trgovina ljudima, položaj žena u zatvoru, službe za žrtve, restorativna pravda, rodna ravnopravnost, maloletnički kriminalitet i društveno reagovanje na njega. Pored toga, obavljala je i konsultantske poslove. Bila je predavačica na brojnim seminarima, treninzima i specijalističkim kursovima, koji su bili posvećeni trgovini ljudima, podršci žrtvama, nasilju u porodici, rodnoj ravnopravnosti i rodno baziranom nasilju, zabrani diskriminacije. Učestvovala je na preko 40 naučnih i stručnih skupova u zemlji i inostranstvu. Od

1995. godine do danas, samostalno ili u koautorstvu, objavila je četiri knjige i preko 70 radova u domaćim i stranim naučnim časopisima, monografijama i tematskim zbornicima. Zamenica je glavne i odgovorne urednice naučnog časopisa *Temida*.

E-mail: scopic@eunet.rs.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије,
Београд

305-055.1/.2(497.11)

ЋОПИЋ, Сања, 1973-

Rodna ravnopravnost u Srbiji : stanje i perspektive / Sanja Ćopić. -
Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2016 (Beograd
: "Zuhra Simić"). - 160 str. ; 21 cm

Tiraž 100. - Beleška o autorki: str. 159-160. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str. 147-158.

ISBN 978-86-83287-89-5

а) Родна равноправност - Србија
COBISS.SR-ID 222006796